

સમીપત શાશ્વત આપનાર.

નિર્મલ

રમણ અને તારા

ભાગ્યલિન લાઘ મેન

અથવા

કરપીયુ કામથી જવાર થયેલો મુંબાઈનો એક મોડી

એ અત્યુત્તમ રસિક નાવેલ.

રચનાર.

જુગલ્લભાઈ મંગળારામ મેલ્યા.

કશીમલો. મુંબાઈ નિર્મલ તારા થા રસિકલિતા વિર-રમણી, ખ
ખાતના મલિક ક. જા. નિર્મલ મુસ્લમાન રચનાર તથા ચક્રવર્તીના અધિપતિ
ખાંભાત.

પ્રમિદ્ધ સ્ત્રી

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર.

મથુ દરવાજો—અમદાવાદ.

આવૃત્તી બીજી. પ્રત ૧૨૦૦.

સર્વે હક સ્વાધિન રાખ્યા છે.

કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

અમદાવાદ.

“ શ્રી ગુણસત પ્રિન્સીપ પ્રેસ ”

સને ૧૯૦૩. સપ્ત ૧૯૬૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૦૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ રમણ અને તાર

વિષય ૬-૩

નસીયત સાથે રમુજ આપનાર.

નિર્દેશ.

રમણ અને તારા

ભાગ્યાહન ભાઈ બેન

અથવા

કરપીણુ કામથી ખવાર થયેલો મુંબાઈનો એક શેઠીઓ.

એક અત્યુત્તમ રસિક નાવેલ.

રચનાર.

જુગલભાઈ મંગળરામ પંડ્યા.

ક્ષીમલી, ચંદ્રબાલા વિગેરે નાટક તથા રસિકલલિતા વિર-રમણી, ખ
ભાતનો ઇતિહાસ વિગેરે પુસ્તકોના રચનાર તથા ચક્રવર્તીના અધિપતિ
ખંભાત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે બુકસેલર.

ત્રણ હરવાળે-અમદાવાદ.

આવૃત્તી બીજી. પ્રત ૧૨૦૦.

સર્વે હક રવાબન રાખ્યા છે.

કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

અમદાવાદ.

“ ધી ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ ”

સને ૧૯૦૩. સર્વત ૧૯૬૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૯૦૩

પ્રસ્તાવના.

આ સાંસારીક નવલ કથાનો બહોળો ફેલાવો થઈ ટુંક વખતમાં તેની પ્રથમાવૃત્તિની ખ્યાબાંધ નકલો ખપી ગઈ છે અને ઘણા ગ્રહસ્થો તરફથી તેનું આગ્રહ પુરાંસર માગણું થવાથી આદિતિયાવૃત્તી પ્રકટ કરવા પ્રયત્ન થયો છે.

આ ગ્રંથની દ્વિતિયાવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો મહેલો વખતજ તેને લોકપ્રિય થવાનો દાખલો દરજાવી આપે છે. તો પછી તત્સંબંધી અમારે વીશેષ જણાવા આવશ્યકતા રહેતી નથી.

આધુનીક સમયમાં વિદ્વાનોનું આડંબર ધારણ કરનારાઓ—(મોરનાં પીછાં ખેંચી મોર બનનાર કાક પક્ષી રૂપ કેટલાક મીથ્યા વાસુદેવ વિદ્વાનોના કટાક્ષમાંથી આ પુસ્તક બચવા પામ્યું નથી. તેઓએ પુસ્તકના મુળ આશય તરફ દ્રષ્ટી ન ફેંકતાં—પુસ્તક પરીક્ષાનો અર્થ ધ્યાનમાં ન લેતાં, ભાષા શુદ્ધિના પ્રેક્ષકોરો બની બ્યાકરણ વેતા પાણીની રૂપે અક્ષરે અક્ષરના રસ, દીર્ઘ તપાશી વહી આબુખાણુ રહેલી ખામીઓ ખંખેરી કાઢવા પાછાં પગલાં ભર્યાં નથી. કવી બાયરનના સોનેરી શબ્દો.

A Savage Review is hemlock to a sucking Author માફક તેઓ વર્ત્યા છે તોપણ તેઓની કુચેષ્ટથી નહિ ગભરાતાં અમે તે વિદ્યે:પુન:પુનરપિ પ્રતિહન્યમાન્યા, પ્રારબ્ધ મુક્તમજનાન પરિત્યજન્તિ. એ વિદ્વાનોના સુપ્રસિદ્ધ વાક્ય પર આધાર રાખી અમારો પ્રયાસ આગળ લંબાવતાજ ગયા છીએ.

પથર કૂપારૂપ આ અલૌકીક સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રાણીઓનો સ્વભાવ કાંઈ એક સરખો હોતો નથી એ જગપ્રસિદ્ધજ છે. તોપણ દરેકને એકજ રસ, એકજ વિષય, અને એકજ ચીજ એક સરખી રીતે તો ક્યાંથીજ પસંદ હોય ? !

વિદ્વાનોના સુપ્રસિદ્ધ લેખોને પણ શું તેવાજ બીજા વિદ્વાનો ખામી વિના ના કહી શકે છે ? શું તેઓને માટે પણ જેમજે તેવી ટીકા તેઓ નથી કરી રહેતા ? “અવર્ડસ ઓફ આઇડલનેસ” ની પાછળ “ઈંગ્લીશ બાર્ડ્સ એન્ડ સ્કોટ ચિયુઅર્સ” લખાયલું હતું. ભદ્રંભદ્રની પાછળ અમણુચંદ્ર ક્યાં પ્રસિદ્ધ નહીં થયો. ! અને વળી તેની પછવાડે બેહુને ભવાડે પણ મોજુદ જેને જે પસંદ પડે તે સોનાતું, દુનિયામાં થઈ પડ્યું છે. તોપણ મિથ્યાતનોકા નકલો વાદ કરી પોતાની અકલને નમુના લાયક બનાવે છે.

કેટલાક વિદ્વાનો શુર્જરી ભાષાને સંસ્કૃતથી મિશ્ર કરી, ભારી શબ્દો વાપરી, લેખને શણગારવામાંજ વિદ્વતા માને છે. ત્યારે કેટલાકે “કરણુલેલા” તથા “વનરાજ ચાવડા” ના જેવી સરસ ભાષાશૈલી પસંદ કરે છે. શુન્નરાલી ભાષાના લખાતા ગ્રંથોમાં સંસ્કૃત મિશ્ર ભારે શબ્દોને સમજવા તેની સાથે પાછી ટીપણીઓ આપવા જરૂર પડે છે—સારું શાયું શું ? જે જેને મર્યું તે.

ઉપર પ્રમાણે આ જગદની અનેક વિચિત્રતા મનુષ્ય માનમાં જો કે
 જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ જોયર થાયછે તદ્દપી જોટલું તો ખરૂં કે “ જેવા આપ-
 મથી લેખકે લેખનને અર્પણ કર્યું હોય તેવાજ આપમથી વાંચનો તે લેખને
 મહત્ત્વ કરે તોજ તે લેખનના ઉદ્દેશ સ્થાયિ વશી થઈ છે. ઉક્ત પ્રકારે
 પરસ્પરનું અનુસરણ ન થયું હોય તો તે ઉદ્દેશ વહી જાય છે. અને વાંચકને
 લાભ પ્રદ થતો નથી. ”

જે સાક્ષર વર્ગે અંગેને પોતાના યોગ્ય અભિપ્રાયો મોકલ્યા છે તે
 અભિપ્રાયો મોટા ઉપકાર સાથે માન્ય કરી આ આવૃત્તિમાં ઘટિત સુધારો
 કરવા પ્રયત્ન થયો છે. અને દ્વેષ ભાવથીજ નાહક વિદ્વાન મનાવાના ડોળ
 ધાલુઓના અભિપ્રાયો નિરૂપયોગી નીવડવાથી કચરાની ટોપલીના સ્વાધીન
 થયા છે. દિલગીર છીએ કે તેઓએ પોતાના મગજને આડકતરી રીતે
 દોરી જઈ નાહક વિદ્વાનોમાં અપવાની ધુનમાં આ પુસ્તકની ઝાડ કણી
 કાઢવા વખતનો ભોગ આપવા તરફી લીધી છે.

બુદ્ધિના ખળના વિષે કવી દલપતરામેજ કહ્યું છેકે:—

માનવીઓ મધ્ય અભિમાન ધરી શ્વાન કહે,
 નગરીના લોક છેક નજલા નરમ છે,
 હું તો બમ્બું સર્વને મને બશી ન શકે કાઢ
 કેવું મોહું મારું ઓખું ચઢતું કરમ છે;
 ત્યારે તેને તેજ કામ જે દલપતરામ,
 ખોટો એવો મોટો તારા મનમાં મરમ છે;
 બસવાનો ભાષ તે તો તારોજ ધરમ ધાર,
 સજ્જનોને બસવાની અતિશે શરમ છે.

પરમ સ્નેહી જમીયતરામ રામેશ્વર જોષી. તથા ગોપીનાથ. ફ. કંટક
 વિજેરના અભિપ્રાયો મળ્યાછે. તેનો સપ્રેમે અંગીકાર કરી આ આવૃત્તિમાં
 ઘટિત સુધારો કીધો છે. તેઓએ લીધેલ શ્રમ માટે આભારી છીએ.

આ પુસ્તકની દ્વિતિયાવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો હક અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ
 બુકસેલર પરમસ્નેહી માહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડેના ધણા આગ્રહથી તેમને
 આપ્યો છે.

પુસ્તક પ્રદેશના પ્રેસમાં છપાવું હોવાથી કેટલીક જગોએ પુદ્ધ સુધા-
 રવા નહીં બનવાથી અશ્વલ મેટર પ્રમાણે કામ થયેલું છે. તથા જેટલા
 ફરમાઓનાં પુદ્ધ મહાં છે તે સુધારવા કાળજી રહી છે છતાં કેટલીક જગે
 કરેકશન કરનારાઓની અણસમજથી જુલો રહી ગઈ હોય તેનો વાંચનાર
 સજ્જનો દરખાસ્ત કરી સુધારી વાંચવા તરફી બેશે.

અંભાત-નવું વર્ષ-કાર્તિક સુદ ૧ ને

સુધવાર સંવત ૧૯૬૦

લી.
 અથ કર્તા.

રમણ અને તારા.

(ભાગ્યહિન ભાઈ ખહેન.)

અથવા.

કરપીણ કામથી ખવાર થએલા મુંખાઈનો એક શેઠીઓ.

(એક રસિક નાવેલ)

પ્રકરણ ૧ છું.

બહાલાનો વિયોગ.

—*—

દેકે ન કોને કારણે, જલ્દી તણો જુઝહાળ.

સારો માઠો નવ રહે, કોને સાર કાળ.

ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એક દિવસ વૈશાખ માસની ચક્રચક્રીત અને સુંદર સાંજ હતી; અને સવિતાનારાયણ પૂર્વમાંથી પશ્ચિમ સુધીની પોતાની મ્હોટી મુસાફરી પુર્ણ કરી પોતાની કુદરતી આકાશકક્ષામાં ફેલાએલી નરમ હવાને લાલ રંગથી દિપાવનો હતો; તેજ દ્રષ્ટિગર્યાદામાં તે અસ્ત પામતો હતો; અને તેના સોનેરી સીંધુરીયા કીરણે નું તેજ ઝાડો તથા ઘાઠી ઝાડીઓ અને ઘણાંક બીણાં પક્ષિઓ પર પ્રકાશી રહ્યું હતું. જેનો ચક્રચક્રીત દેખાવ જોઈ તે બીણાં પક્ષિઓ મધુર સ્વરથી ગાતાં હતાં.

જેના મધુર ગાયનો દિવસની ઉજ્જ્વલતાને લીધે બેશુદ્ધ માલમ પડતાં હતાં તે પક્ષીઓ જે ઝાડો પર તેઓ બેઠાં હતાં તે ઝાડોજ નજી પોતાની મેજે ગાતાં ન હોય ! અને તે એવી રીતે કે જાણે પોતાના માળા આગળથી જતારને તે ખરા અંતઃકરણથી આવકાર આપતાં ન હોય !—તેવી રીતે તેમાંથી તેઓ મધુર સ્વર કાઢતાં હતાં; અને આ વખતે કુદરત પોતે પણ આ ધકધકતો દિવસ પુર્ણ થતાં સાંજની નિર્મળનીલ ફેંકીઓમાં મહાલવાતત્તર થઈ રહી હતી. જેની સૌદર્યતાએ ઝાગો, ઝાડો, અને વાડોને સુશોભીત કરી મુક્યાં હતાં, જેથી સ્વચ્છ અને રણિયામણા આ-

કાશની ખૂખી નિરખી પ્રભુલીલાકૃતી સંબંધી મનુષ્યનું દિલ કુદરતી રીતે અત્યાનંદ પામતુ હોય એમ દિસતુ હતું. આવા કુદરતી સુખોદ્ગરના સમયમાં સુરત શહેર મધ્યે પોતાના મકાનથી આબુખાબુ આવેલા ઉપવનમાં એક જોડું હવા લેતું એક મન્યપર વિરાજીત થયું હતું.—

આ જોડાને પોતાના કુટુંબ સાથે કાંઈ પણ બલા એને ઉદાર દિલના સમ્પત્તિના દિલમાં અદેખાઈ ઉપજાવે એવી સુખી જીંદગી ગુમારતુ વાંચનાર સાથે જોળખાણ કરાવીશું.

જોકે આ જોડું ખરોજી કુટુંબ ધરાવનારનો દાવો રાખી શકતુ નહોતું. તદ્દપી તેના ન્હાના કુટુંબનાં જે માણસો હતાં તેનાથી તે વ્યાજખી રીતે મગરૂર હતું. આ જોડાનું ન્હાતું કુટુંબ ફક્ત ચાર માણસનું બનેલું હતું. જેમાં આ જોડું—એક વ્યાપારી અને તેની સ્ત્રી—તથા ત્રીજો તેનો છોકરો અને ચોથી તેની એક બેટી હતી. આ છોકરી અને તેની માની ખુબ સુરતી તથા આ કુટુંબના સુખનું ખરું ખ્યાન આ કલમ તો શું પરંતુ પોતાના કવીતવપણામાં વખણાવેલ એક નામાંકીત કવીપણુ પુરતો ઇન્સાફ આપવા આગળ પગલાં ભરી શકે નહી. આખા કુટુંબનો પાલણુ કર્તા—ઉપલ્યા જોડામાંનો એક સમ્પત્તિ જેને આપણે હવે મી. “કરશનદાસ ભાવનગરી” ને નામે જોળખીશું—તે હતો. તેની પત્નીનું નામ “રાધા” હતું. ન્હાનપણથીજ કરશનદાસ અને રાધા નિશાળના સોબતિ હતાં; અને તેઓની માલિની મ્હોટી ઉંમરે પરણવાના ચાલને લીધે રાધા ઉંમર લાયક થતાં, કરશનદાસ અને તેણીના પ્રેમમાં પરસ્પર વધારો થવા સાથે તેઓ મોટી ઉંમરના થએ ધણી ધણીઆણીનો દરક ધરાવા એક ખીજના કોલથી બંધાયેલાં હતાં. રાધા પરણવા લાયક થઈ. રાધાના પીતા જેઓ બડા શેઠની અડકે જોળખાતા હતા, તેઓને અને કરશનદાસના કુટુંબ વચ્ચે વર્ષોના વર્ષોથી વેર ચાલતુ આવતુ હતું. રાધાના પીતાએ લગ્ન સંબંધી કાર્યમાં તેણીનો વિચાર ધ્યાનમાં લેતાં, તેણીની મરજી મી. ભાવનગરી સાથે લગ્ન કરવાની જણાતાં તેણીના ઉપર તેનો પીતા કોપાયમાન થયો હતો અને એક કીશનજી નામના સમ્પત્તિ સાથે તેણીનાં લગ્ન કરવા તેણે ઠરાવ કર્યો હતો. રાધા આથી નારાજ થઈ—ખેદ યુક્ત થવા લાગી; અને પોતાના આપેલા કોલ પ્રમાણે ચાલવામાં આવી પડેલુ વિદ્ય તેણીએ મી. ભાવનગરીને પત્રદ્વારાએ વિદીત કરી તેથી મુક્ત થવા રસ્તો માગ્યો. મી. ભાવનગરી આ ખેદ યુક્ત સમાચાર સાંભળી હિમ્મત હાર્યો નહી. અને પોતાના કુટુંબની દરકાર ન કરતાં તેણીને એકદમ ઉઠાવી

લેઈ જઈ કોઈ દુર સ્થળે જઈ રહેવાનો ઠરાવ કર્યો. અને તેણીને નિમેશી મુદતપર તયાર રહેવા ફરમાવ્યું. રાધા તેના કહેવા મુજબ તૈયારજ થઈ બેડી એટલે ઠરાવેલી મુદતે તેણીને લેઈ તેઓનું માંડવી બંદર વાન છોડી હાલ દસ પદર વર્ષ થયાં તેઓ ધણીજ સંભાળ અને સુપકીથી સુરતમાં આવી રહ્યાં હતાં. ભાવનગરી અત્રે આવ્યા બાદ વ્યાપારમાં ગુથાયો હતો. કે જે વ્યાપાર તે ધણું કરી એડન મુકામે રાખતો હતો. વતન છોડ્યા બાદ આઠ દસ વર્ષ થયાંજ તેઓ સુખમાં દિવસો કાઢતાં હતાં; પણ અરે સુખ ! તે હમેશ કહેના ઉપર પોતાના હાથ લાંબાવી રાખે છે. ? ! અહા ! દુનિયામાં હમેશ કોણ સુખી રહ્યો છે ? ! કોઈ નહિ ! તો મી. ભાવનગરીના કુટુંબના સુખનો અંત આવે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? !

આ સુખના દશ વર્ષો ગયા બાદ એક વૈશાખ માસ બેઠો. અહા દુખન તે વૈશાખ કે જે માસની સાંજે—ઉપર કહેલી વાડીમાં એક બેડું હવા લેતું વિરાજીત થયું હતું—તેજ આ કરશનદાસ અને રાધા કએ દહાડે જાણતાં હતાં કે હવે આપણા સુખના દિવસોનો અંત આવ્યો છે ! એવો કીયો ટેલીગ્રાફ વાળો છે કે તેઓપર પડતી આફત વિશે જરાબર વખતસર તેઓને ખબર પહોંચાડે ? ! પણ તે આફત ટેલીગ્રાફ ઓફીસમાંજ નોંધાઈ અને જરાબર ટેલીગ્રાફજ તેનો શરૂ થયો, સાંજનાં પાંચને પીરતાલીસ મીનીટ થઈ, એટલે તેઓના અગતી સમોવડ કાંતીમાં દુખનાં નહોતરાં દેવાયાં, સુખના કદા શરૂઓ તેને ત્યાં પધાર્યા, નામ પુછાયું—મકાનમાં પ્રવેશ થયો, અને પાછલી બારીએથી દાખલ થઈ બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો. એક એકની નજરે અથડાતાં “ મી. કરશનદાસ છબીજદાસ ભાવનગરી ”—આપનું નામ ? પોષ્ટમેનના આ પ્રશ્નથી મી. ભાવનગરી બડક્યા; અને લથડતી જીઠાએ બોલ્યા—“ હા શું છે. ? ” જવાબ મળ્યો. “ જી સાહેબ આપનો તાર છે ” એટલું બોલી તેને એક ખીડેલું કવર આપી તે સીપાઈ આવેલે રસ્તે વિદાય થયો. રાધા આ બેઈ અચારી બની ગઈ; અને પુછવા લાગી—પ્રશ્નેશ, શું હકીકતનો તાર છે ? મને લાગે છે કે એ ધણીજ જરૂરનો છે નહી તો અરજન્ટ આવે નહી.

તાર વાંચતાંજ શુદ્ધિ પિતાના થઈ બેઠેલ મી. ભાવનગરી રાધાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ઉચર્યા. “ હા તે ધણીજ તાકાદનો છે; અને તે એડન મુકામેથી આપણા ગુમાસ્તાએ મોકલેલ છે; અને તેમાં લખ્યું છે કે—વખરમાં આગ લાગી છે; અને દુકાનના માલ બધો ચોરીએ ગયો છે માટે બહેલા આવવું. ”

મી. લાવનમરીને મોઢેથી આ શબ્દો નિસરવા સાથે તેણી બે શુદ્ધ થઈ જમીનપર પડી; અને આ બચકર બીના સાથે તેના પતિના વિયોગ માટે તેણીના દિલમાં ફડકણ વાયુએ પ્રવેશ કર્યો. તેણીના ગાત્ર નાચુદ થયાં, કંઠ ગગળવા લાગ્યો. મી. લાવનમરીએ તેને સાવધ કરી. પછી તેણી અધીરી બની પુછવા લાગી “ ત્યારે શું પ્રાણેશ. તમે જશ્નેજ ? । મને મુકાને ? ” એટલું બોલતાં તેની ચક્ષુમાંથી ઘોષની માફક બાષ્પબીંદુઓ બહાર લાગ્યાં. જો કે કરશનદાસ વર્ષમાં એક બે વખત કાર્યાર્થે એડન જતો હતો પરંતુ રાધાને આ વખત તેનો વિયોગ ધણોજ સાલવા લાગ્યો; અને કુદરતી રીતે તેણીને લેમ થવું સંભરીત હતું. આ વખતે આ બ્યાપારમાં લાગેલ ખલેલ સાથે કરશનદાસ તેની પત્નીનું આવું અસૈદ્ધાંત્ય જોઈ શક્યો નહી. તો પણ હિમ્મત પકડી તેને ધૈર્ય આપવા પાછા પગલાં ભરી શક્યો નહી. તે બોલ્યો “ પ્રીયા, ખચ્ચીત આ નાદાની કરેછો. તમે આવાં કેળવાયલાં; અને અનુભવી છતાં આક્રમીતો ખોટો ખ્યાલ કરવો એ નિર્અર્થક છે. હોય ! આક્રમ આવે છે ત્યારે કહીને આવતી નથી; મ્હારો વિચાર હવે એટલે બધે લાંબે પ્રદેશથી બ્યાપાર ઉપાડી નાંખવાનો છે. માટે એક વખત જોઈ આવું લાંબું વ્યવસ્થા થઈ છે બાદ જે કાંઈ બચ્ચુ હશે તે લેઈ લાંબી દુકાન ઉઠાવી અત્રે તેવી દુકાન ચલાવી ઘેર બેઠાં રોજગાર સાથે એકાંતમાં સુખના દિવસો હવે આપણા કુટુંબ સાથે કહાડવા મ્હાઉધું; માટે આ વખતે આંખમાં આંસુ લાવી અપશુકન કરવા મુકીદ્યો.

“ પ્રીય સૌભાગ્યવંદ્ર, એ આંસુ હું લાવી શકતી નથી; પરંતુ મારા દિલમાં આપના વિયોગનું નામ સાંભલી જે કંપારી છુંટેછે તેજ એ આંસુ લાવનર મુળછે. પ્રાણેશ ! મને આજ કેટલાક દિવસોથી સ્વપ્ન આવેછે; તેમાં હું આ પ્રલક્ષ પ્રમાણ જોઈ એટલુંજ કહી શકું છું કે; આપની આ મુસાફરી મને ઘણીજ બચબરેલી લાગેછે; જેથી પ્રાણનાથ, જે થયું તે થયું મ્હાયતો તાર કરો કે મ્હાયતો કોઈ આદમીને મોકલો પરંતુ તમે તે જશ્નેજ ના” !! એટલું બોલી રાધા તેનો છોડો પકડી અભ્રુપાત કરવા લાગી.

“ પ્રિયા, આમ ઘેલાં કહાડો તે ઠીક કે ? ! વિચાર કરો પરાયુ આદમી કેટલું કામ કરી શકે; અને તે કેવું થાય ? કાંઈ નહી હોય ! ચાલ્યાં જાયછે ? ! એટલા દુઃખથી ડરી જવું એ સાર નહી. ધીરજ ધરો હિમ્મત રા ખો-મશ્વરપર આધાર રાખો તે જો મહેરબાન હશે તો ખીજાથી શું થનાર છે ? ! માટે આજ મેં પેપરમાં વાંચ્યું છે કે કાલે “કુમુદ બાંધવ” સ્ટીમર એડન ઉપડનાર છે જેથી રાતની મેલમાં જરૂર મારે મુબાઈ જવું જોઈએ. પ્રિયા જુવો સાંભળો, જે રોજગારમાં ખલેલ લાગીછે, તેથી આપણે નિરાશ થ-

મ એસવાનું નથી. તમારા અને તમારાં બાળકોને સાડ મેં ન્હાની સરખી પુંજ એકઠી કરી રાખીછે; અને તે આંશરે એક લાખ રૂપૈયાછે. ચાલો હું તમને તે બતાવું. કે જેના પ્રથમ મેં શેર વીગેરે રાખ્યા હતા; પરંતુ જ લા અને પ્રમાણીક દોસ્તોની સલાહથી તે પારકા દેશના કાગળપત્રોને વેચી નાંખી તેના મેં પૈસા ઉભા કર્યાછે; અને એડન ઉપડી જવા પહેલાં મુબ-ઇની એક મશહૂર પેઢી કે જ્યાં ઘણા સદગૃહસ્થો ખીન ધાસ્તીએ પોતાનાં નાણાં રાખેછે અને જ્યાં અસંલભારા વડવાઓ પણ નાણાની કેટલીક રકમ જમે રાખતા તે દુકાનપર તે પૈસા તથા આ વાડી તથા મકાનનું ખત વીગેરે મુકતો જઇશ, કે જે ત્યાં સહીમલામત રહેશે. એમ કહી મી. લાવનગરી ધરમાં આવી ત્રીજેરીમાંથી નોટો કાઢી રાધાને બતાવે છે.

“અરે શિરછત્ર !—તમારા આ શબ્દો મને તીર માફક લાગે છે. અરે! તમે શું જાણે આશ્નમાંથી પાછાજ ન આવવાના હો તેમ વાત કરોછો.” રાધાએ અશ્રુપાત કરતાં ગળગળીત કંઠે કહ્યું.

“ના પ્રિયા તેમ નહી; પરંતું મારી ગોઠવણ એક ડાહ્યા અને સમજી પુરૂષની બરાબરછે. પણ ચાલો હવે વખત થોડો છે; જેથી મારા પ્રિય બાળકોને મને મળવા દો.” એટલું કહી મી. લાવનગરી ખીજા હોલ તરફ વળ્યો.

કરશનદાસ ખીજા હોલમાં જતાંજ સામેથી એક દસ વર્ષની છોકરી અને બાર વર્ષનો છોકરો બન્ને દોડતાં દોડતાં આવી તેને બાંજી પડ્યાં. અહા! શું ખુબસુરત બાળકો! તેમ છોકરી ઉપર તો ખુબસુરતીની બક્ષીસ માટે ઇશ્વરજ મહેરબાન થયો હતો; કારણુ જેવી રીતે તેણીપર સૂર્ય પ્રકાશ-તો હતો; તેવી રીતે બાગ્યેજ કાષ્ટ ખીજા મહેરા ઉપર પ્રકાશતો હશે !—કેવું તેનું રાજ ! કેવી લાવણ્યતા ! કેવો સુંદર શરીરનો બાધો ?! કેવું મૃદુ મૃદુ રીતે તેણીનું હાસ્ય કરવું; કેવો સુંદર કાઢિલાસમ બધુર સ્વર ! કેવી સુદર હંસના જેવી ચાલ ! શું સબ્યતા ! અહા ! મુવેત્રાં તે જોઇ જીવતાં થાય તો જીવતાંને તે કેવાં વહાલાં લાગે ?! પણ અરે ! માણસની ખુબસુરતીથી ખુશી થવાનું નથી. તેમાં જેટલા ફાયદા છે તેટલાજ ઘેર ફાયદા સમાએત્રા છે. જે અગાડી વાંચતાં વાચકૃદંત વિદિત થશે.

કરશનદાસની આ છોકરી જેનું નામ “તારા” હતું; અને તે ખરેખર એક તારા રૂપીજ તેજ હતું; અને છોકરો કે જેનું નામ “રમણલાલ” હતું તેની પણ ખુબસુરતી સાથ ચાલાકીનો પાર નહોતો. બંને બાળકો બાપને બેઠી રડવા તમામ કકળવા લાગ્યાં કે “બાપાજી અમો અમારી રીડીંગ રૂમમાં બેઠાં હતાં તે વખતે પોપ્ટનો સીપાઇ જે પત્ર આપને આપી ગયો.

તે વિશેની હકીકત તમેએ અમારી માતૃશ્રીને કહી સાંભળાવી તે સર્વે અમેએ રીડીંગ રૂમના દરવાજાની ફાંડમાંથી સાંભળીએ. તો શું પીતાજી તમે જશો ? હેં ! પીતાજી તમે જશો તો અમેને લાડ કાણુ લડાવશે ?”

એટલું બોલતાં આ માયાળુ બાપ બહેનની ચક્ષુમાંથી નદીની માફક બાળ્ય બિંદુઓ વહેવા લાગ્યાં. આ બાપ બહેનના દિલમાં તેઓની માની પેઠે બધે વાસો નહોતો કાઢે; પરંતુ તેઓને કરશનદાસે લાડમાંજ ઉછરેલાં હોવાને લીધે તેઓના પ્યારથી વિમુખ થઈ તેજ તેઓની દિવંગીરીનું કારણ હતું. પોતાના નશીબમાં શું આકૃત આવનાર છે તે વિશે તેઓને સ્વપ્ને પણ શિકર-ચિંતા-નહોતી.

છોકરાંને પ્રેમથી બેઠી રાધાને સ્નેહથી હૃદયદાન દેખ વખત થતાં ગાડીવાળો મકાનના દરવાજા પાસે ગાડી બેઠી લાવવાથી મી. ભાવનગરી તેમાં દાખલ થવા જાય છે એટલે રાધા તેને વળગી પડી બોલી—“પ્રિય પ્રાણ, હે-યાના હાર ! હું આપને સારું પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કર્યા કરીશ કે તે તમારી મુસાફરીના પ્રયાસમાં તમોપર આવતાં વિઘ્ન દુર કરે; પરંતુ પ્રાણપતિ તમે જે હાલ મુંબઈની પેઢી વિશે કહ્યું તે પેઢી કોના નામની ચાલે છે; અને તે નો વહીવટ હાલ કાણુ કરે છે, એ જાણવાની મને કાંઈક જરૂર છે.”

“હા, પ્રથમ મારા જાણવા પ્રમાણે તે પેઢીના માલીકોનું નામ—“જીન મલ જીહાજી” ના નામે ઓળખાતું હતું; પરંતુ હાલ કેટલાંક વર્ષો થયાં તેઓને કાંઈ સંતતી નહીં હોવાથી તેના જમાઈ કીશનજીને તેના સ્ટેટનો માલીક બનાવી દીધો છે, અને તે હાલ મુંબઈમાં “કીશન લવજી” ને નામે ઓળખાય છે. તેઓ જન આપણી ન્યાતનાજ છે. બસ પ્યારી હવે ગાંડો બોલી થાય છે માટે મને જવા દ્યો. છોકરાંની બાલાસી રાખજો. હું થોડા દિવસોમાં ત્યાં પહોંચી તમને પત્ર લખીશ અને તાકીદે પાછો ફરીશ. પરમેશ્વર તમારી મદદ કરે.” એટલું કહી મી. ભાવનગરી ગાડીમાં બેસી, રવાના થયો.

હજીતો કરશનદાસ ગાડીમાં બેસી થોડેક દુર ગયા નથી. એટલામાં રાધા જે તેઓના શબ્દો સાંભળી સતબ્ધ થઈ ઉભી રહી હતી તે એકદમ બેશુદ્ધ થઈ જમીનપર પડી—આ બેઠું કુમળી વયના બાળકો ગભરાવા લાગ્યા—તોપણ રમણ અને તારા એ તેની સારવાર કરવામાં કયાંસ રાખી નહીં. જરા ચાંતી વળતાં રાધા એક ઈંડો નિશ્વાસ નાંખી વિચાર કરતી બેઠી. અને બરબડવા લાગી “કીશન લવજી ! કીશન લવજી ! અરે દુષ્ટ તું હજી ઈંડો પડ્યો નહીં હોય ? ! પ્રિય ભરથાર તમો ત્યાં ન જશો. ! અરે !

તેને રૂપેયા ન આપશો. ! ! અરે ! મને પ્રથમજ માલમ હતું કે કાંઈક વિશ્વ આગળ આવે છે. પરંતુ આતુંજ થનાર છે. એવી મને શું ખબર? ! અરે પ્રભુ ! હવે શું થશે? ! અરે દુષ્મન કીશનજી તું પાછો આગળનો આગળજ રહ્યો ? ! અફસોસ ! અમે કૈવાં કમનસીબ કે તે આપણો દુ-શ્મન છે એવું જો આજ સુધી મારા પ્રિતમને જરાપણ સમજાવ્યું નહીં.—

પ્રકરણ ૨ જી. કીશન-લવજી.

બલો ન નિવડે દુષ્ટ જન, બલો કહે જો કાય;
પિપ્પ મધુર મિઠુ લવજી, કહે ન મિઠાં હોય.

સુરતને રેશને રાતના બાર થયા કે વઢવાણથી સાંજના ચારે ઉપડેલી મેલડ્રેન સુસવાટામેર આવી ઉભી રહી. મી. ભાવનગરી સેકન્ડક્લાસના ટી કીટ કરાવી તેમાં દાખલ થઈ સુર્યોદય થતાં મુંબઈ નગરીની મુલાકાત લેવા તેઓ ચરનીરોડને રેશને ઉતર્યા; અને ઉતાડ્યોને નિમેશે ઠેકાણે જવા આવવાની સવડ માટે રેશન પાસે ફરતી હજારો બાકુતી ગાડીઓમાંની એક વિક્ટોરીઆ બાંડે કરી જાણીતી મી. કીશન લવજીની પેઢી તરફ વળ્યા—કીશન લવજી શરાફની જાણીતી પેઢીથી મુંબઈના ધંધાદારીઓ અને બ્યાપારી વર્ગમાંથી ભાગ્યેજ કોઈ અજાણ હતું. ગાડીવાળાએ તુરત તેની પેઢીના દરવાજા પાસે ગાડી ઉભી રાખી. એટલે મી. ભાવનગરી તેમાંથી ઉતર્યા.

આ દુકાનમાં હાલ જીતમત જીતજીતું કોઈપણ રીતે નામ ન રાખતાં ઉછાંછળો કીશનજી પોતાના નામથીજ સ્વતંત્ર ધંધો ચલાવતો હતો. કીશનજીની ઉંમર હાલ પાંત્રી વર્ષની થઈ હતી. અને દુનિયાની મજાદુર કહેવત—બરતામાં બરાય—પ્રમાણે તેના બાપનો તે એકનો એક છોકરો જેથી તે મુવા બાદ તેની હોલતના વધારામાં મી. કીશનજી તેના સસરાના અપ્પટ અજનાનો માલીક બન્યો હતો.

આધુનિક કાળના ઉછરતી વયના યુવાનીઓ સંસારની સરળ મુસાફરીમાં કુમાર્ગે ચઢાવનાર દુષ્ટ દોસ્તોના મિત્રતાથી નફ્ટ બની રાગ રંગના શોખીન થઈ પડી કુમાર્ગરૂપી વૃક્ષનાં ફલ ચાખવા નિમગ્નતાથી મગ્ન રહી પોતાના વડીલોની ઇજતને ખતેલ લગાડે છે, તેવી રીતમાંનો

આ કીશન દેવજી એક હતો. તેની વિસ વર્ષની ઉમરે તેના પીતા લીવ-
જી લખપતિ આ કાની દુનિયાનો લાગ કરી સ્વધામે પ-
હોઝ્યા હતા. અને તે દિવસથી તેના આપનો અપુટ ખજા-
નો તેના હસ્તમાં આવતાં તે લુચ્ચા અને જુગારી દોસ્તોનો સરદાર બ-
ન્યો હતો. આ માર્ગે તેનો કેટલોએક પૈશો ખ્વાર થતાં સુખાગ્યે જીતમલ
જેવા બળ્ણીતા શરાદની છોકરી સાથે પાછાં તેના લગ્ન થતાંજ પોતે કેવો
ભાગ્યવાન છે તે સમજવા તેને જરા પણ વિલંબ લાગ્યો નહી. પરંપ્રાને
થોડા વર્ષ થયાં ન થયાં એટલામાં તેનો સસરા ગુજરતાં બાંધ સાહેબને
માંડવીખંદર છોડી તેના નસીબમાં જોડાએકા રટટને સંભાળવા મુખ્ય
આવી રહેતું પડ્યું હતું. જીતમલજીની છુપી દોલત તેના હાથમાં જતાંજ
જાહેરમાં આવવા માંડી હતી. અને આ દુકાન અશ્વલ મુજબ ધમધોકાર
ચલાવવા તેણે પોતાની વર્તણૂંક કાંઈક સુધારવા માંડી હતી. પરંતુ તે વ-
ર્તણૂંક તેનો અસલ મીઠાજ છોડી બાંધો વખત દુર રહી શકી નહી—પડી
ટવ તે કોઈ દિવસ ટળતી નથી—આથી પાછો તે બીજા મજલ દોસ્તો
સાથજ મોજશોખ મારવામાંજ વખત ગુમાવવા લાગ્યો; અને હાલ તે
માટે તેના સસરાના પરેલપરના અસલ રાખેલ ગંગાવર મકાનમાંજ રહેતો;
અને કોઈ કોઈ વખતેજ દુકાન પર આવતો હતો.

કીશનજી આ દોલતવાનની પુત્રી પરણ્યો હતો. પરંતુ—વેશ્યાઓના
ઠાઠમાઠવાળા પૈભોગો જોઈ તેની વૃત્તિ બ્રજ થએલી હોવાના સંજયથી—
તેણીને તે રહાતો નહી; અને આ અપુટ ખજાનાનો માલીક બનવાથેજ
તે અત્રે પરણ્યો હતો એવું ખાસ તેના લાગતાવળગતાઓ પણ જાણતા
હતા; અને તેણીના પરના અનાદારને લીધે તે બીચારી સદ્ગુણ સંપન્ન
સ્ત્રીને તે ગીરગામમાં આવેલા ચીનાખાગ પાસેના એક મકાનમાં—કે જે
મકાનમાં અશ્વલ તેણીના બાપ વીગેરે રહેતા હતા તેમાં—એક બે ચાકરડીયો
સાથ તેણીને એકલી રાખતો હતો.

જે વખતે મી. લાલનગરીએ આ દુકાનની મુલાકાત લીધી. તે દિ-
વસે કીશન લીવજી દુકાનપરજ હતો. તે આ વખતે પરેલપરના ખંગલામાં
ક્યાંય મોજ મારતો હોય, પરંતુ આજનો આ એવો વખત નહોતો કે મોજ
માણવામાં તે સુખ માણે-વિચાર કરી જોતાં તો તે બદલ તેના દિલમાં
કાંઈ નહોતું; કારણ તે પોતાના નામ અને ઇજ્જત કરતાં મોજશોખ અને
આપવડાઈ વધારે પસંદ કરતો હતો; પરંતુ તેજ મોજશોખ અને આપ-
વડાઈને જાગવી રાખનાર તરીકેનુંજ આ કાર્ય હતું; અને જો તે તેમાં
ન શુધ્ધા તો પાવમાલીની પાચેરીએ ચઢાનો વખત નજીક હતો.

માટેજ તે આ વખતે ચિંતાતુર રહેરે. વડા મુનીમ સાથે દુકાનના એક ખાનગી ભાગમાં વિચાર કરતો બેઠો હતો.

આ કાર્ય શું ? તે બીજું કંઈ નહીં; પરંતુ તેની મોજમજાના ઉછાં-છળા ખર્ચ તથા વ્યાપારમાં ગએલ લ.બી રૂપિયાની ખોટના સખબે માલમ પડેલું ત્રીજેરીકું તાળીયું હતું; અને હાલ તે માગતાવાળાઓને શું જવાબ દેવો એજ ચિન્તામાં ગુંથાએલો બેઠો હતો.

તેની સાથે બેઠેલા મુનીમને ઓળખવાની આપણને કાંઈક જરૂર છે. તે બીજે કાંઈ નહીં પણ લીમજી-લધા નામનો તેના સસરાના બાપના વખતનો એક વૃદ્ધ અને ધણોજ જીનો પ્રમાસતો હતો. અને જીતમલજીના મુલા બાદ કીશન લવજીના હાથમાં દોલત આવતાંજ વખત જવે કીશનજીને તે તેને ઘાઠો ધરોભો થઈ પડ્યો હતો. આ લીમજી લદ્દા વૃદ્ધ હોવાથી તેના દાંત પડી જતાં તે માલં ચાવતો બની ગયો હતો; અને એટલે પણ ન સરતાં ઇશ્વરી કુદરતે તેની કમ્મર વાળી નાખી તેને ખુધો બનાવી મેલ્યો હતો. તેને ચેષ્ટીકાની યુક્તિ બરેલી ચોગવાઈ જાળવ્યા વિના પળવાર પણ ચાલતું નહીં. આ લીમજીને લોકો “લાલકાકા” કરી કહેતા હતા; અને આપણે પણ હવે તેજ નામથી ઓળખીશું. આ વૃદ્ધ લાલકાકામાં—પરાક્રમ, ચાતુરી, ચંચળાઈ, અને આત્મકૌશલ્યતા ધણી હતી; પરંતુ તે સર્વને કારે બેસારનાર લાલચ—લોભ—તેના સ્વભાવને વળગેલો મુખ્ય ગુણ તેના કલેજમાં અત્યાર સુધી જરીજ હતો. તે કીશનજીનાં કાવત્રાં જાણતો તેમ કીશનજીને પણ લાલકાકા મારાં કાવત્રાં જાણે છે તેવું માલમ હતું. જેથી તે તેને હાથમાંજ રાખતો હતો, અને તે જેમ ફરમાવે તેમ કરવાની તેને જરૂર પડતી હતી. લાલકાકા આ દુકાનનો વડો તેમ જીના વખતનો મુનીમ હોવાથી દુકાનનું આવરણ તેનાથીજ હતું; અને ધણાખરા લોકો તો જીતમલ જીકાજીના મુલા બાદ એનાજ પ્રમાણીકપણ ઉપર પોતાની નાણા સખંધી લેવડદેવડ ચાલુ રાખતા—નહી કે કીશનજીની.

આ ખુદા લાલકાકાને ત્રણ વીસોને પાંચ વર્ષ થયાં હતાં છતાં તેની પછવાડે કાંઈ રડનાર કે કુટનાર નહોતું. જન્મથીજ તે કુંવારી જીંદગી ગુજારતો હતો. તે હાલ ચંપાગલીની ચોથી લાઇનમાં માકાયદ મા-સ્વાડીના મકાનમાં છેક ઉપરના કાવરીયામાં બાડે રહેતો હતો. વાંચનારને આ લાલકાકા સાથે કીશન-લવજી લાડીયાનું ઓળખાણ કરાવી હવે થોડો વખત પેલા આપણા એડન ઉપડનાર લાવનગરીની હાલત તપાસીએ.

કરશનદાસ જીતમલ જીકાજીને ઓળખતો હતો; પરંતુ કીશન લવજી

કેવો છે કે કેવો નહીં તે તેને માલમ નહતું. ફક્ત નામથીજ જાણતો કે જીતમલ. જીકાજીએ કોઈ કીશન લવજી નામના તેના જમાઇને પોતાના સ્ટેટનો માલીક બનાવ્યો છે; અને તે તેના નામની દુકાન અઝી ઇજત સાથ ચલાવે છે.

દુકાનના દરવાજા પાસે આવી ઉભેલા ભૈયાને પુછ્યું “ શેઠ છે ? ” જવાપ મળ્યો. “ હાં હે ” “ જઈને કહો કે જુહાર કોઈ મલવા આવેલ છે. ” ભૈયાએ અંદર જઈ કહેતાં ખુંધા લાલકાકા હાથમાં ગીરનારના હુંગરમાંથી મંગાવેલ ચેપ્પીકા પકડી ખુંધાતા જુહાર આવી પુછવા લાગ્યા. “ ભાઈ કહોતું કામ છે ? ”

ભાવનગરી—મારે કીશનજી શેઠને મલવું છે.

આ શબ્દોચ્ચારથી લાલકાકા તેને ટીંગીટીંગીને નીહાળવા લાગ્યા કે રખેને કોઈ નાણું ઉપાડવા તો ન આવ્યો હોય; અને કદાચ ન મલવાથી મામમાં ખુમ તો ન ઉરાડે કે કીશનજીની ત્રીજેરીતુ તળીયુ આવ્યું છે. એવો વિચાર કરી બોલ્યો “ ભાઈ કીશનજી શેઠની ગુલાકાત માટે હાલ તમને નહીં બને, કારણ હાલ તેઓને ઘણું કામ છે અને ઉતાવળજ હોય તો મને કહેતા જાઓ. ”

“ મારે શેઠનેજ મલવું છે. જેમાં મારો તો ખેર પણ મારા બહાલાનો સ્વાર્થ સમાએલો છે; અને તે એજ કે આજ દશ વર્ષ થયાં મેં એકઠી કરી રાખેલ દોલત મારે બ્યાજે મુકવી છે; અને તેટલાજ માટે ખાસ તેઓને મારે મલવું છે. ” મી. ભાવનગરીએ કહ્યું.

લાલકાકા આ આવેલ શિકાર માટે દિલમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે “ આ કમનસીબ મુરખનો સરદાર વાઘના મ્હોમાં મરવા આવ્યો છે. જાણતો નથી કે ગમે તેવી આગરદાર પેઢી હોય તોપણ જ્યારે માથે આવી પડે ત્યારે તેથી બચવા માટે બીજાનું ખુરં કરવામાં તેના માલીકો પાપ સમજતા નથી. તો આતો કીશન લવજી, નામનો નમુનો; અને અક્કલનો પાણી તે કેમ ચુકશે ? ખેર ફાંડે માથુને કાઢે રાતુ. શેઠની ત્રીજેરી તર દેખાઈ પેઢીનું નામ જતું તો બચશે ? અને પેઢીનું કદાચ નામ જાય તો આપણે આટલાં વર્ષ સુધી જે આ દુકાનપર ઇજત સાથ શેઠજી બોગવેલી તે આ ખુદાપાના વખતમાં બીજાને ત્યાં ભાઈ બાપુ કરીને નોકરી ખોળવી પડે. માટે ચઢો બેટા મુળીએ રામજી બલા કરેગા. તેમાં આપણાં છોકરાં ક્યાં બીજા માણવાનાં હતાં. ” આવો વિચાર કરી તે બોલ્યો કે “ જ્યારે સાહેબ આપને જિતાવલ છે તો કહો જોઈએ આપનું નામ શું ? ” મારું

નામ કરશનદાસ છાત્રીદાસ ભાવનગરી છે; અને અસલ જીતમલ જીકાજીના વખતમાં અમારા વડીલોનો આ પેઢી સાથે નાણા સંબંધીનો બ્યવહાર ચાલતો હતો. ”

આ સાંભલી બહાદુર લાલકાકા અંદર ગયા અને કીશન લવણ—કે જે બહાર કોઈ નાણા ઉપાડવા તો નહીં આવ્યું હોય. ?! એવી શીકર કરતો હતો ત્યાં જાણે બેઠો હતો—તેને કહ્યું “ સાહેબ કોઈ કમનસીબ કરશનદાસ છાત્રીદાસ ભાવનગરી આપને ત્યાં રૂપૈયા બ્યાજે મુકવા આવ્યો છે. ”

કરશનદાસ ભાવનગરીનું નામ સાંભલી મી. કીશનજી ચમક્યો ! ગુરસાના આવેશમાં આવ્યો. કારણ વાંચનાર પછાડી વાંચી ગયા તે ધ્યાનમાં હશે કે મી. ભાવનગરી રાધાને લેઈ નાસી ગયો હતો તે અગાઉ તેણીનો બાપ તેણીના લગ્ન આ કીશનજી સાથેજ કરનાર હતો. અને સઘલી ધામધુમ થઈ રહી હતી એ અરસામાં કીશનજી તેને લેઈ નાઠો હતો. એથી મી. કીશનજીને હાથ ધસતું રહેવું પડ્યું હતું અને એ દ્રેષ તેના દિલમાં બીજામાની પેઠે ચોકસ ધર કરી બેઠો હતો. તેથીજ તે આ વખતે મી. ભાવનગરીનું નામ સાંભલી તેનાં રૂવાં ઉભાં થયાં હતાં—તેનું લોહી તપવા લાગ્યું—વિસારે પડેલી રાધાની વાત તેના અંતઃકરણમાં પ્રદિપ્ત થઈ; અને કોઈ બહાને વેર લેવા તે લલચાવ્યો. અને આ વખતે આ આવેશ શિકારને ન ચુકવો સમજી તેને અંદર બોલાવવા લાલકાકાને કહ્યું—

કરશનદાસ ભાવનગરીના લાખ રૂપૈયા. એ કીશન લવણની પેઢીની ત્રીજેરીના તલ્લીયાનું સાધન—અને વખતે માગતા વાલાઓ કદાચ લેવા આવે તો તેનું દિલશાંત કરવાને એ એક અચ્છુ સાધન હતું; અને કુદરતે મી. ભાવનગરીને અત્રે ન મોકલ્યો હોત તો સદરહુ પેઢીની ત્રીજેરીનું તલયું દેખાવાની વાત પ્રસરવા ધડીઓ ગણાતી હતી. અને છાપાં વાલાઓ એ વાત આજના પેપરમાં પ્રસિદ્ધ કરવા તકલીફ રહ્યા હતા. બલકે કેટલા આપી પણ ચુક્યા હતા.

કરશનદાસને તેડી લાલકાકા અંદર આવ્યા, કરશનદાસ જો કે કીશનજીને બરોબર ઓઝખતો નહીં હતો; તદ્દપી તેનો ઠાઠમાઠ જોઈ તેજ શેઠ હશે પેખી તેને કહેવા લાગ્યો “કીશનજી શેઠ હું આજરોજ એડન જ નારણું; અને ત્યાંથી આવું એટલો વખત આ એક લાખ રૂપૈયા તથા મારા મકાનના ખતપત્રો અત્રે સંભાળથી રહેવાની આશાએ હું અત્રે મુકવા આવ્યોહું. અમો તમારા ઘણા દિવસના આહક છીએ. બોલો સાહેબ બ્યાજની રકમ શું ગણશો. ? ! ”

“ હાલમાં અમારે નાણાની કાંઈ જરૂર નથી, છતાં તમે અમારા

જીના આહકછો તો અમારાથી તમને ના કહી શકાતું નથી, ભલે પણ આજની રકમ તમને સેકડે ચાર આનાથી વધુ મળશે નહીં ” કીશન-એ બે પરવાઈ જણાવતાં કહ્યું.

“ ભલે શેઠજીની જેવી મરજી ” મી. ભાવનગરીએ કહ્યું.

આ ઠરાવ થયા બાદ કરશનદાસે એક લાખ રૂપિયાની નોટો ગણી આપ્યા સાથે ધરના ખત પત્રો વીગેરે પણ ત્યાંજ મુક્યાં. એટલે કીશન-જીએ ધારા મુજબ રસિક લખી આપી જે લેખ મી. ભાવનગરી અત્રેથી ઉપડી એપોસ્ટો બંદરપર ગયા. અત્રે એડન જનાર કેટલાએક તેનાં મિત્રો મળ્યા. વાર થવાનું કારણ પુછતાં મિ. ભાવનગરીએ તેઓને તમામ બને-લું વૃતાંત કહી સંભલાવ્યું. આ તેના મિત્રોમાં એક રસિકલાલ નામનો ભણસાળી કામનો એક પાંત્રીસેક વર્ષની વયનો કઠાવર સખ્ત એક ખુણામાં પડેલી ખુરસી ઉપર ચરમા ચઢાવી “ ટાઇમ્સ ” નામનું પેપર વાંચતો બેઠો હતો. મી. ભાવનગરીને મોઢે એક લાખ રૂપિયા કીશન લવજીની પેઢી પર મુકી આબ્યાની વાત સંભલી તે ચમક્યો અને એકીટસરે તેના તરફ નિહાલવા લાગ્યો. તેના દિલમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. તે પણ માંડવી બંદરનોજ રહીશ હતો; કરશનદાસ તથા તે એક નિશાળના સોગતી હતા. પરંતુ ઘણા વર્ષ વિયોગમાં વિતી જવાથી તેઓ એક બીજાને ઓળખી શક્યા નહીં. તેણે પુછ્યું—“ શેઠજી તમારું નામ શું, અને આપ શી અડકે ચોલ્યાઓ છો. ? ”

“ ભાઈ તમારે શું કામ પડ્યું છે ? ” મી. ભાવનગરીએ પુછ્યું ?

“ આપની મોં કલા ઉપરથી. માલમ પડે છે કે આપ મારી પેઢાન વાલાછો; અને આપણે અગાઉ ઘાઠો પ્રસંગ હોય એમ માલમ પડે છે. ” રસિકલાલે કહ્યું “ મારું નામ કરશનદાસ છાત્રીલદાસ; અને અડકે ભાવનગરીની છે. ” કરશનદાસે જવાબ આપ્યો. રસિકલાલ મી. ભાવનગરીનું નામ સાંભલી પોતાનો જીનો દોસ્ત મળ્યો સમજી તેણે પોતાનું નામ કહ્યું કે “ મારું નામ રસિકલાલ સ્વામજી સોદાગર ” મી. ભાવનગરીએ પણ તેને ઓળખ્યો અને ઘણા વર્ષે મેળાપ થતાં ઉભય જણાઓ પરસ્પર ખુબ બેટયા-

રસિક—મી. ભાવનગરી વિસ પચીસ વર્ષો બાદ આપણો આ મેળાપ થયો જેથી મને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે; પરંતુ આપને હવે ફક્ત મારે એટલુંજ કહેવાનું છે કે તમે તમારી બેરી છોકરાંના મુજબ

રાન થેં જાણીતી કીશનલવણની પેઢીએ જે એક લાખ રૂપૈયા જેવી મોટી રકમ મુકી આવ્યા તે આશામીની ત્રીજેરીનું તળીયું માલમ પડ્યું છે; અને તે એક બે દિવસમાં હુજવાનો સંભવ છે. આપ ઇચ્છે તો સારી રીતે જાણેછો વાંચો, દેવો આ 'રાઇમ્સ' જુઓ તેમાં શું લખે છે.

મી. ભાવનગરી હાથમાં પેપર લેધ વાંચવા લાગ્યો તો તેમાં નીચે મુજબનો આરટીકલ હતો.

જાણીતા શરાફ મી. કીશનલવણની પેઢીની ત્રીજેરીનું તળીયું
 “મુંબઈના મરાઠુર અને જાણીતા શરાફ મી. જીતમલ જુઠાના મુવા બાદ તેની”
 “અખુટ દોલતનો તેનો જમાઈ માલીક બનેલો; અને તેણે પોતાના નામની”
 ““કીશનલવણ” એ નામે પેઢી ચલાવેલી આજરોજ સદરહુ નામદાર પેઢીની”
 “ત્રીજેરીનું તળીયું માલમ પડ્યું છે; અને તેના બે ફીકરા માલીકને લીધે”
 “એક બે દિવસમાં તે ઘણા દિવસની નામીચી અને બહોળો ફેલાવો પામેલી પેઢી નાશ પામવાની વધી જણાય છે.”

આ આર્ટીકલ વાંચવા સાથ મી. ભાવનગરી બડક્યા-એકદમ ચમ-કયા-ગભરાયા-હોંશ વિનાના થઈ ગયા તેના મિત્રોએ તેને સાવધ કર્યો. મી. રસિકલાલે તેને ધોરજ આપી અને કહ્યું કે “મી. કરશનદાસ આટલેથી ધૈર્યહીન થઈ જવું કામનું નથી. હજી કાંઈ શીકર જેવું નથી. સ્ટીમર ઉપડવાની હતી ઘણીવાર છે તે આરસામાં તમે તે પેઢીપર પાછા જાઓ; અને નાણાં ઉપાડી લાવો. તુરતને તુરત જવાથી તેઓનાથી તમને ના કહેવાશે નહીં; અને અમે તમારી વાટ જોઈશું. તેમ છતાં તેમને કદાચિત વિલંબ થશે તો કાલે ચમુના નામની સ્ટીમર ઉપડનાર છે તેમાં આપણુ બે જઈશું. માટે જાઓ બને તો જેમ તેમ કરી તાકીદે આવો.

આ સાંભળી મી. ભાવનગરી સાવધ થયા. અને એક વિકટોરીયા બાડે કરી ઉઠીને અંતઃકરણે એપોલો બંદરથી જાણીતી કીશન લવણની પેઢીપર આવ્યા. અત્રે શેઠ નહી હોવાથી તેના ચાકરના કહેવા મુજબ તેઓ વાંદરા, માલીમપરેલની ઘડીએ ઘડીએ આવ જાવ કરતી લોકલ ટ્રેનમાં એશી તેઓ પરેલપર આવેલા કીશનલવણને બંગલે ગયા.

પ્રકરણ ત્રીજું.

હુતવખાર—માં—ખુન.

જેવી જેવી યોગ્યતા કતી પણ તેવી હોય,

કરે ન માહું સુજગન કો, બહુ ન દુરજન હોય.

શત્રુના મોતથી કળ્યાનું છેવટ આવશે ખરું પરંતુ હુમતને પોચેથી હાની કદી પાછી હડી શકનાર નથી. શત્રુને દાર કરવો એમાં સોવધપણું

છે. કાંઈ શુરાપણું નથી. એમાં સવાપ્હોરની સલામતીછે પણ પલવારની કીર્તી નથી. (જી. જી. જી.)

આગળ વાત લંબાવ્યા કરતાં, વાંચનારને પ્રથમ આ ત્રીજા પ્રકરણને મથાળે આપેલાં નામથી વાકેશ કરવા વ્યાજબી ધારીએ છીએ. આ જુત વખારનો માલેક એક બાદીયો કે જે આપણી વાર્તામાં “ કીશનલવજી ”ને નામે વાંચનાર તેને ઝોળખેછે તે હતો; અને તે આ મુખ્તેસર નામવાળા જંગી જંગલના કેટલાક ભાગમાં રહેતો હતો. આ જંગલને તેના નામાંકીત નામથી તેમ કીશનલવજી જેવા મશહૂર વ્યાપારીની વિખ્યાતીથી તેને ઝોળખવા કોઈ જાતનું તેનાપર બોર્ડ અગર નિશાન રાખવામાં આવ્યું નહતું.

આ નામાંકીત મકાન તદ્દન અશલી; અને જુની બાંધણીનું હતું. સેકડો વર્ષપર તે કોઈ મુસલમાન કોમના અશીણી નવાજની મીલકત હતી. પરંતુ અશીણની દોસ્તી સાથે બેપરવાઈ અને આજસાદાએ મીઆંબાઈની હાલતને ગરીબીના ચકર તળે કચડાવી મુકી હોવાથી સદરહુ બાદશાહી મકાન તેમણે અશલ જીતમલ જુઠાજીના વડવાઓ-જેનો હાલ કીશનલવજી માલીક હતો-તેને વેચ્યું હતું. આ મકાન રહેવાના મકાન કરતાં લસ્કરી છાવણી રહેવાના આકારમાં વધારે મળતું આવતું હતું. આ મકાનનો પશ્ચિમ બાજુનો કેટલોક લંબાણ ભાગ તદ્દન વપરાયા વગરનો પડેલો હતો; કારણ જીતમલ જુઠાજીના ઘરડાઓના વખતથી એવી વાત ઉડેલી હતી કે તેમાં દેવદેવસ્થાન કે કોઈ પીર-પેગમ્બર દરરોજ નહીં તો આઠે આઠે દિવસે તે ભાગની મુલાકાત લેછે. આ ચમત્કારની વાત ઉપરથી ત્યાંના આકર નફરોનો વખત તો આ અદ્ભૂત પ્રેતની વાતોમાંજ જતો હતો; અને એ બહીકને લીધે તેણી તરફના ભાગપર કોઈ ચાકર જવા તો થું પરંતુ તેણી તરફ જેવા પણ હામ બીડતો નહીં અને તેને લીધે તે ભાગના ઓરડાઓમાં હાથ હાથ ધુળના ઢગલા થઈ ગયા હતા. આમ હવડ પડી રહેવાના તેમ જૂત પ્રેતના બહેમના સખામથી તે જગા બંધકર પણ લાગતી હતી. આ ભાગના ઓરડાઓ એવી રીતના હતા કે એકમાંથી બીજામાં; અને બીજામાંથી ત્રીજામાં સહેલથી જઈ શકાતું હતું. આ ઓરડાઓમાંથી પસાર થઈએ તો છેલ્લે ઓરડે એક ભીંતમાં બારી હતી. એ બારી ઉઘાડી જોતાં તેમાં એક પથ્થરની સીડી માલમ પડતી હતી; અને ત્યાંથી એક બોંયરામાં ઉતરાતું હતું; કે જે બોંયરૂં આ ગંજવર મકાનની તળેટીમાં તે મકાનના જેવડુંજ મ્હોટું હતું. મતલબ કે મકાન તળીએથી પોહું હતું. જેના ઢકાવ માટે બોંયરામાં પથ્થરના મજબુત

થાંભલા ઉમા કરવામાં આવ્યા હતા—આ ભોંયરામાં ઉતરવા આ એ-
કજ માર્ગ હતો, આ સીડીની જમણી બાજુ એક છુપુદાર હતું; અને
એ દારની ડાબી બાજુએ એક ગલી હતી જે ગલીમાં રહી આ મકાનની
આજુબાજુના ઉપવનમાં કેટલેક દુર એક ટેકરા પાસે હવડ દાર હતું ત્યાં
નીકળાતું હતું. આ દાર કચરા માટીથી તદ્દન દટાઈ ગયું હતું. આ છુપો
રસ્તો ઉપડ્યા તેના અશક્ત મુગલાઈ—માલીકોએ બનાવ્યો હતો અને તે
આ મકાનના એક બે જુના નોકરો શિવાય કીશનજી સરખાને પણ મા-
લમ નહોતો.

ઉપર જણાવેલા જીવવખાર નામે પ્રસિદ્ધ થએલા ગંજવર મકાનના
એક ભાગના જમવાના ઓરડામાં કીશન જીવજી તથા તેનો વડો મુનીમ
લાલકાકા આ વખત જમવા બેઠા હતા; અને જમતાં પણ તેઓ બ્યા-
પારની વાતજ ચલાવી રહ્યા હતા.

કીશનજી મી. ભાવનગરીને અંતઃકરણથી ધીઃકારતો હતો તેનું કારણ
વાંચનારની ધ્યાનમાં ગયા પ્રકરણમાં આપણે ઉતાર્યું છે. જેથી તે તેજ વિ-
ચારમાં હતો કે કદાચ કોઈ માગતાવાળો લેવા આવશે તો તેને આ ભા-
વનગરીના રૂપૈયામાંથી આપશું; અને ભાવનગરીને રહાવીશું. વખતે દુકા-
નપર ઉઘલ પાથલ થશે તો ઠીક નહીં તો દુકાન ઉપાડી નાખી આ આ-
વેલ રકમ લેઈ બહાર ગામ નાશી જઈ બીજે નામે વ્યાપાર ચલાવીશું.

કીશનજી તેની સ્ત્રીને ચલાતો નહીં એવું અગાડીના પ્રકરણમાં આવી
ગએલું છે; અને જીવમલજી જીવતા હતા તે વખતે તે તેના સ્ટેટની બીજી
રીતે વ્યવસ્થા ન કરે માટે તેણીના ઉપર તે વખતે તે કૃત્રિમ પ્યાર રા-
ખતો હતો તે આરસામાં તેને એક છોકરો અને એક છોકરી એમ બે
ફરજન થયાં હતાં. કીશનજીનો એકનો એક છોકરો ઉમર લાયક થતાં તેને
નહીં બનતી આવવાથી કેટલોક વખત થયાં એ કયાંય પોતાનું નસીબ
અજમાવા અત્રેથી નીસરી પડ્યો હતો. આથી તેની પ્રુમસુરત છોકરી જેને
તે પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધીક ચલાતો હતો તેને તેણીની માની પા-
સેથી જુદી હમેશ પોતાની પાસે રાખતો હતો.

લાલકાકા આ મકાનમાં ઘણા વખતથી નોકર હતો અને તે લાલ
કીશન જીવજીને એક છોકરવાદ ઉઠાંઠળા તરીકે ગણતો હતો; અને આ
દુકાનનો તમામ વહીવટ પણ ઘણા વર્ષોથી લાલકાકાજી ચલાવતો આવેલ
જેથી તેમાં પોતે અગ્નણ હોવાને લીધે કીશનજી પણ તેના કબાજી આડો
ચાલતો નહીં. આ વખત લાલકાકાને કીશનજીએ કહ્યું. “લાલકાકા, આપણા
ઉપર માગનારાઓનું ચકર ફરી વળ્યું હતું; પરંતુ આજના પેલા ભાવન-
ગરીના એક સાખ રૂપૈયાએ આપણી એન રાખી છે, કેમ?” કદાચ કોઈ

એક એ જણા ઉપાડવા આવશે તો તેમને આપવાથી કંઈ ખુમ ઉડશે નહીં. કેમ શો વિચાર કરે છે.?”

લાલકાકાએ ધણે વખત પારીકાષ્ઠી વિચાર કરી જવાપ દીધી—

“હા, પરંતુ પેત્રો બોલો વ્યાપારી કદાચ પાછો આવે તેને-?”

કીશનજી—એહ, એટલામાં શું આપડી પેઢી ઉપર કંઈ ઉચ્છવાયલ નહીં થાય. ? અને તે વખતની વાત તે વખતે છે. બહા આદમી બની. પ્યતો વિચાર શું કરવો.?”

“હા, હું તે કબુત્ર કહું છું; પરંતુ ઉચ્છવાયલ કેવી થશે, કેટલી થશે; અને ક્યાંથી થશે ? જ્યાં લાખો રૂપીઆની ખોટ, ત્યાં એક લાખ રૂપીઆ તે શું ગણતરીમાં ? માટે મારી ધારણા તારે ખરીજ માનવી, ત્હારામાં આજી પહોંચ નથી. કહેવતમાં કહ્યું છે કે—“ડાહ્યા આદમીની અટકળ સુખની ખાત્રી કરતાં વધારે વજનદાર છે” લાલકાકાએ ડાહ્યાપણ ભરેલી રીતે કહ્યું.

આ વાત થાય છે. એટલામાં આપણો એડન જનાર ભાવનગરી આવી પહોંચ્યો—અને ખુમે પાડવા લાગ્યો “કીશનજી શેઠ ક્યાં છે ? અરે કીશન લવજી મને મારા રૂપીઆ પાછા આપો.”

આ શબ્દો સાંભળતાંવાર કીશનજી ચમક્યો—ઘેલા માફક બની ગયો. તેની અવસ્થા એક સ્વપ્ના માફક થઈ ગઈ. તેના વિચાર હવામાં અખાડા કરી ગયા. તેની મુખમુદ્રા નિસ્તેજ-શીડી પડી ગઈ.

લાલકાકાની અટકળ ખરીજ પડી. જેથી તેના દિલમાં અકલ્પીત વિચારો ધોળાવા લાગ્યા; અને તેની હયાતીના દિવસો હવે આંગળીના ટેરવા ઉપર ગણાઈ રહેવાનો વખત આવ્યો એમ તેને દિસવા લાગ્યું—જમવાનું જમવાની ઠેકાણે રહ્યું અને એકદમ હાથ ધોઈ ખુમે પાડનાર ભાવનગરીને એલાવ્યો; અને કહ્યું “કેમ શેઠજી કેમ કાંઈ આમ ગભરાએલા માલમ પડેછો ? હુંતો તમારા ખુમાટા સાંભળી બચ પામવા લાગ્યો.”

ભાવનગરી—શેઠજી મને શેઠો નહીં મને મારા રૂપીઆ પાછા આપો. બહેલા થાઓ મને વધુ વખત નથી. નહીતો હું ટાઇમ ચુકી જમશ.

કીશનજી—કેમ શેઠજી કાંઈ આજને આજ તે પાછા લેવાની ગરજ પડી ? કંઈ ખીજી રીતે વ્યવસ્થા કરવા ધારી છે કે કેમ ? સંભાળજો સાહેબ કાંઈ કંપનીના શેરમેન લેતા જરા વિચાર રાખજો. બજાર બહુ ખરાબ છે. અમો અમારી સાવચેતીમાં છીએ તેથીજ આટલા ટકી રહ્યા છીએ. નહીતો ખીંજતી પેઠે અમે પણ ક્યારનાએ ઉડી ગયા હોત.

ભાવનગરી—મી. કીશનજી તમે તો વાતપર વાત લંબાવા લાગ્યા એ સાર ના કેહેવાય. મને એક પગ જાય છે તે બહુ કીમતી જાય છે. માટે મહેરબાની કરી નાણા ગણી આપો.

કીશનજી—શું ત્યારે અમારી પેઢીપર તમને પુરતો બરસો નથી આવતો. ?

ભાવનગરી—અરે પુરતો તો શું પણ સાહેબ જરા પણ નહી.

કીશનજી—મી. ભાવનગરી તમારા મગજમાં કોઈએ સેતાનનો પ્રવેશ કરાવ્યો હોય એમ લાગે છે; અને કોઈ દુષ્મનથી—કોઈ ચંડાળથી હજારો વર્ષ થયાં મુંઝવણની ખીજ પેઢીયો કરતાં આ શ્રેષ્ઠ પેઢી જે પાણીના રેલા માફક ચાલી આવે છે. જેને ખીજ પેઢીઓ માફક કોઈ દિવસ જરા પણ ખલેલ લાગી નથી—તે દેખી શકાતુ નહી હોય માટેજ અમારી લાજ લેવા મોકલ્યા હશે; પરંતુ કરશનદાસ શેઠ એમ લાજ લેવી બહુ મુશ્કેલ છે. સમજ્યા. ”—

ભાવનગરી—મારા મહેરબાન મને કોઈએ બમાવ્યોએ નથી; અને કંઈ સેતાને બગચુ નથી તેમ તમારી પેઢી ગમે તેવી હશે તો તે સદા હયાત રહો. પરંતુ મારે તો મારા રૂપિયા જોઈએ છે. કારણ હું કોઈ પણ શક બરેલું કાર્ય કરતો નથી.

કીશનજી—શેઠ તમારા નાણાં તમને પાછાં મળશે. ગભરાઓ નહી. પરંતુ તમારા કાચા દિવની મુનસરીપર વિચાર કરતાં મને હાસ્ય ઉપજે છે કે તમે કેટલા બધા ભોળા છો; અને લાખો રૂપિયાનો વ્યાપાર આ પ્રમાણે શી રીતે કરતા હશો. ?

ભાવનગરી—કીશનજી તમારી બેડસાઈ અહીં નહી ચાલે. માટે લાંબી વાત મુકી દેઈ મને મારા રૂપિયા ગણી દ્યો. મારા સાહેબ મને લાગે છે તમે કોઈ સારા આદમી નથી; અને આ તમારી સહુકારી સારી નહી.

કીશનજીનો મીઝમજ આ વખત ખસ્થો, તેની મુખ મુદ્રાપર અસહ્યની છાપ જણાઈ. મી. ભાવનગરીને તે કહેવા લાગ્યો—“ શેઠજી અમે ગમે તેવા છીએ તેમાં તમારે શું ? તમે તમારા નાણાં સાથે કામ રાખે છે કે ખીજ સાથે ? તો તે દ્યો પછી શું તેમાં મુરખની પેઠે એલકેલ બોલી બગાડો છો એ સાર કે ?—જાઓ લીમજી સાઠ હજારની નોટો હાલ મારી પાસે છે; અને ચાળીસ હજારની મુંબઈએકમાંથી લઈ આવેલ જાઓ તાકીદ કરો સાડત્રણ થઈ ગયા છે. બહેલા આવજો ” એમ કહી લાલકાણને ધસારો કર્યો.

લાલકાકાને ઇસારો થવાથી તેઓ સ્ટેશન તરફ વળ્યા; એટલે કીશનજીના દીલમાં લાગ જોઇ અસત્યે પ્રવેશ કર્યો. તેનો ચહેરો ચિંતાતુર બ-
ણાયો. તોપણ હિમ્મત પકડી વિચારવા લાગ્યો કે “ મારી પ્યારી રાધાની
યાદ પાછી તાજી હરે. તેણી ઉપરનો મારો પ્યાર અને તેણીનો ધિકાર
મને હિમ્મત આપશે. આમ વિચારી તેણે ચાકરને જીમ મારી; પરંતુ ચાકર
હોયજ ક્યાં કે આવે એટલે ચીડાઇ બડબડવા લાગ્યો. “ સાક્ષા બધાએ
મરી ગયા છે તો જરા આવોને શેઠજી મને મદદ કરો તો તમારે માટે
મારી ત્રીજેરીમાંથી નાણાં કાઢીએ. ”

મી. ભાવનગરીને નાણાં લેવાની ગરજ હોવાને લીધે ટોટ ઉતારી
ત્યાં પડેલા એક ટેબલ પર મુકી તે કીશનજી સાથ અંદર જવા તૈયાર થયો.
મી. કીશનજીએ એક મીણગત્તી દીવાસલીનું ઝાંકસ; અને કેટલીક કુંચી-
ચોનો જીમખો લેઇ મી. ભાવનગરીને લેઇ આગળ ચાલ્યો. એટલામાં તેની
તેર વર્ષની ચંદ્રમાના બચેળીયા સરખી અતિ લાવણ્યમય અને ખુબ
સુસ્ત—બહાલી દીકરી ચંદા જેને તે ઘણા પ્યારથી બહાતો; અને જેણીને
અત્યાર સુધી લાડમાંજ ઉછરેલી હતી તેણી સામી મળી. બાપને આમ
આજ વિકાળ ચહેરે જોઇ તેણી પુછવા લાગી. “ બાપાજી આજ તમે
આમ ગમરાએલા કાં લાગો છો. ? અને ભુતવખારમે કેમ જાઓ છો. ?
હું તમારી સાથે આવું ? !

“ ચાલ રાંડ વચ્ચેથી; ત્યાં તારું શું દાટયું છે. ” કીશનજી તેણીને
ધુરકાવી ઠાઠી મીઠાજથી બોલ્યો.

પોતાનું એક પુણું બહાલુ ફરજન જેને હેતથી તેણી માથી જુદી
પાડી તે પોતાની પાસે રાખી લાડ લડાવતો હતો એટલા હેતવાળી
આ અનુપમ લાવણ્યમય બાળાને કોઇ દીવસ નહી અને આજ
તેણીને બહાલો પીતા બીન તકસીરે ધિકારી કાઢે અને તે પણ અઘટીત
શબ્દોથી—તો પછી તેણીને માફુ લાગ્યા વનુ રહે ? નહીજ. બાપના આજ
આવા શબ્દ પ્રહારથી તેણીનું કરુણ પત્ર જેવું મુખાવંદ તથા ગાલ રાતા
ચોળ થઇ ગયા. અને તેણી ઘણાજ દુઃખથી ધાયલ થનાર માફક, બાપે
કોધેલાં તિરસ્કાર તથા દીધેલી ગાળો—અઘટીત શબ્દોચારથી—દુઃખી મતી
પોતાની ઓરડીમાં જઇ અશ્રુપાત કરતી ઉઘે માથે એક કાચપર જઇ પડી.

મી. કીશનજી ભાવનગરીને લેઇ એક પછી એક ઓરડા બોલતો
અંદર ચાલ્યો.

મી. ભાવનગરી આ ઝોરડામાં મટીના ઢગલા; અને હવડ જગા જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ કીશનજીને પૂછવા લાગ્યો—“ શેઠજી આવા સરસ મકાનમાં આ બાબતુ આમ રાખવાનો શું સમજ ? ”

કીશનજી—સાહેબ સમજ્યા નહીં ? કોઈ ચોર લુંચ્યા, લઈગા, લુંટાર-ઓ, તેમને સ્વપ્ને પશુ ખચર પડે કે અહીં દોલત છે. ? ! સાહેબ તેથીજ મારા ખાનગી ખત પત્રો લથા, ત્રીજેરીખાનું લ્યાં રાખું છું. મહેરબાની કરી કોઈને કહેતા નહીં હો. ? તમે બલા માણસ છો માટેજ તમને હું અંદર લાવ્યો છું નહીંતો બીજાની મગદુર નહીં કે દરવાજાનું બારણું દેખી શકે; અને વિશેષમાં આ બાબતુના ભાગને ભૂતવખાર કહે છે જેથી કોઈ અહીં આવવા હામજ બીડે નહીં. સાહેબ કેમ કાંઈ તમે ભૂતખુતનો ડર રાખો છો કે ?

મી. ભાવનગરી—નહીરે સાહેબ એતો બોળા લોકોના બહેમ છે.

આ વાત ચાલે છે એટલામાં કીશનજીએ એક બીજું દાર ઉઘાડ્યું; અને એક ગંજવર ત્રીજેરી ખતલાવતાં કહ્યું. “ જુવો સાહેબ આ મહારી પ્રાઈવેટ વેલ્થ ઓફીસ (પૈસા મુકવાની ખાનગી જગા) છે અને ખત્ર પત્રો વીગેરે લખવાનું ખાનગી કામ હું લ્યાં કરું છું. મારા મહેરબાન પ્રથમ આપને બહેમ આવ્યો હશે કે કીશનજી શેઠ લોકોના નાણાં પચાની પડવાની વાત રાખે છે; પરંતુ જ્યારે આ સાથેની રૂમ (Room) તમે જોશો ત્યારે તમારી ખાત્રી થશે કે આખા મુંબઈ શહેરનો ખજાનો લાંજ બરાયો છે. પણ શું કહું છું સાહેબ ? જોજો હો ! આ વાત કોઈને કહેતા નહીં. કારણ હું તમારાપર પૂરું ભરંસો રાખી તમેને આ બધું બતાવું છું. ”

આટલું બોલવા સાથે કીશનજીએ એક ભંડારીયું ઉઘાડી તેમાંથી કાંઈ ચળકતી વસ્તુ લીધી; અને તે એવી ચાલાકીથી પોતાના ખમીસની બેંદમાં છુપાવી દીધી કે મી. ભાવનગરીને તેની જરાપણ ખચર પડી નહીં.

તે ઝોરડો બંધ કરી તેણે બીજા એક ઝોરડો ઉઘાડવા ચાંપ દીધી; એટલે તે જટ ઉઘડ્યો. આ ઝોરડો બીજા નહીં પણ પાછળ આવેલું વાંચનારની ધ્યાનમાં હશે કે જે ઝોરડામાં બેંચમાં ઉતરવાની સીડી હતી તે હતો, મી. કીશનજીએ મી. ભાવનગરીને કહ્યું “ આવો શેઠ હવે આ ગંજવર ખજાનો તમને બતાવી તેમાંથી તમારાં નાણાં લેઈ પછી આપણે બહાર જઈએ.” તે ઝોરડામાં એક મોટી બારી હતી તે ઉઘાડી; અને તેમાંની સીડીએથી ઉતરવા કીશનજીએ મી. ભાવનગરીને કહ્યું.

પ્રકા દુખમનનો કીનાબોર મહેરો દોસ્તીરૂપ પુરખા ત્રીચે સદા હંકા

એલો રહે છે, જેથી મનુષ્ય હૃદય જાણનાર માત્ર જગત પીતા શિવાય બીજો કોઈ તે જાણવા શકતીમાન નથી. તો મી. ભાવનગરી કીશનજીના આવા ખોટા ડોળપર વિશ્વાસ રાખી ઠગાય એમાં આશ્ચર્ય નથી.

મી. ભાવનગરીને કીશનજીના આ વખતે બનેલા કૃત્રિમ ડોળ ઉપર બીલકુલ અણબરો નહીં આવવાથી રૂપૈયા લેવાની લાંબા સદરહુ સીડી થી તે ઉતરવા આગળ વધ્યો. કીશનજી તેના હાથમાં મીણબત્તી આપી પોતે તેની પાછળ આસ્તે આસ્તે ઉતરવા લાગ્યો. શું ઉતરે ! બે ત્રણ પગથીયાં ઉતરવાની સાથ બોંચમાં છુપાવેલ રકતપાશ્વરથી મી. કીશનજીએ વિશ્વાસુ ભાવનગરીના ગળાપર પછવાડેથી એક સળડ ધા ક્યો ! મી. ભાવનગરી એક જળરી ચિચિયારી પાડી સીડીએથી ધીમાક લેતો નીચે પડ્યો.

કીશનજી મી. ભાવનગરીનું આમ યુગ્મ કરી પોતાની ધારણા સફળ થઈ સમજી, એક પછી એક આ ભયંકર ઝોરડા બંધ કરતો બહાર આવ્યો. હવે તેના હાથ પગ ધુન્નવા લાગ્યા—કાળજી ફફડવા લાગ્યું—કોઈએ દોઢો તો નહીં હોય એવી ધારતી ઉત્પન્ન થઈ; અને જાણે કીધેલા આ ભયંકર ક્રત્યથી કંટાળો પામ્યો હોય તેમ ધારતીને માર્યો તેના ઝોરડામાં આવી આખ્યો મીચી બીજાનાપર પડ્યો. ચક્ષુઓ બંધ કરવાની સાથ તેને જગતાંજ સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં—મી. ભાવનગરી તેને પ્રત્યક્ષ દિસવા લાગ્યો—તેથી તે ચમક્યો—ગભરાયો—ચમકી ચમકી ઉડવા લાગ્યો—બહારે બની ગયો. એનથી વિરકત જણાયો. તેનું હૃદય ભરાઈ આવવાથી થરથર કંપવા લાગ્યો. પાછો આંખ્યો મીચી બીજાનાપર આમથી તે મ આજોટવા લાગ્યો.

બારણું ઉઘડતાં પીતાજી આવ્યા દેખી ચંદા બીજાનાપરથી બેઠી થઈ. અને આજ એટલું બધું શું કામ આવી પડ્યું છે કે મને ધીકારી કાઢી એવો વિચાર કરતી તેણી એક જાણીયામાંથી બાપની હાલત નીહાળવા લાગી; અને આજ તેને ઘેલા માણક બનેલો જોઈ તેણી તેના ઝોરડામાં ગઈ. અને પુછ્યું—“ બાપાજી આજ તમે આમ કાં ગભરાઓ છો ? અને આ ખમીસને લોહીનાં તાંજાં ધાખાં શાં ? અને તે શાથી પડ્યાં ? બાપાજી પેલો તમારી સાથે આવેલો શખ્સ—જેને તમે ભુતવખારમાં લેઈ ગયા હતા તે ક્યાં ગયો ? ”

આ વખત કીશનજીની આ અવ્યવસ્થામાં વળી તેની બહાલી પુત્રીને મોઢેથી આ શખ્સો નિસરવા સાથ તે ચમક્યો—ગભરાયો—અને ખમીસ ઉપર નજર કરી—જવાબ દેવા હિમ્મત હાથે. તોપણ શુદ્ધિમાં આવી જવાપ દે-

વાની તેને ફરજ પડી. કારણ તે જાણતો હતો કે છોકરી ઘણી ચાલાક છે. તેમ સત્ય બોલી છે. જેથી કદાચ આ વખતે આ મ્હાઈ કૃત્ય તે ચેતી જશે તો તેણી કોઈને કહી મ્હારાજ બાર વગાડવા સુકશે નહીં સમજી તેણે ધીમા અને શાત મીઠાજથી કહ્યું—“ આવ દિકરા આવ બેસ. આ લોહી તો ભુતવખારમાં પેસતાં હવડ જગાને લીધે ગરમીના સખખથી— મારી નસકોરી કુટતાં લાગ્યું છે; અને પેલો માણસ તો ક્યારનોએ ગયો તું નથી જાણતી ? ”

“ અરે પીતાજી, આ શું બોલો છો. ? પેલો સખસ ગયો. ? ક્યાં થઈને ? જ્યાં થઈ જવાનો રસ્તો છે ત્યાંતો હું ક્યારની સુતી છું ” અંદાએ આશ્ચર્ય ચક્રીત થઈ કહ્યું.

આ વખત કીશનજી વધારે ચમક્યો. અંદાનો આ પ્રશ્ન તેને એક સજ્જડ તમાચા માફક લાગ્યો. તે વધારે સાવધ થઈ બોલ્યો “ દિકરી એ તો તેને તાકીદે રેશનપર જવું હોવાથી આમ રહી જાય તો તેને ડબલ ફેર પડે માટે ભુતવખારની અંદરના ખીજ તરફના દ્વારે રહી ક્યારનોએ ગયો. બેટી, હાલ માર માથું દુઃખે છે માટે મને વધારે બોલાવીશ નહીં. જા અત્રેથી હમણાં ખીજ હોલમાં જતી રહે. ”

“ પીતાજી તમે આજ આમ ગલ્લાં તલ્લાં બોલો છો તેથી મને શક ઉત્પન્ન થાય છે કે તમે મારે મોઢે જે ખરી ખીના છે તે કહેવા છુપાવો છો. પીતાજી દગો ન રાખો તેમાં સાર નથી. પેલા આદમીને અંદર લેઈ જવાનો શો હેતુ ? આટલા બધા ઓરડાઓ પડ્યા છે તેમાં શું ખાનગી કામ નહોતું થતું ? કે કોઈ દિવસ નહીં ને આજ ભુતવખારમાં લેઈ ગયા. ? પીતાજી માનો ન માનો પણ જેમ વખત જાય છે તેમ તેમ મને વધારે ખોટા વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે; અને તેનું વધુ કારણ આ ખમીસ પર પડેલા લોહીના તાજા ડાંધા અને આપના મીઠાજની વર્તણૂક છે. ” અંદાએ શક લાવી કહ્યું.

“ છોકરી મને લાગે છે કે તારા મગજમાં વધારે લોહી ભરાઈ આવ્યું છે કે આ મકાનના કોઈ સેતાને તને દિવાની બનાવી દીધી છે ? જા લાંથી તારા ઓરડામાં; અને પરમેશ્વરનું નામ લેતી બે ઘડી આરામ કર. ”

આપના હાવા શબ્દોચ્ચારથી ગુસ્સો લાગતાં અંદા પોતાના ઓરડામાં આવી; અને તર્ક વિતર્કથી વિચાર કરતી ખીજના પર પડી કે “ મ્હાલ્ય તેમ હોય પરંતુ પેટીની ખટખટમાં આપાજીને આજ કાંઈ નવું જીનું થયું છે. ”

અત્રે કીશનજીના દિલમાં હવે જવર પેદા થયો જેથી દેવીની પેટે તેનું આશુ અંગ કુદવા લાગ્યું. દીવાનખાનામાં પડેલ તેનું ખુનસ

લેવા ગયો એટલામાં અદ્દસોસ ! જેની તે બ્હીક રાખતો હતો તેજ સખસ તેને આ વખત આગળજ નડ્યો. લાલકાકાને તેણે ધશ્વરો કરી મુંબની પેઢીએ જવા જણાવ્યું હતું; પરંતુ ટ્રેન ચુકવાથી-તેમ સાંઝ પડી જવાથી-તે પાછો આવી અત્રે દિવાનખાનામાં પડેલા એક ટેબલ પાસે ચસમા ચડાવી મુંબઈ સમાચાર વાંચતો ખુરસી પર બેઠો હતો. કીશનજી તેને જોઈ ચમક્યો-અને પુછવા લાગ્યો “ અરે ! બુઢા તું વળી અહીંયાં ક્યાંથી અને ક્યારનો આવી બેઠો છે. ”

ટ્રેન ચુકવાથી પાએક કલાક થયાં અત્રે આવી બેઠો છું; પરંતુ પેલો ભાવનગરી ક્યાં ગયો ? ” લાલકાકાએ ગંભીરપણે પુછ્યું.

“ એ તો અત્રેથી ક્યારનોએ ગયો છે ” કીશનજીએ ધાસ્તીના આવેશમાં આવી કહ્યું.

“ ત્યારે તે તો સ્ટેશનને રસ્તે ગયો હશે કેમ ? ” લાલકાકાએ આતુરતાથી પુછ્યું.

“ હા. ” કીશનજીએ ગભરાટમાં કહ્યું.

“ આમ છતાં આશ્ચર્ય લાગેછે કે તે મને મળ્યો નહી; પરંતુ તમે કદાચ તેને હુકડે રસ્તે વિદાય કર્યો હશે ” લાલકાકાએ ઉલટપાલટ રીતે પુછ્યું.

“ હા તેમજ ” કીશનજીએ જેમ તેમ ઠોકવાજ માંડ્યું.

“ વાર ત્યારે તમે તેને શી રીતે વિદાય કર્યો ? ” લાલકાકાએ પૂછ્યું.

“ લાલકાકા તું જાણેછે તો ખરો કે મારા બાપદાદાથી આઠક સમજવાની ટેવ ચાલતી આવીછે તે રીતે મેં એને સમજાવી કાડ્યો. બહુ ઝડક કરી ત્યારે ચાર આનાના આઠ આના બ્યાજ કરી આપ્યું. એટલે બીચારો રાજ થઈ ચાલ્યો ગયો. ” કીશનજીએ બહાદુરીના ડાળથી કહ્યું.

“ ઠીક પણ તે બીચારો એટલી ઉતાવળમાં ગયો કે તેના અંગ પરનો ડગલો પણ તે અત્રે ભુલી ગયો ? ”

કીશનજીની ચાલાકી પર મુનસપી કરતાં લાલકાકાએ કહ્યું.

કીશનજી ડગલો જોતાંજ ચમક્યો. તેના મોઢા પર શીકશ છવાઈ રહી કદાચને લાલકાકાને કાંઈ શક તો નહી આબ્યો હોય ? એજ વિમાસણમાં તેની મુખચર્ચા નિસ્તેજ થઈ ગઈ. તે ધ્રુજતે હોઠે અને ધડકતી છાતીએ બોલ્યો “ હા, તેમજ હશે. પરંતુ મહેરમાની કરી માયુ દુઃખેછે. માટે વધુ મને ન બોલાવતાં બીજા હોલમાં જઈ બેસ. ”

આથી લાલકાકા બીજા હોલમાં ગયો જ્યાં રહી કીશનજીની તમામ કંતી માલમ પડતી હતી. કીશનજી લાલકાકાના ગયા બાદ લાલકાકાએ મને તેમ કરતાં જોયો તો નહી હોય ? એમ વિચાર કરતો બિજાના પર પડ્યો.

ચિંતાએ તેનો મગજ ફાલી ખાવા માંડ્યો. જોથી તે વિચારોથી વિમુખ રહેવા તે નિંદ્રા દેવીની આરાધના કરવા લાગ્યો. પણ ફાગટ. તે તેને પાતું-પી સમજી તેની નજદીક આવીજ નહી. તેને હવે જગતાંજ સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં; અને બડબડવા લાગ્યો. પ્યારી રાધા—પ્રથમ તું મને ધીઃકા-રતી હતી, પરંતુ હવે તારા પ્યારા બાવનગરીને મેં ઠેકાણે કર્યો છે.....તો ખુન.....તે ગયો.....જીંદગીનો.....પ્યારી, માન.....પ્રથમ હું તાર બાવન.....ઓળખતો...ન...પણ પરમેશ્વરે મને તે ઓળ.....અને તેના પાપથી.....લેવાયો છે...પ્યારી...જીગર.....હામ.....મારૂં રત્ન...ઉક...શોક.....મુકી.....અને.....મને...પ્રેમથી.....ભે.....

લાલકાકા આ તેના સ્વપ્નાવસ્થા તુલ્ય અર્ધા શબ્દો સાંભળી પામી ગયો કે “બાવનગરીની સ્ત્રી રાધાને તે ચઢાતો હોવાથી તેણે મી. બાવનગરીનું ખુન કર્યું છે; અને મારાથી તે વાત તેણે છુપાવી છે પરંતુ તે તેની ધારણામાં ફર્યો છે. ખેર જોઇએ હવે શું પરીણામ નિકળે છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

પવિત્ર—પ્રેમ.

પ્રેમરૂપ પારસમણી સૌકા તેને ચઢાય.

પામે પૂર્વ કર્યા હશે પુન્ય જેહની કાય.

મોહબત કુદરતનો બીજો સુર્ય છે; અને એ જ્યાં પ્રકાશે છે ત્યાં નેકીનો ઝરો ઉત્પન્ન કરે છે; અને જે પ્રમાણે સુરજ—જે દુનિયાની આંખ છે તેના વગર સઘળા રંગો, હુન્નરો તેમજ કુદરતની ખુશીયો માણસ જાતને ન-કામી છે. તે પ્રમાણે—ઓરત જાતમાં મુકેલી સઘળી ખુશસુરતી નકામી છે. મોહબત વગર માણસ જાતમાં મુકેલા સઘળા નેક ગુણો ડટાએલા રહે છે—(જ્યોર્જ એપમેન)

પડોશમાં રહેનાર રાધાબાઇ બહું માણસ છે. મારા પીતાનું ઝકાન છોડી અતરે આવ્યા બાદ હું આ મકાન બાડે રાખી રહ્યો છું ત્યારથી તેમની ખાનદાની જેહધું તેમનો છોકરો રમણલાલ અને તેઓની છોકરી તારાના ગુણો વિશે તો પુછવુંજ શું ?! અહા! તેમાં તારા તે તો એક ન્હાનો ચાંદન છે. શું તેની અવજનીય અતુષમ લાવણ્યતા. અહા! શું એનું રૂપેરી ઢાળ ચડાવ્યા સમ લલાટ—તથા શું તેની નજદીકજ શોભીતી તેણીની ભ્રમર કે જે તેણીના મૃગાક્ષી લંબાકાર ચક્ષુપર ઇંદ્રના ધનુષ્ય જેવી—પોતાના કામ-દેવરૂપી શસ્ત્ર કટાક્ષવડે હજારો લોકોના દિલની સાંતીનો નાશ કરનાર તરીકે ગર્ભ ધરતી વિરાજીત થઇ રહી છે! અહા! કેવા પરવાળા જેવા

હોઠ તથા શું સુંદર નાશીકા, ! શું તેણીને નાગની ફેણી જેવો અને તેવોજ કાળો ચોટલો ! પરંતુ અહા ! જ્યારે કોઈ કોઈ વખત તેણી વાળી ઘાલેછે ત્યારે તેના મોતી તેના પરવાળા જેવા સુંદર હોઠને અડકતાંજ તે કમળની લાલ પાંદડીપર બાળે આકળના બીંદુ ચળકતાં હોય તેમ શોભા આપેછે. અહા ! તેની બધી ખુબસૂરતી ધધ્ધરની બેહદ કાશીગરી તથા ચાતુર્યતાના નમુના છે ! તેણીને હું બેહદ ચ્હાઉછું. તેમ તેણીની તથા તેણીના કુટુંબની પણ મારાપર વધારે ચ્હાવનાત છે. તેણીની માનો ખાસ વિચાર મારી સાથ તેણીના લગ્ન કરવાનો પણ છે. અહા ! ઉભય પક્ષનો વિચાર એક છતાં પરણવું તે પહેલાં સંસાર ચલાવવાના સાધનો તૈયાર રાખવા એ મારું અંતઃકરણ વધારે સમજે છે. અને નહીં તો અમરચુ પરણી પોતાની અને પોતાના કુટુંબની ફજેતી કરી લેવી એ કાંઈ સમજી—શિખેલા; અને ડાહ્યા પુરૂષનું કામ નથી; અને જરૂર તારાનો મારાપર ગમે તેટલો પ્યાર છે, તોપણ જ્યાં સુધી હું મારૂં અને હવે પછી થનાર મારા બેરી છોકરાંનું બરાબર રીતે ગુજરાન કરવાને શક્તીમાન થઈશ નહીં ત્યાં સુધી કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે પરણવા હું કદી હામ બીડીશ નહીં; અને ગુજરાન ચલાવવા પુરતો શક્તિમાન થઈશ તો પછી તારા સાથેજ પરણીશ; અને આટલો પ્રેમ છતાં જે તારા બેઘમાન થઈ તો પછી તેની જુદાઈ સાથે તેની બેઘમાનીની યાદમાં આખી જીંદગી સંસારથી દુરજ રહેવું એજ સાડું છે. અરે પણ ? “ તારા ” એવી બા-એજ બેઘમાન નીકળે. અને એટલામાંજ મારે તેણીને બેઘમાંનીની ખોટી નામોસી આપવી મુનાસબ નથી.

આ પ્રમાણે “ તારા ” સાથે પવિત્ર પ્રેમમાં લુપ્ત થવાની અણીપર આવી પહોંચેલો—કામદેવના પુષ્પ સરના તીક્ષ્ણ બાણના સપાટામાં પ્રથમજ સપડાએલો—એક ખુબ સુરત અદાર વર્ષની વયનો યુવાન સખ્સ પોતાના મકાનની દોઢગ રૂમમાં વિચાર કરતો બેઠો છે; આ સખ્સ બીજે કોઈ નહીં પણ તે “ તારા ” ના ભવિષ્યનો બર્ધાર; અને કીશન લવજીનો એકનો એક છોકરો “ પ્રેમરાય ” હતો.

તેના બાપને અને તેને કેટલોક વખત થયાં બાળપણના વચવાથી પોતાનું નશીબ અજમાવા તે બહાર નિસરી પડ્યો હતો એવું ગયા પ્રકરણમાં આવેલ છે તે વાચકવૃંદને યાદ હશે ? તેજ વખતથી તે ફરતો ફરતો સુરતમાં આવી મિ. લાવનગરીના મકાનની સાથે એક બાડે મકાન લઈ રહ્યો હતો. તે છબીયો પાડવાનું તથા ચિતરવાનું કામ કરતો હતો; અને તેમાં સુધારા થવા હજી શીખતો હતો; અને તેના બલા અને પાક દિલ સાથે બીજાનસાર સ્વભાવથી તે મિ. લાવનગરીના કુટુંબને અતિ પ્રીય થઈ

પડ્યો હતો. કોઈ કોઈ વખતે તે મો. ભાવનગરીના મકાનમાં જન્મતો હતો. રમણ અને તેને ઘાઠી મિત્રાઈ થઈ હતી; અને તેની નેક દાનતથી “તારા” પણ તે જન્મેની ગમતમાં કોઈ કોઈ વખતે ભાગ લેતી હતી. તારાની ઉમર હાલ અગીયારમું ઉતરી પાર વર્ષની થવા આવી હતી.

પ્રેમરાએ બાપનું ઘર છોડ્યા બાદ પોતાને કોઈ ઓળખે નહીં માટે તેણે પોતાનું નામ કાયમ, રાખી બાપનું નામ ફેરવ્યું હતું.

તારાનો કન્યાકાળ પૂર્ણ થવા આવ્યો હતો. હવે તેણીનો પીતા ઓડનથી આવે તો તેણીના લગ્ન કંઈ પણ થાય ખરાં.

તેણી પ્રેમરાયને ઝહાતી હતી; અને તેણીની માનો વિચાર પણ ઘણે ભાગે આ સુશિક્ષીત અને સદ્ગુણી પ્રેમરાય સાથે તેણીના લગ્ન કરવાનો હતો; જેથી દિવસે દિવસે તેઓ પરસ્પરનો પ્રેમ તેઓના દિલમાં મજબુત થઈ જઈ જાય જોઈ હતો. તોપણ તેઓની પ્રીતિ નેક અચલ હતી. અને કોઈ પણ તરેના બીના કૃમણ તરફ દોરાવા તેઓ પાપ સમજતા—ઈશ્વરથી બીછીતાં હતાં.—આ વખતે તારાએ પ્રેમરાયના મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો તેને જોઈ પ્રેમરાય વિચારથી વિરક્ત થયો,—પ્રેમરાયને હાથે ચિત્રેલ ચિત્રો ની-હાળતી તેણી એક ખુરશી પર બેઠી. આ ચિત્રોમાં તેણીની માની પરવાનગીથી ચિત્રેલી તેણીની એક તસવીર હતી. આ તસવીર ઘણી જ ખૂબસૂરત અને મન મોહક ચિત્રરત્નામાં આવી હતી. તારા વખતે વખતે અહીં આવતી તો તે જ જોતી તેણી જોસતી હતી. અને આ વખતે પણ તેણી તે જ તસ-વિર નિહાનતી—તથા આ હુશિયાર અને આત્મ કૌશલ્યવાન પુરુષ સાથે મારા લગ્ન થાય તો કેવું સારું એ વિચાર કરતી—બેઠી હતી. વખતે જરા સરમોદી પડી તેણીના અંતઃકરણમાં પ્રેમરાય વિશેના પ્રેમે પ્રવેશ કર્યો—તેણી હર્ષ ધેલા બની પરંતુ અગાડી પ્રેમરાય કહેતો હતો કે તારાં મા બાપ મારાં ગરીબ સાથે તારાં લગ્ન કેમ કરે? એ પ્રશ્નનો જવાબ આપ-વખતે “ તારા ” તેણીની માની પાસેથી લેઈ આવી હતી. તેથી તેણી પ્રે-મરાય પ્રતિ બોલી—“ પ્રેમરાય, તમારી સાથે મારી માતૃશ્રીની મારા લગ્ન કરવા પરીપૂર્ણ મરજી છે; અને તે વિષે આજે જન્મતી વખતે જુ કિત પ્રયુક્તિથી મે પુછી લીધું છે—તે બોલ્યાં કે તેની હાલત ગમે તેવી છે. તદ્દપી તે કોઈ સારા કુટુંબનો—ખાંદાનનું ફરજન—છે એ તેનું તુર કહી આપે છે. અને ઝહાય તેમ હોય પરંતુ એ આપણને ખપતો છે. તેમ તે સદ્ગુણી છે અને તેના હાથમાં એક ચિતારાનો મન પ્રસંદ અને મુખાણવા લાયક હુન્નર છે તો તે ઝહાય તે બાંને પૈસો ખેંદા કરી શકશે.”

—પ્રેમરાય તમારે વિશે મારી માનો આવેો મત છે તો તમારી હાલની ગરીબી હાલતપર હવે તમારૂં ધ્યાન ખેંચશોમા; અને એમજ સમજાવે કે તારા તમારીજ છે. અને છેવટે, ધર્મચરના સોગન લેઈ કહુ છું કે પરણીશ તો તમારીજ સાથ નહીં તો તમારા વિયોગમાં આખી જીંદગી કુંવારી બોગવવી હું મારા અંતઃકરણથી ઠીક સમજી છું.

તારા ને મોઢેથી આ દયા જનક શબ્દો સાંભલી પ્રેમરાયના દિલમાં તેણીના પવિત્ર પ્રેમ વિશે ખાતરનિશા થઈ, અને પ્રથમ તેણી કદાચ બે ઇમાન થશે એવા વિચાર તે લાવતો હતો તે વિચારો આ વખત તેનું અંતઃકરણ છોડી અખાડા કરી ગયા. તે બોલ્યો “ તારા ” જે તારો વિચાર તથા પ્રતિજ્ઞા છે; તેજીજ મહારી છે. પરંતુ તારા અને મારા વિચાર વચ્ચે અંતર એટલો કે તારી ઉતાવળને મારો હજી વિલંબ ”

—“ મારો વિચાર કુટુંબનું પુરતું યુજરન કરવાં જોઈલી સત્તા મેલબ્યા બાદ પરણવું તેવો છે; અને તે દઢ છે. તું જાણે છે કે હું જે વાતનો નિશ્ચય કરી છું તે કદી ફરવાનો નહીં; અને તેટલાજ માટે આજની ટ્રેનમાં હું અલહાબાદ ઉપડી જનાર છું. ત્યાં ચિત્રશાળાની યુનિવર્સિટીમાં પાસ થઈ કાંઈ રોજગાર સર કરી બાદ તારી સાથ લગ્ન કરીશ. તહારાપર ત્યાં જઈ હું પત્ર લખીશ, અને ત્યાંથી હું જે મારૂં ઠેકાણું લખુ તે મુજબ તું પણ મને પત્ર લખજે. હા જો કે હું તારાથી જીદો પડીશ ખરો પરંતુ તું એમ ના સમજીશ કે તહારા ઉપરનો મારો પ્રેમ એવો થશે. અને તુંને તે ભરસો ન આવતો હોય તો લે પરમેશ્વરના સોગન લેઈ તને વચન આપુ છું કે તારાથી હું કદી ફરીશ નહીં. પણ પ્રિયે નેક રહેજે વધુ કહી શકતો નથી”

પ્રેમરાયને મોઢેથી જવાનું સાંભળી આ યુવાવસ્થાના મજસામાં હજારેસ મારતી પરંતુ કાંઈ પણ તરેહના સંસારી માર્ગ કમણમાં નહીં પડેલ છતાં—આ યુગસુરત બાળા એકદમ મુર્છાગત થઈ*—નિરાશ થઈ—એમાન થઈ. વિયોગ થવાના સંભવે કરી તેની ચક્ષુમાંથી ઘોષની માફક બાષ્પ બીંદુ ટપકવા લાગ્યાં. પ્રેમરાયે તેને સાવચેત કરી. તેણીને આંમ વિમાસતી જોઈ તેના ચક્ષુ પણ ભરાઈ આવ્યા. તેની લાગણી પણ જરા દુખાવા લાગી. તેણી બોલી “ પ્રેમ ! પ્રેમ તું આ શું બોલે છે? ? અરે તું જશે ? મને મુકીને ? અરે ત્યારે તારી તારા કહોને સોંપતો

* સંસારી માર્ગ કમણમાં નહીં પડેલ છતાં આ વિશેષણથી મુર્છા અસંભવીત છે. તથાપી પ્રેમનો એવો સ્વભાવ છે કે જડ વસ્તુને ચીકતા કરી આપે તો પછી એતનની તો વાતજ શું ? જીવો લોહ ચુંબક ન્યાય-

જાય છે ? ! અરે તુ આ શી હઠ લેઈ બેઠો છે ? ! તહારે પૈસો શું કરવો છે ? મારા આપણ બહુ એ કમાયા છે. તેમ મારા ભાઈને તે પેધન્ટરનો હુન્નર શિખવ્યો છે. તો તમો બંને એકઠા મલી અત્રેજ રોજગાર ચલાવો તો ”—

“તારા તું જાણે છે કે મારો વિચાર ફેરવવો ઘણો કઠીણ છે. તુ ચિન્તા મુકી દે. માસથો બનશે તો હું ફક્ત છ માસની અંદર આવી તને મળીશ ” પ્રેમરાયે ધૈર્ય આપી કહ્યું.

તારા જાણતી હતી કે પ્રેમરાયનો વિચાર ફરવો હવે મુશ્કેલ છે જેથી તેણી લાચાર થઈ બોલી—પ્રેમરાય તારાપરનો મારો પ્રેમ કદી ઓછો થવાનો નથી એ નિશ્ચય સમજજે; અને તારી યાદગીરીમાં જીંદગી ખવાર કરૂં તે કયુન પરંતુ બહુ?—અરે મુવોને કોઈ નાલાયક તારા સિવાય મારા સામુ જોય તો પ્રિય પ્રેમ ! તે વિશે તો તુ બોલીશજ ના ! પરંતુ મને માત્ર ફીકર એટલીજ છે કે તુ જાય અને ઘણા દિવસ સુધી આવે નહીં તો પછી મારી મા તથા આપ મારી મરજી વિરૂધ કોઈ બીજા સાથે મારા લગ્ન કરે તો પછી મારું—”

તારા તે વિશે ગભરાઈશ નહિ. પરમેશ્વર આપણી ધારણા કદી નિષ્ફળ નહીજ કરે. ચાલ હવે તારા કુટુંબિઓ સાથે મને મળવાદે” એમ કહી પ્રેમરાય તારાના ઘરમાં ગયો. તેની મા તથા ભાઈને પોતાની જવાની વાત કરી તેઓ ઘણા દિવસના બંધાએના સ્નેહથી આ વખત તેની જવાની વાત સાંભળી ઘણા દીવગીર થયાં. પ્રેમરાયને રાધાએ ખાંનગીમાં લેઈ જઈ તારા સાથે તેના લગ્ન કરવાનો વિચાર જણાવી તેને તાકીદે પાછા ફરવા જણાવ્યું. પ્રેમરાય આ પછી ટ્રેનનો વખત થવાથી આ કુટુંબની છેવટની મુલાકાત લેઈ અત્રેથી વિદાય થયો—

તારાના અંતઃકરણમાં પ્રેમના વિયોગનો કારી ધા લાગવાથી તેણી રાત દિવસ તેના વિચારમાંજ ગુંથાઈ ઘેઝા-દિવાના માફક દિન ગુજરવા લાગી.

પ્રકરણ ૫ મું.

એક ભયંકર આક્રમ.

પુરુષં સેવતે નાન્યં મનોવાકાય કર્મોભિઃ ।

લોભિતાપિ પરણાર્થેઃ સા સતી લોક ભૂષણા ॥

પરપુરુષ દ્રવ્યે કરી ગમે તેમ લલચાવે, તોપણ મન, વચન, દેહ અને કર્મે કરી જે સ્ત્રી બીજા પુરુષનું સેવન ન કરે અર્થાત બીજા પુરુષ ની કોઈપણ જાતની લાલચથી ન લલચાતાં આક્રમ વખતે પણ પોતાનું પતિવ્રત સુકતી નથી તેવી સ્ત્રી આ લોકને શોભાવનાર સતી જાણવી.

પ્રાણનાથને મકાન છોડે લગભગ છ માસ વીતી ગયા. દીવાળી ૧૧ ફિવરો હવે નજીક આવી પહોંચ્યા, ઘેર ઘેર ઝાક ઝમાળ થયા માંડ્યો તોએ હજુ પત્ર સરીખો પણ આવ્યો નહી. અરે તેઓ મુંઝામુંઝા જી-શન લેવળને ત્યાં રૂપેયા મુઠ્ઠી તેની રસિદ મને ખીડનાર હેતા. અહા ! ન આવી તે રસિદ કે ન આવી કાંઈ ખબર. અરે ! તેમને મારે વિશે જરાપણ દયા નહી આવતી હોય ? નાના તેજા તો તે નમેરા નથી. ત્યારે શું, મને આવતાં સ્વપ્નાં પ્રમાણે કંઈ જોખમ તો આવી પડ્યું નહી હોય ? દેવ્યને ખબર—ધનુષ્ઠર જાણે શુંય હશે ! નહીતો પત્ર સરીખો પણ લખ્યા વિના રહે નહી. અરે કીશન લેવળ હજુ તારો મારાપર કદો દ્રેષ હશે ? નાના દસ પંદર વર્ષની વાત હવે ભાગ્યેજ તેના સ્મરણમાં રહી હશે. તેમ તેની પ્રથમની ચાલ ચલગત કરતાં હાલની તેની સ્થિતિમાં ધણેજ તફાવત પડ્યો હશે જેની વ્યાપાર રોજગારમાં હું તેને ક્યાં સાંભરતી હોઈશ. યુવાવસ્થામાં, માણસ જાત, કમ અકલ ને લીધે એક નાથ્યા વિનાના મસ્ત બનેલ સાંઠ માદક હોય છે; પરંતુ જ્યારે, તે સંસારી હાલતમાં પડે છે, ત્યારે તે દરેક ઠેકાણેથી વિંધાઈ જાય છે. તેના શરીરમાં ચિન્તા ધર કરી બેસે છે. પછી તેને પોતાના કુટુંબના અને પોતાના ગુજરાનાથે ધંધા રોજગારમાં ગુથાવું પડે છે. પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ પડે છે—ધન્ય મેળવવી સાર સમજે છે; અને તે વખતે ધન્ય અને પૈસાને ઘેરમાંથી ચલાવનાર—તેના કદા દુખને અંતઃકરણમાંથી તેને છોડી વિપ્રુટ પડે છે. તેમ કીશનલેવળ નાણાવરી સંસારમાં ગુંથાયો હશે. એમ વિચાર કરતી રાધા તેનો છોકરો કાંઈ બહાર કાર્યથે ગયો હોવાથી તથા છોકરી તેના પ્રિયતમના વિયોગથી દિલગીરીમાં ગરકાવ થતી મકાનની આબુ આબુના ઉપવનના એક ભાગમાં બેઠી હોવાથી નિશ્ચિંત પણે બેઠી છે. એટલામાં આગળનું દાર ઉઘડ્યું—ભણકારા થયા, અને કાંઈ અંદર આવતું હોય એવો ધપારો માલમ પડ્યો; અને જોત જોતામાં તેણીના બહાલાનો વેરી—તેના કુટુંબના દુશ્મને એકદમ પ્રવેશ કર્યો. આ આદમીને અનિશ્ચિત પણે એકદમ આવેલો જોઈ રાધા એકદમ બીધી—ચમકી—અને જ્યાં બેઠી હતી ત્યાંથી ચત્કિચિત પણે હાલ્યા શિવાય લાંબે લાંબ સજડ થઈ ગઈ; અને બહાવરી અવસ્થાએ જરાવાર રહી બોલી “ કીશન લેવળ ” ?

તે આવેલો સખસે તેણીની સામે પડેલી એક ખુરશિપર આવી બેસતાં કહ્યું—“ હા, રાધા તો હું કીશન લેવળજ ”

અહિયાં કેમ આવવું થયું ? આ ધર તને કંહાણે બતાવ્યું. રાધા કહીથી ચમકી ગલગટથી બોલી.

“આજ પંદર વર્ષની દોસ્તી તાજ કરવાયેજ પાછુ મારે લાં આ-
વવું થયું છે રાધા; અને આ મકાન ખતાવનાર તહારો ધણીજ છે ખી-
ન્નુ કોઈ નહી. ” કીશનજીએમા વેશથી બોલ્યો.

આ શબ્દોથી રાધા ધ્રુજવા લાગી. હવે આ દુષ્ટ શું કરશે; અને લાં
કેમ આઁગ્યો હશે. ? તે વિચારમાંજ તેણી સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેને એક
વિચાર સૂઝવા લાગ્યો નહી. તેણીએ અત્રેથી ઉઠી જહાર જઈ કોઈની મ-
દદ મેળવવા વિચાર કર્યો. પરંતુ તેમ કરવાથી રખેને કીશન લવજી કાંઈ
સાહસ આદરી બેસે એ હેતુથી તેણી ત્યાંજ બેસી રહી. અને જરા ધૈર્ય
લાવી બોલી—“ મારા ભરથાર તારે લાં એક લાખ રૂપીઆ ઁયાજે મુકવા
આઁયા હતાને ? ”

કીશનજી—કોણ તહારો ગરીબ ભરથાર બાવનગરી ! મારે ત્યાં રૂ-
પીઆ ઁયાજે ? અને તે પણ એક લાખ ? રાધા તદન તહારી જીલ છે;
અને તુને કોએ ભરંવી છે.

“ લમાડ તું મારે દિલ ઉશ્કેરવા જીહું કહેછે. શું તેઓ એક લાખ
રૂપીઆ ઁયાજે મુકવા તારે ત્યાં નહોતા આઁયા ? રાધાએ ગુસ્સાથી
ચીકાઈ કહ્યું.

કીશનજી—રાધા, તદન જીહું-હડહડતુ જીહું, તારી વાતમાં ખીલકુલ
પાયો નથી. ઉડતો તે મારો કરજદાર છે. કદાચ તે અત્રેથી કાંઈ જીજ
રકમ લાઁયો હશે; પરંતુ જીમાર, અરીજી. રૂ, અને વર્ષાદના ખવાર કર-
નાર સદ્દામાં તેણે સઘળું ગુમાઁયું હશે; આખર એડન ઉપડતી વખતે
તેની પાસે એક ડુડી બદામ સરખી ન હોતી, તેથી તે મારી પાસે રૂપીઆ
ચાળીસ હજાર ઁયાજે લઈ ગયો છે; અને તે બદલ તેણે એક હસ્તાવેજ
લખી આપ્યો છે.

“ અરે ! તું કહે પણ તે મારે અંતઃકરણ કેમ કંપુલ કરે ! ”
રાધાએ ધીઃકારથી કહ્યું.

“ જ્યારે તું તેના સ્વહસ્તે લખેલા અક્ષરો જોશે ત્યારે તો કંપુલ
કરશેને ? ”—કીશનજીએ પ્રુછયું.

રાધા આ તેના શબ્દો સાંભળી—શું પોતાના પતિએ તેમ કયું
હશે ? ! અરે ત્યારે તેના એક લાખ રૂપૈયા કઈ ગયા હશે. એમ વિચારવા
લાગી—તેને કહ્યું—“ હા, જો તું તેમની સ્વહસ્તે કરેલ સહી મને ખતા
વશે તો મને કાંઈક માંનવાતું કારણ ગળશે ”

કીશનજી—હીક છે ત્યારે, પરંતુ તે હાલ ખતાવવું જરૂર નથી.

કારણ તે જોઈ તને વધારે બેચેની ઉત્પન્ન થશે. ખેર પરંતુ રાધા, હવે તું મારી ધારણા સફળ કરવા સમજી હશે. અને અગાડી મારી સાથ ચલાવેલ તારી બેવકુશાઈ તે હવે સુધારી હશે ! કીશન લવજીને તે હવે ઓળખ્યો કે નહીં ? ! હું પંદર વર્ષની વાત તોજી કરવા આવ્યો છું; અને તે જો તું નહીં કબુલ કરે તો હું આજથી તારો કટો શત્રુ થઈશ. પણ નહી, તે ત્હારી અગાડીની છોકરબુદ્ધિ હવે સુધારી હશે, પ્યારી, બોલ કેમ મારે વિશે હવે તારા પ્રેમ ભરેલા મુખાર્વિંદમાં શું ઉત્તર છે. ?”

એક તરફ તેના પતિના વિયોગ સાથ નીકળેલા પોગળની શીકર અને બીજી બાજુ આ ધાતકી હૃદયના નર પીશાયના અપવિત્ર શબ્દોમાર સાંભળી રાધા વધારે બેદયુક્ત થઈ—તેણી સર્વોગે ધ્રુજવા લાગી—થરથરવા લાગી—કંપવા લાગી—પરમેશ્વરને કાલાવાલા કરવા લાગી. “હે સ્વયંભુ પ્રભુ ! પંદર વર્ષની સુખી જીવંતી શુભર્યા બાદ આ દુષ્ટના ધિકાર ભરેલા અપવિત્ર શબ્દો મને તું પાછો સંભળાવે છે—” ? ! !

કીશનજી—રાધા, પ્રિય રાધા, આમ સુગી ના બન. હા નાનો જવાબ કેમ નથી આપતી ? ! તારે શું મને ધીકારે છે ? ! બહાલી શું તું મને ધીકારે છે ? અથવા તારા ગરીબ બીખારી—ભાવનગરી કરતાં મારી પાસ દોલત ઓછી ધારે છે ? અરે ! શું તેના કરતાં મારી ખુશસુરતી કમી સમજે છે ? અને તેમ છતાં જો તું મને ધીકારતી હોય તો તદર્થે મારે કેટલી વિપત્તિ સહન કરવી પડે છે તેનો જરા ખ્યાલ કર—

સાંભળ, નહાનપણમાં કચ્છના સવાઈ બહાદુર ખેંગારજીની નામીયી પાઠશાળાઓમાં થોડી ધણી કેળવણી મેળવ્યા બાદ મુંબઈની જાણીતી પાઠશાળાઓમાં મારા બાપે મને વિદ્યાભ્યાસ માટે મોકલ્યો હતો. અને હું થોડુ ધણું શિખ્યો; પરંતુ નીતિ અને ધર્મની કેળવણી મને કાંઈ આપી નહી, તેથી હું છાકટા દોસ્તોનો શીરદાર બન્યો. તેઓ પણ મને ખાનગીહાદુરજ માનવા લાગ્યા. રંડીબાજી અને *નાટકશાળાઓમાં રાત દિવસ નિસરવા લાગ્યો. મારા બાપ જે મહોટા વ્યાપારી હતા. જેનાથી તું અજાણ નથી—તે મને દરમાસે રૂ. ૧૦) મોકલતા હતા. એટલી જીજ્ઞસુ રકમથી માંડે પુર નહી થવાથી ખાતુ પાડી રૂપૈયા ઉપાડવાનો વખત આવ્યો. થોડા દિવસમાં બસો રૂપૈયા થઈ ગયા. મારવાડીનું આંગપરતું બે દોઢાનું

* આ વાત લખાવવાનું કીશનજીનું કારણ રાધાનું દિલ પોતાપર ખેંચાવા માટેજ હતું અને એ બાને વધુ રોકાણ થાય. એજ બીજું નહી.

બાળ દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યું. આથી હું ગભરાયો; અને મારા માપને કમવા મેં સુકિત કરી; એકદમ તાર કર્યો કે હું ઘણો શિક્ષુ; અને મારી રકુલના વડાની મારફત એક સરજનની દવા ચાલેછે; અને તેને દરરોજ દસ રૂપૈયા શી આપવી પડેછે. માટે ખર્ચ મોકલજો. વધુ શીકર કરશો નહીં કારણ તે સરજનની દવાથી મને સારો ફેરછે. મારા આપનો હું એકનો એક છોકરો એટલે તેઓએ મારા મંદવાડની વાત સાંભળવાથી એકદમ રૂ. ૪૦૦ ની એક હુંડી મોકલી. મારો કૌંધેલો પ્રયાસ એકદમ ફળીભૂત થયેલો પેળી આ વખત મને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થયો. મારવાડીના રૂપૈયા આપતાં બાકી જે કંઈ રહ્યું તે વડે, બહુવાનું દુર મુકી દરરોજ વાલકેશ્વર મહા-લક્ષ્મી કરતા રહ્યા. બાપે મોકલેલી રકમ બે વર્ષ ચાલે તેવી હતી. તે દસ પંદર દિવસમાં ખરાબ દોસ્તીની સંગતીથી ખરાબ કર્યો. તમામ રકમ ખલાસ થઈ. હવે પાસે એક દોકડો સરખો પણ રહ્યો નહીં. વિશીમાં પણ પૈસા આપી જમવાના સાંસા થયા. અફસોસ ! બાપે મોકલેલી રૂ. ૪૦૦ ની રકમ થોડા દિવસમાં ખલાસ થઈ ગઈ તો હવે એટલા થોડા દિવસમાં તેઓ પાસેથી બીજા રૂપૈયા શી રીતે મંગાવાય ? અને એમ ક-વાથી કદાચ પોગળ પ્રદર્શિત થાય; એ વિમાસણમાં મને ઘણીજ વ્યથા પ્રાપ્ત થઈ. આ વખતે મને ખાનખ્દાદુર માનવાવાળા મારા દોસ્તો વિષે મને નક્કી થયું કે તેઓ મને નહીં પણ પૈસાને માન આપતા હતા. જે ઝોરડીમાં હું રહેતો હતો તે ઝોરડીની સાથેની ઝોરડીમાં મારો એક બીજો દોસ્ત રહેતો હતો. તે જાતવાન—બુનિયાદ, શાણો હતો. તે મારી ચાલ સુધારવા મને ઘણું કહેતો. પરંતુ તે વખતે મને તેના બોલો દુષ્મન માફક લાગતા હતા. પરંતુ આ વખતે મારાપર શુભરેલી વ્યથાનું વાસ્તવિક કારણ તેને મેં વિદિત છીધું. આ સમયે તેણે મને કાંઈ ઠપકો આપ્યો નહીં પરંતુ પ્રથમ તેમને ઘણી સુસમજ આપતો તે આ વખત મારે યાદ અશીસ કરવને બસ હતું. તે મિત્રે મને અતરેથી દેશમાં જવા ફરમાવ્યું પરંતુ આપના બોલાવ્યા શિવાય જવા મને ઘણી શરમ દિસવા લાગી. તેમ પાસે બાકાના પણ પૈસા નહીં હોવાથી તે દોસ્તના કહેવા મુજબ તેની પાસેથી રૂ. ૨) લેઈ મેં મારા આપને તાર કર્યો. આ વખતે આ મારા સુભેચ્છકે પણ મારાથી કાંઈક છાનો મારા આપપર તાર કર્યો. જેની મત-લબ પછીથી મને માલમ પડી કે તે—મારા આપને મને અતરેથી બદ-ચાલના કુંડમાંથી બચાવી લેવાનો હતો—મારા બાપે બે દિવસની અંદર જે મકાનમાં હું રહેતો હતો તે મકાનનો માલીક તેઓનો મિત્ર થતો હો-

વાથી તેના ઉપર મને ખરચ આપી તથા કંઈ કરજ કર્યું હોય તે પતાવી મને અતરેથી માંડવી મોકલી દેવા તાર ક્યો; તેથી તેણે મને થોડાક રૂપીઆ આપ્યા. જે લઘ મં વિશીવાળાને, ધોખી, હળમ, તથા મકાનનું ભાડું તથા પેલા મારા મિત્ર જેણે મને તાર કરવા રૂપીઆ આપ્યા હતા તે વીએરેનું દેવું પતાવી નિરાશપણે મુંબઈ નગરીના છેવટના નર્શન કરી આગ-બોટને રસ્તે હું માંડવી આગે.-કમનસીબની કહાણી કાંઈ અજાણ હોયછે-અતરે આવી જોડેછું તો મારા પીતાશ્રી સખત મંદવાડમાં પડેલા છે.—તેઓ મરવાની અણીપરજ આવી ગયા હતા; અને જાણે તેઓ ફક્ત માંડ માંડુ જીવાનેજ જાણે ખોટી ન હોય તેમ થયું. મને આવેશે જોઈ તેઓ બોલ્યા—“બેટા હવે અમે તો જાણ્યો છીએ—સંભાળીને ચાલજો—પછી તમે માલીક છો. બેટા શોકની શિખામણુ ઝાંપા સુધી.” એટલું બોલી તેઓમો પવિત્ર આત્મા આ દુનિયાનો ત્યાગ કરી સ્વધામે પહોંચી ગયો. મારા પીતાના આ છેવટના શબ્દો મારા અંતઃકરણમાં આ સમયે સજડ ચોટી રહ્યા—પરંતુ તે થોડા વખતનેજ માટે—પડી ટવ તેતો ટળે કેમ ટાળી—તેમ થયું. હવે તો મારા બાપની હજારો રૂપીઆની દોલતનો હું માલીક થયો, દોસ્તો પણ હવે ઘણા મળવા લગ્યા, તેમાં ઘણો ભાગ ખુશામતિયા અને આપમતલબીઆઓનો હતો. કોઈ કોઈ વખત મારા પીતાના શબ્દો મને યાદ આવતા તે વખતે જરા ડહાપણુ ધારણુ કરતો પરંતુ કુસંગતીના સંસર્ગે કરી તે ડહાપણુ મારી પાસે વધારે વખત ટકી શકતુ નહી. એટલામાં એક વાડીલાલ નામના મારા દોસ્તે આવી મને કહ્યું “શુ” યાર તમે દોલતવાળા શા કામના ? આજમે એક ખુબ સુરત ઇંદ્રની અપ્સરા જોઈ અહા! એ સાથે લગ્ન કરી સુખ માણ્યું હોય તોજ જીવ્યા પરમાણુ.

મારા મિત્રને મોટેથી આ શબ્દો નિસરતાંજ હું લલચાયો—કાનાવેશમાં આગે. આટલો વખત થયાં હું પરણ્યો નહોતો. સમજ મારી બદ્દેલી મારી આખી ન્યાતમાં માલમ હોવાથી મારે ઘેર મારે માટે કોઈ માણુ મોકલતુ નહી. મારા પીતા તે ગોઠવણમાંજ હતા. પરંતુ મારા કમભાગ્યે તેઓ વધુ જીવી શક્યા નહી. પેલી મારા મિત્રે કરેલાં વર્ણન વાળી રંભાને એક વખત નજરે નિહાળવા મે નિશ્ચય કર્યો;—અને તેણીને જોવા માંડે કિલ એટલું ઉશ્કેરાયુ કે ખાધા પીધા શિવાય એક નાનજી નામના મારા દોસ્તને સાં ગયો. તેતો બાપ આ વખતે મકાનમાં નહી હોવાથી તે દોસ્તને કાંઈક બોલતે સમજાવી તેના મકાનમાં પ્રવેશ કરવા મને હરકત પડી નહી. મારા

દેસ્તના દિવાનખાનામાંથી તેણીનું દિવાનખાનું સ્પષ્ટ રીતે દેખાતું હતું. મારા દેસ્તને કંઈક બદનાથી પુછતાં તેણે તેણી અને ઓળખાયા. આ વખત હિંદુસ્તાનના નકશા તરફ નિહાળતી તેણીને મેં જોઈ-ઓળખી—
તે મારીજ ન્યાતના એક માતર ન્યાપારીની એકની એક પુત્રી હતી.”

મરીજ ખીમારી રાધા આ વાતની શરૂઆતથીજ કંપીત હૃદયે ખુશી પર ખેડી હતી તે આ વખત ઘણી અકળાઈ અને નહીં રહેવાથી ખોશી “માફકર કીશનજી મને તારી વાત સાંભળવાની જરૂર નથી.”

“નહીં જો નું મને ધીંકારે છે તો જરૂર તારે તે સાંભળવીજ પડશે.

તેણી મધ્ય ઉંચાઈએ છે; અને તેનો આકાર ગોળ, નાબુકતાઈથી ભરેલો છે. તેની આંખો કાળી લંબધારી, અને સેંજ આશમાંની છે; અને કંપના કરૂં છું કે જ્યારે નિર્મળ આંસુ આ આંખોમાં ઉભા રહે છે ત્યારે તે આંખમાં પળેપળે એક ખુશસુરત પુત્રની માફક દેખાય છે. તેના વાળ કાળા અને કુમાશમાં રેશમ જેવા છે; અને સફાઈમાં નાબુક તથા ઉમદા છે. જેની શ્રુટી વતળાકારે છે. તેની સફાઈની હદ બાંધેલી છે; અને તે વાળ કરતાં જરા કાળી છે. વધારે કાળી નથી—આંખની પાંપણો કાળી—લાંબી—તથા જડી છે; અને મારી વાર્તાની આ બહાદુર સ્ત્રી જ્યારે નીચું જોઈ તેને સંતાડવા ચ્હાય છે ત્યારે તેની ખુશસુરત કીકીયોને ઢાંકવાને તે એક ખુરખા અથવા જુલના જેવી માલમ પડે છે. તેના હોઠ હિંગલો-કીયા રંગ જેવા ચળકતા નહીં પણ કાંઈક સુંદર લાલાશવાળા છે. કે જે આંખની બીનાશની માફક છવાએલા લાગે છે.”

“બસ કર કીશનજી બળી તારી વાત બંધ કર હું તે સાંભળવા ખુશી નથી.” રાધાએ અતિશય કંટાળી કહ્યું.

“ના જ્યારે તુમને ધીંકારે છે તો તે સાંભળવા તું બંધાએલીજ છે:—

જે યુવાન સ્ત્રીનું હું ખ્યાન કરૂં છું તેની અંગવસ્ત્ર કાંતી કાંતી આંખાશ માલમ પડે છે. અને તેના ગાલનો રંગ જો કે સુંદર આંખો અને સ્વચ્છ છે. તો પણ હું ખાતરીથી કહું છું કે તેને જો એક સુખાવાસમાં ગુફી હોય તો યુવાની અને તંદુરસ્તીપણ આ લાલ ગાલને ગુલાબના પુલ અથવા ગુલે અનારના જેવો રંગ આપી શકે. તેનું કપાળ સુંદર અને વિશાળ છે. તેનો ચહેરો ગોળ પૃથ્વીના જેવો છે. તેનું નાક તેલની ધાર જેવું છે; અને તેની ચામડીની સ્વચ્છતા વિશે અપારદર્શક ધોળાપણું છે; અહા! રાધા આ સ્ત્રીની આકૃતિ મારા અતઃકરણમાં ચોટી રહી છે. તેણીએ નક્કો જોવો બંધ કીધો, અને ડાબી બાજુ ગોઠવેલા કમરમાંથી

એક અતિ સુંદર પુંઠાવાળી યુવક કાઢી જેનાપર-સેકરપીયર વિરચિત-રોમ્બો અને જુલ્હટ-એવું મોટા અક્ષરે સોનેરી નામ લખેલું ગાલમ પડતું હતું. સદર યુવક વાંચતી તેણી થોડો વખત એક ઇઝીચેરપર બેઠી એટલામાં અદરથી કોઈએ યુમ મારવાથી તેણી અદર ગધ-મધ તેણી ગધ ! હું ત્યાં ધણો વખત સુધી થોભ્યો. પરંતુ તે પછી તેણી ત્યાં આવીજ નહી, આથી નિરાશા ધારણ કરી હું મારે ઘેર ગયો. મારે શરીર મદન વ્યથાથી વ્યથીત થયું. શરીરાધી સાથે મનોવ્યાધી ઉત્પન્ન થઈ—ખવાય નહી. પી વાય નહી. શીકરમાં ને શીકરમાં હું તો લેવાતો ગયો—ગાંડા જેવો બની ગયો. એક બીછાના ઉપર રાત દિવસ વિચારના વમલમાં ગોથાં ખાતો પડ્યો રહું. આ વખત મારી હાલત અરેખીયત નાષ્ટ્રસમાં કાજની પુત્રીપર આશક થએલા જવાન કે જે પછીથી લંગડો થયો હતો તેના જેવી થઈ હતી. મેં પેલા મારા દોસ્ત કે જેના મકાનમાં રહી મેં તેની સુંદર અનુપમ લાણ્યતાવાળી મુખમુદ્રાનું દર્શન કર્યું હતું તેની મારફત એક બે પત્રો લખી મોકલ્યા હતા. જેનો જવાબ પત્રદ્વારાએ નહી પણ મોઢેથી હા લની મારી બનેલી દુઃખાવસ્થામાં વધારો કરનાર હતો. આથી વળી મારા દુઃખ અને ચીંતામાં ઉમેરો થયો. બહુ બહુ કોટાં લડાઉ, ધણી ધણી યુક્તિઓ કરે પણ તે ફેગટ. આખર કેટલીક વગવસીલાઈથી મારી સાથ તેણીનાં લગ્ન કરવા તેના બાપને બલામણુ કરાવી. તેણી હજી કુંવારી હતી; અને ઉમર લાયક થઈ હતી. તથા તેણીને લાયક કોઈ વર મળી આવવો મુશ્કેલ હતો. તેમ તેના મળતીયાઓ, અને સલાહકારોને કેટલું નાણું આપી ફેડયા હતા જેથી તેઓ પણ તેની પાછળ ખાધ પીને મંડ્યા રહેતા હોવાથી આખર મારી સાથ તેણીના લગ્ન કરવા તેનો બાપ કબુલ થયો. આથી મારી સઘળી બીમારી દુર થઈ હૃદયમાં હૃદયાર આનંદ વ્યાપ્ત થયો. અને તેણીને પરણી લાવી સુંખ શાંતિમાં રાખવાને મકાન સુધાર્યા લાગ્યો. કેટલું ફરનીયર મુંખાઈથી મંગાવ્યું જેનો આંકડો ૩. બાર હજારનો થયો હતો. પરણવાના દિવસ માત્ર હવે પાંચ બાકી રહ્યા એટલામાં અફસોસ ! ! મારી તમામ ધારણા નિરૂદ્ધ ગઈ. નસિય ધોવાઈ ગયું. કાઠિયો ખર્ચ માથે પડ્યો. સાંજના ચારને સુમારે ખખર મળી કે તેણી એક તેના રાજકોટ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં બણતા દોસ્ત સાથે નાસી ગઈ ખરેખર એક તરફી પ્રીતી પાણીને મુલે જાય છે. તેવી મારી દશા થઈ તેણીના બાપે તેની ધણી બોળ કીધી. તેમ મેં પણ તેણીને બોળવા પાછળ બહુ પ્રયાસ કર્યો, પણ તે સર્વ ફેગટ ગયો—તેઓ હાથ આઠ્યા

જ નહી. અફસોસ તેમની વધુ તપાસ થયે પણ સાફ નહોતું. કારણ તેણી
તું નાસવાનું કારણ મારા વીસે તેણીના તરફની નાપસંદગી હતી. અને
નાહા અગાઉ તેણીએ તેના બાપને મારી સાથ પરણવા ના કહ્યું હતું
તેમ તેણી હવે ઉમર લાયક થઈ હતી. એટલે કાયદાથી પકડવા પણ તેનો
બાપ અશક્ત હતો. સૌ થઈ રહ્યું. આપણે તો એક બાવડી ગઈ. અને વળી
બાપ કમાઈ મુકી ગયા હતા તે તમામ દોલત ઘોષ ધાષ ખોષ બેઠા. દો-
સ્તોમાં આખર ગઈ-એકે વાતે આપણને તો સુખ થયું નહી. લોકમાં થે-
કડી થવા લાગી. એટલામાં જીતમલ જીઠાજી નામનો મુંબઈનો એક લક્ષા-
ધિગતિ શરાદ માડવી આવ્યો. તેની છોકરી ઉમર લાયક થઈ હતી. અને
બીજો કોઈ વર મળી નહી શકતાં તેને કંઈ પ્રાણ આવ્યા હોવાથી મારી
હુશીયારી અને સાબાશી ઉપર નહી પણ મારા કુટુંબની આખર પર તેણે
તેની પુત્રીના મારી સાથ લગ્ન કર્યા. બાદ મને તે મુંબઈ લેઈ આવ્યો.
તેની છોકરી જે કે ખુબસુરત હતી તદ્દપી મને તે પસંદ નહી હતી તે
પણ તે મોટા પૈસાવાળો એટલે તેના આગળ મારાથી જરાએ ચુંચ્યા થતી
નહી. અને એટલામાં મારી એ અણમાનીતીને જે દ્રવ્યન થઈ ગયાં હતાં.
થોડા વર્ષો બાદ તે જીતમલ જીઠાજી મરણ પામ્યો. એટલે તેની દોલતનો
અખુટ ખજાનો મારે હાથ આવ્યો. હજી પણ પેલી મારી આશના કે
જેણે મને બધી વાતે એક વખત સજ્જડ હાર્ય ખવરાવી છે તેને હું ભુલી
ગયો નહોતો. કેટલાક વર્ષો વિસાબાદ તે સ્ત્રીની ખબર મળી. તેણીનો ધણી
કાંઈ કાર્યોએ મારે સાં આવ્યો. મેં તેને ઝોળખ્યો. રૂપધયા આપી મારો
કરજદાર બનાવ્યો. અને તેની પાસેથી ઠેકાણું મેળવી મારી બહાલી પણ
એક રીતે મારી દુશ્મનના દરશને આવ્યો. તેણી એક ખુરશીપર બેઠી છે.
હજી તે મારે કહેવું મંજુર રાખતી નથી; અને દુશ્મનાઈમાં વધારો ક-
રવા માફ દીલ ઉશ્કેરે છે. પણ તેની ઉપર જીવન કરવો એવું હું ધાર
તો તે તક મને મળી છે, અને તે તક મારી પ્રતક્ષ એક ખુરશીપર, મેઠા
છે. પ્રિય રાધા ? તે તુજ કે જેને હું ચ્હાઉ છું. અને તે તુજ કે જેનું હું
આ બ્યાન કરું છું. !!!

આટલું બોલી તે રાધાને પકડવા ગયો. રાધા જે આ વખત ધણાજ
કંટાળા સાથ આ પાપી હવે લાંબી શી રીતે જાય તો હું છુટી થાઉં એ
વિચારમાં બેઠી હતી. તે એકદમ ચમકી; અને ખુરશીપરથી ઉઠી તેને
સામે આવતો અટકાવ્યો. આ વખત તેણીની આંખમાં ગુસ્સાએ પ્રવેશ
યો. તેનું શિયળ સાચવનાર દેવે તેને સાજતા આપી. તેણીના દીલમાં

જનુની પેદા થઇ. તેણી તેની બેવકુલાઈથી રાત્રી પીણી ચમક ગઇ. તેમણે પોતાની વફાદારી અને ખાનદાનીને છાજતો અહેરો ધારણ કરી બેઠી. “કુષ્ટ કીશનજી તારી બચપણની તરેહવાર અને ધીઃકારવાં ભાગ્યે વતણુંક પાછી યાદ લાવવા તું શરમાતો નથી ? ! નાદાન, જા નીકળ હમણાંને હમણાં આ મકાનમાંથી તારો. હાજરી આ મકાનને બહુ બહુ અપમાન અને નાપાક કરે છે. તું જાણે છે કે આ મકાન મહારૂં છે; અને અતરેથી તને એકદમ ધક્કા મારી કાઢી મુકવા હું શક્તિમાન છું. જા બેશરમી દુર થા. હવેથી યાદ રાખજે કે કોઇ દિવસ પણ આ મારા વાડીના ઠર-વાળની પાયરીએ ચઢી આવ્યો તો મોત થયું સમજજે.

રાધાના આ શબ્દો તેને કડવા ઝેર જેવા લાગ્યા; અને પ્યાર જો કે આંધળો છે તદ્દપી તેને પોતાનું અપમાન થએલું પેખી. જનુની ઉપજ પણ પોતે હાલ પરાયા ઘરમાં આવેલ છે તેમ તેને હાલ પ્રાપ્ત થએલી આગરૂંથી ડરી તે અપમાન સહન કરી તે બોલ્યો—“રાધા, તારા શબ્દો મને એક તીર માફક લાગે છે. પરંતુ વિશેષ ગુસ્સે ન થા. હું આ બોલ્યો. પણ જોજે ખુબ યાદ રાખજે કે એ થોડાંને માટે. અને પરમેશ્વરને આ તારી મગરૂં નાપસંદ પડી ચુકી છે. જેથી હવેથી મને ખીન હરકતે આ મકાનમાં આવવાનું ભાગ્યેજ રોકી શકીશ. લે ખુશી થા. હવે હું તારાથી જુદો પડું છું. પરંતુ તને એક વખત આ પેપરમાં આવેલ આર્ટિકલ વાંચવા બલામણુ કરું છું.”

“રાધાએ આ ન્યુસપેપર મધેનો ફકરો કે જેપર કીશન જીવજીએ લાલસાહીથી સાધન કીધું હતું તે વાંચવા માડ્યો જેની મતલબ નીચે મુજબ હતી.

“મુજબના બારામાંથી ગઇ તા. ૨૫ ગી જુલાઇને રોજ સ્ટીમીર શીપ. “Kumoodabundhava.” (કુમુદબંધવ) એડન જવા ઉપડી. તેનો હજી પતો નથી તેના લાગતા વળગતાઓને બહુ ચિંતા થાય છે”—

આ ઉપરનો ફકરો વાંચતાંજ એકદમ રાધા ચિચીયારી પાડી જમીન પર મુઠ્ઠાખાઇ પડી—તેણી બે ભાન થઇ—આ લાગ જોઇ કીશન જીવજી તેણીની કમરે બોસેલ કુચીયોનો જુમખો કાઢી લેઇ અંદરના હોલમાં ગયો. અને એક કપાટ ઉઘાડી કેટલાક કાગળીયાઓ તથા તેની પાસે ખી જા પાકીટમાં પડેલી ત્રણ તસ્વીરો લેઇ અત્રેથી તે સપાટાખંધ ન્યુસપેપર જાંજ રાખી પલાયન કરી ગયો.

પ્રકરણ ૬ હું.

કાવત્રાં.

અરે આ જગતનાં ભારી કરે છે લોભ બહુ ખ્વારી.—૨૬.

નથી ભડમે દેહને શું બનશે આ કાળ,

તોપણ લાલચ મન ધરી જીવ બને ચંડાળ—

પુન કરી નિર્દોષતાં ધ્રુવે બનવા રાય,

પણ ધાયું પ્રભુનું ચત્તાં મુરખ મન પરતાય.

:(લ. વી.)

હા, ! પૈસા ! પૈસા ! તુજ સમાન જીવ લેનાર જન્મ આ દુનિયામાં કાંઈ નથી તું રૂપેરી મુરતી એ સઘળી માણસ જાતને પુજારી બનાવી ભરી માયાના મંદીરમાં તારાં પાપની પુજા કરતાં બેસાર્યા છે. પૈસાના પુન્યથી પાપીના નાવ તરેછે; અને પૈસાની કુમકેજ નિચકુલનાઓ સરજેરી કરે છે—

રાધાના મહાનમાંથી કાંઈક કાગળ તથા ત્રણ છપ્પીઓ કીશનજી ચોરી લેઈ ગયો. તેમાં એક મી. લાવનગરીની તથા બીજી રમણ અને તારાની હતી. તે સુરતથી મુંબઈ આવ્યો; અને બારોબાર તેના પરેલપરના જૂતવખારને બંગલે હત્યો. આ વખત લાલકાકા હાં હાજર હતા. કીશનજી અત્રેથી અમદાવાદનું નામ દેઈ ઉપડી ગયો હતો; પરંતુ તેજ દિવસેથી લાલકાકાના દિલમાં શંકાએ પ્રવેશ કર્યો; અને તે શંકા ખરીજ પડી. કીશનજીની લુચ્યાઈ તેની નજરે આવી ઉભી. કીશનજી પણ સમજ્યો કે લાલકાકાએ વાત બાણી નથી તદ્દપી બજાણેજ; અને હું જે નહી કહી જણાવું તો મારાથી બીન્ન બાવ રાખશે વિચારી બોલ્યો કે “લાલકાકા મારે તમારું એક કામ છે, અને તે કામમાં તમારે મને મદદ કરવાની છે.”

“કીશનજી તું મારાથી ગમે તેટલી લુચ્યાઈ ચલાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તો ખરો પરંતુ તે ચાલી નહી શકવાથી તું મને કહે છે તોપણ ખેર બોલ તારે શા કામમાં આશ્રય જોઈએ છે !” લાલકાકાએ સંખ્યતાથી પુછ્યું.

કીશનજી—ઠીક પણ લાલકાકા ખેલો લાવનગરી થોડા દીવસપર આપણે સાં આવ્યો હતો તેને તમે જોળખો છો કે ? !

“હા તેના નામથી ઘણો વખત થયાં જોળખુ છું” લાલકાકાએ જવાબમાં કહ્યું.

“ત્યારે સાંભળો તે બિચારો મરી ગયો !!” કીશનજીએ દીલગીરી બતાવતાં કહ્યું.

“ અરે ! તેમ કેમ બને ? । કેમ શા ઉપરથી કહે છે ? ” લાલકાકાએ આશ્ચર્ય બતાવી પુછ્યું.

“ અરે, તમે જાણો છો તો કે સ્ટીમસીપ કુમુદબાંધવ એક જ નતાં રસ્તામાં બાગી ગઇ છે તેનો હજી પતો નથી. ? ” કીશનજીએ કહ્યું.

“ હા એવું સમાચારમાં વાંચ્યું તું ” અરે લાલકાકાએ કહ્યું.

“ તેમાં જ મી. બાવનગરી ગયો છે. ” કીશનજીએ કહ્યું.

“ તે શા ઉપરથી સમજાય કે મી. બાવનગરી તેમાં જ ગયો હોય ? ” લાલકાકાએ કહ્યું.

“ નહીં નહીં લાલકાકા, ન તેમાં જ ગયેલો. કારણ અત્રે તે ઘણી ઉતાવળ કરતો હતો તે તેમાં જવાને જ માટે, અને અત્રેથી ખુલાસો થતાં તે ગયો તે વખત સમય પહેાંચતો હોવાથી તે તેમાં જ ગયેલો. કારણ તે પણ તેમાં જ જવાનું કહેતો હતો. વાસ્તે અચ્ચીત તે સ્ટીમર સાથે ડુબી જી મુવો હોવો જોઈએ. અને તેથી હું તેના રૂપેયા દબાવી પડ્યા માથું છું ” કીશનજીએ કહ્યું.

“ વાહ ! કીશનજી તારા વિચાર ઠીક હવામાં કીદલા બાંધે છે. આનું તાર પ્રમાણીકપણું કે ? પણ સ્ટીમર કદાચ બાગી હોય તો તેમાંથી તે બચ્યો કેમ ન હોય ? અને ખેર તે ડુબ્યો તો તારી બહા ગઇ પરંતુ તેની પાછળ કોઈ રડનાર કુટનાર તો હશે કે નહીં ? ! ! તે તને કેમ ખ્યાલ આવે, ? ” લાલકાકાએ કહ્યું.

“ તેઓ પાંસે તેનો શું પુરાવો ? !

“ કેમ નહીં ? તારા હાથની રસિક ક્યાં ગઇ ? ”

“ તે તો મી. બાવનગરી સાથે દરીયામાં જોયાં ખાતી હશે. ”

“ એમ કેમ બને ? તેણે અત્રેથી ઉપડી જતાં અગાઉ પોષ્ટમાં ન્યાંખી કાંન હોય ? ’,

“ લાલકાકા તુ તો મારે માથું ફેરવે છે. હવે ટુકી કર જો, તારો કાંઈ વઢીલ બઢીલ જોળખીતો છે કે ? ”

“ તારે એમ જ બશિમરને કે તારે લુચ્ચાઇ જ કરવી છે. બોલ વઢીલનું શું કામ છે. ? ”

“ જુઓ હું તમારાથી છુપુ રાખી શકતો નથી હું સુરત ગયો હતો; અને ત્યાં જઈ મી. બાવનગરીને મકાનેથી કેટલાક તેના દસ્તાક્ષરો લાવ્યો છું એ પ્રમાણે તેની સહી કરી-આપડે લાંચી જે દીવસે તે ગયો તેના એક દીવસ અગાઉનો એક દસ્તાવેજ કરવો. અને તે એવી રીતે કે તેની

પાંસે આપણે રૂ. ચાળીસ હજાર માગીએ છીએ; અને તેને પેટે આપણે ત્યાં મુકલું પેલું વાડીનું ખત તેણે ગીરો મુક્યું છે એમ ગોઠવ્યું. અને મુદત નાખવી તે મુદત અંદર રૂપૈયા ન બરીદે તો તેની વાડી સાથેનું મકાન બરેબાદરે સામાને આપણુ થાય. એ 'મુજબ લેખ કરી તેમાં તારી સાક્ષી જોમથું'."

"નારે ભાઈ એ બૂલામાં કાણુ પડે. ઇશ્વર એ લુચ્ચાઈથી મારા પર કેમ રાજી રહે? અને હાંવા કાવત્રાં કરવાથી જમના મારથી મને કાણુ છોડાવે?"

"લાલકાકા હજી તું ટાયલાંમાજ રહ્યા. કાણુ જોયાછે જમના માર; અને કાણુ જોયાછે નર્કના કુંડ. એનો આ ભોળી દુનિયાને બમાવા પ્રામણ્યોએ પાંના ચિત્રી શાસ્ત્રરૂપી ગપાટક ઉમાં કર્યોછે. માટે તેપર ધ્યાન નહી આપતાં તારો ફાયદો વિચારી આ કાર્યમાં મદદ કર. જો તું તેમ કરશે તો રૂ. અઢીસોની રકમ દરવર્ષે તને વર્ષાસન તરીકે આપીશ."

"છીટ, એમ તો નહી મગર વર્ષે દિવસે પાંનસો રૂપૈયા આપે તો કયુલ કરે" લાલકાકાએ કીશનજીને પેચમાં લેતાં કહ્યું.

"હા, તેમ પછી? કીશનજીએ કયુલ કરતાં કહ્યું.

ઠીક ત્યારે ચાલ એક મારો દોસ્ત વકીલ છે. તે દરરોજ જુઠા દસ્તાવેજો બનાવી ઝોટાં કોટાંથી ગુજરાન નિભાવે છે; અને તે હાલ માખ્યો મારતો બેસી રહેછે, માટે તેની પાસે જઈએ. પરંતુ જો જે હાં એનો હાથ ડાબવા કાંઈ જોમથું?!

"વારૂ ચાલો પણ તાકીદ કરીએ કારણ આવેલી તક ગુમાવીએ તે ઠીક નહી."

એમ ઠરાવ કરી તેઓ બંને ગયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

ધરખાર વિનાનાં.

સુખ દુઃખ વારા પ્રતી જાયા, કાર્ય વિધીનું એવું,

સંકટ સમયે ધોરજ ધારી પ્રભું રાખે તેમ રહેવું;

સત્ય સદા ફળશે—આખર બદીનો નાશ થશે.

આ જીંદગીમાં સુખ અને દુઃખ એ સદગુણનું નહી પણ હાપણનું પરીણામ છે. દરેક સુખ દુઃખને પરમેશ્વર એવી તો નજીવી બાબત ગણે છે કે, તેની વહેચણુ કરવામાં ધ્યાન આપવું એ અયોગ્ય સમજે છે—

• (ગોદડસ્મિથ.)

“ દુનિયાના રસ્તા ઉપર ચાલતાં જ્યારે, વિપત્તિરૂપી કાંટા; અને બાવળના ઝાડ આવે ત્યારે તેની આગળ બેસી રડવાનાં કરતાં, તેની ઉપરથી કુદિ જવાની તજવીજ કરવી એ વધારે સાફ છે. દિલગીર અને રડતા માણસની જીંદગીનો દોરો સદા ‘દુઃખ’ હોય છે; અને, જીંદગીના માર્ગનાં ઠાઠાપણ બરેલી ચાલ અગલની છે. દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે દિલગીરી અને ના ઉમેદી તેને બરતરફ કરતી નથી. ત્યારે જાહેતર છે કે બેસિને શોક કરવા કરતાં તેનો ઉપાય શોધવો—

(બમન)”

કીશનજી રાધાને બેભાન અવસ્થામાં રડતી મુઠી કાંધક કાગળીઆ લેધ ચાલ્યા ગયાને થોડો વખત થયો એટલામાં તારા જે તેના પ્યારાના વિયોગથી વલોપાત કરતી પાસેના ઉપવનમાં બેઠી હતી તે અત્રે આવી; અને રમણ પણ ખુદાર કાર્યાર્થે ગયો હતો ત્યાંથી ઘેર આવ્યો.

પોતાની બહાલામાં બહાલી જનેતાને એકદમ આંખ દુઃખાવસ્થામાં પડેલી જોઈ તેઓ ગભરાયાં-ખુદાવરાં બની ગયાં-રડવા લાગ્યાં, અને જોત જોતામાં એક કલાકની અંદર આ મહાનમાં રડાકુટ તથા કોલાહલ મચી રહ્યો અને એ સાંભળી આજીબાજીનાં પાડોશીઓ ભરાઈ ગયાં. તેઓએ રાધાની હાલત જોઈ તેણીની આસના વાસના કરી. છોકરાંને રડતાં છાનાં રાખ્યાં. રાધા તેના બાળકોને રડતાં જોઈ આંખના આંસુ લુછી નાખી સાવધ થઈ છોકરાંને છાંના રાખવા લાગી. બચ્ચુ એ માતાને હરખ અને પીતાની આજ્ઞા છે. તે મુજબ રાધાને આ વખત દુનિયાની બહાલામાં બહાલી ચીજ મુજબ તેના ફરજન લાગ્યાં. આ મહાનમાં થતો કોલાહલ સાંભળી દોડી આવેલ સખસોમાં એક વકીલ હતો. જેનું નામ જમીયતરાય, એજવરાય, અને સોરઠીઆની અડકે તે ઝાળખાતો હતો. જાત તે વડનગરો નાગર હતો. મુખાઈમાં કેટલાંક વર્ષો થયાં તડામારથી પોતાનો ધંધો ચલાવતો હતો. એ અરસામાં કીશનજી સાદ નામનો તેનો એકનો એક યુવાન પુત્ર એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષામાં પાસ થઈ તેજ શાલમાં કોલેરાના દુષ્ટ ઉપદ્રવને ભોગ થઈ પડવાથી તેને પોતાના એકના એક પુત્રનો શોક અંતઃકરણમાં સજડવા કરી બેઠેલ હોવાથી હાલ તે સદર ધંધો કેટલાક દિવસથી છોડી અત્રે પોતાના વતનમાં આવી સર્વ દુનિયા જુડી સમજી ધન્ય રતવનમાંજ કાલ નિર્ગમન કરતો રહ્યો હતો. તે બાવનગરીનો એક મિત્ર થતો હતો. અને તેના ઘરમાં શોક ધ્વનિ નિસરતો સાંભળી તે અત્રે આવ્યો હતો. તેણે રાધાને પૂછ્યું. રાધાબાઈ તમને શું થયું છે? અને આમ ગભરાએલાં કાં દિસો છો.”

“ જમીયતરાયભાઈ મારા દુઃખની હવે હદ રહી નથી, અને મારાથી કહેતાં હવે જીમ ઉપડતી નથી. જુવો આ ન્યુસપેપરમાં શું લખે છે ” ? રાધાએ નિશ્વાસ નાખતાં કહ્યું.

“ એમાંતો કુમુદ બાંધવ ગુમ થવાંતું લખે છે. તેથી શું સમજાય.” ? જમીયતરાયે જણાવ્યાં કહ્યું.

“ અફસોસ ! તે કુમુદ બાંધવજ તમારા ભાઈની ભોગ ભેનાર નીવડી છે. તેઓ તેમાં બેસી એડન જતા હતા. ” રાધાએ અશ્રુપાત કરતાં કહ્યું.

જમીયતરાય આ સાંભળી આશ્ચર્ય ચકિત થયો—દિલગીર થયો—અને થોડા વખત સુધી સ્તબ્ધ થઈ ઉભોજ રહ્યો. બાદ તેણે વિચાર કીધો કે આ વખતે આ લોકોને જે હું ધૈર્ય નહીં આપું તો તેઓના દુઃખમાં હદ પાર ઉમેરો થઈ તેઓ હેરાન થશે સમજી તે રાધાને કહેવા લાગ્યો “ રાધાભાઈ તમે જીલ કરો છો. એ ઉપરથી કેમ સમજાય કે કરશનદાસ તેમાં જ ગયા હોય ? ! તમે આજી બાજી નિશ્ચય કરી જોયો—? ”

“ ના ભાઈ મેં પ્રતિતી તો નથી કરી જોઈ પરંતુ આજ રમજીને મુંબઈ ખજર કાઢવા મોકલનાર છું. ” રાધાએ નિરાશાથી જવાબ આપ્યો.

“ વાઈ કાંઈ તે બચ્ચાંને માટે ગોઠવણ કરી ગયા છે કે ? ”

રાધા—ભાઈ હું મારી શિ કર્મ કયા કહું. તેઓ અત્રેથી ઉપડનાર હતા, તે દિવસે કહેતા હતા કે વખતે દરીયામાં કેમ છે કેમ નહીં. માટે મારાં છોકરાં અને તારે માટે કીશન લવજીની મુંબઈની મશહૂર પેઢીપર એક લાખ રૂપૈયા મુકતો જઈશ. તે નાણાંની નોટો મને તેઓએ બતાવી હતી. હવે તે નાણાં તો ક્યાંઈ ગેબ થઈ ગયાં અને ઉડતું ખજર કાડતાં કીશનજી રૂ. ચાળીશહજાર અમારાપર લેણા કાઢે છે આ વાત ઉપરથી મને તે નાણાવટીની લુચ્ચાઈ માલમ પડે છે.

જમીયતરાય—હા, રાધાભાઈ અમો પણ ધારતા હતા કે કરશનદાસ પાસે એક બે લાખની મુડી છે તો આમ કેમ બને ? પરંતુ કીશનલવજી જોવો નામીયો શરાર એટલા માટે જીહું બોલે એમ કેમ મનાય ? ”

રાધા—અરે ભાઈ ! એ લુચ્ચા દમાખોર નાણાવટીનું તો નામજ દેશોમાં. મનુષ્ય જાતના નામને એજ લગાડનાર દુનિયામાં બીજો કોઈ પેદા થયો હોય તો તે કીશન લવજીજી છે !

જમીયત—શું સારે, તમે તેને ઝોળખો છો ?

રાધા—હાજી, હું એ નાલાયકને બચપણથી ઝોળખું છું; અને તમારા ભાઈને મેં * * * * * એટલું બોલી રાધા રડવા લાગી.

જમીયતરાય—રાધાબાઈ ધીરજ ધરો અધીરાં ન થાઓ. આ કામમાં જો દગલબાજ હશે તો તમારા બાળકોના હિતાથે હું આજરોજ મુંબઈ જઈ ખાતરી કરી આવીશ. અને રમણને પણ મારી સાથે મોકલજો. તે પણ તપાસ કરશે.

જમીયતરાય દયાળુ અને પરોપકારી મનુષ્ય હતો; જેથી રમણને લેખ તે મુંબઈ ઉપડી ગયો. રમણને જાણીતી ઓશીસોમાં તથા બ્યાપારીઓને ત્યાં ખખર કાઢવા મોકલ્યો. અને પોતે કીશન લવજની દુકાન પર ગયો. તપાસ કરતાં મી. ભાવનગરીએ કરી આપેલું લખત ખરૂં હતું બાદ જે વકીલને ત્યાં તે લખ્યું હતું તેને ત્યાં જઈ તપાસ કરી પરંતુ તેઓ લુચ્યાઓની પાકી લુચ્યાઈ તેને જરા પણ માલમ પડી નહી. આણીપાસ રમણને પણ કુમુદ બાંધવ બાગી ગઈ છે એ શિવાય વધુ પત્તો નહી લાગવાથી તેઓ ખંતે પાછા સુરત આવ્યા. જમીયતરાયે બનેલી હકીકત રાધાને વિદિત કરી અને કહ્યું કે “લખેત મી. ભાવનગરીની સહીતુ છે. અને તેમાં લખ્યું છે કે મુદત અંદર રૂપૈયા વસુલ ન થાય તો સુરતનું મકાન બરેબાદરે સામાને તેના કબજે થાય. જે મુદત પુરી થવાને ફક્ત હવે આઠ દિવસનીજ વાર છે. આ ઉપરથી રાધા વધુ વિમાસણમાં પડી રહ્યા લાગી. જમીયતરાયે તેને ધૈર્ય રાખવા કહ્યું. જેથી રાધા ધૈર્ય પકડી બવિશતો વિચાર કરી ચુપ રહી. અને પોતાના મકાનમાં જે કાંઈ રાય-રચીલું જણુસ આવ હતું તે આ દયાળુ અને પરોપકારી જમીયતરાયના હસ્તે વેચાવી ઘોખી, માળી, ચાકર નફર વીગેરેનો ખમાર ચુકવી તેણીએ મુંબઈ જવાનો વિચાર કર્યો. અને રમણને પોતાને સારું મકાન રાખવા અગાડીથી મોકલ્યો. તેણીનો વિચાર એવો થયો કે છોકરાં કાંઈ ધંધો રાજગાર કરશે એટલે ટકુ નભશે; અને વળી જોઈએ કાંઈ પતિનો પતો જશે છે. ! ! પોતાના ભયારના મરણની શક પડતી વાતપરથી રાધા તેણીના સૌભાગ્યમાં કાંઈ ફેરફાર કરી શકી નહીં. પરંતુ બાર વર્ષ સુધીમાં મી. ભાવનગરીનો પત્તો નહી લાગે તો. પછી તેનું શાસ્ત્રોક્ત વિધીએ સ્થાન કરી લોકાચાલ કરવો અને ત્યાં સુધી શોકાયાં વસ્ત્ર ધારણ કરવા તેણીએ વિચાર રાખ્યો.

રમણે મુંબઈ જઈ માંડવી ખંદર પાસે બાપદેવ સ્ટીટમાં રસિકલાલ રયામજી લણુશાળીના માળામાં બે ખંડનું એક કાતરીયું બાડે રાખ્યું, સાત દિવસ થયા તોપણ કીશનજીએ રાધાને ધર છોડી જવા સરખી નોટીસ પણ આપી નહી તોપણ ખુરશી દેખલ કાચ પલંગ અને ખીજુ જે

ઠાંઠ ફરનીચર રાયરચીલું હતું તે ત્યાંજ પડતુ રાખી પુરી થતી તા. ૨૪ જાન્યુઆરીની રાત્રે તેણી તારાને લેઈ દુઃખી અવસ્થામાં સુરત નગરીની છેલી મુલાકાત સાથે બાકી રહેલા રૂ. ૫૦૦) જેવી નજીવી રકમ લેઈ રાધા મુંબઈ ઉપડી ગઈ: નિમેશી મુદતે રમણ પોતાની મા અને બહેનની ચરનીરોડ સ્ટેશનપર વાટ જોવા લાગ્યો. એટલામાં રાધા અને તારા ટ્રેન-માંથી ઉતર્યા. એટલે તે પોતાને રાખેલ ઉતારે લેઈ ગયો.

દુષ્ટ અને ધાતકી હૃદયના કીશનજીનો વિચાર મુદત પુરી થયે એ-કદમ રાધાના મકાનપર કાચી જપ્તી લેઈ જવાનો હતો; પરંતુ મુદતને દિવસે ત્યાં જઈ જોતાં કોઈ નહીં હોવાથી હાથ ધસવા લાગ્યો-ધારેલા શિકાર હાથમાંથી છટકી જવાથી તે દિલગીર થયો. પરંતુ તેનું મકાન કળજે કરી તે પાછો આવ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

તારાનો પ્રયાસ.

सुखं दुःखान्तं मालस्यं दुःखं दाक्ष्यं सुखोदयं ।

भूर्तिस्त्वे वंश्रिया सार्द्धं दक्षे वसति नालसे ॥

(શાંતિપર્વ)

ગરીબાઈ દુઃખ તો છે. પરંતુ સારા માણસો જોએ એ સુખના સ્વાદ ચાખેલા તેઓપર તે વધારે જખર દુઃખ થઈ પડે છે; અને તોપણ એ દુઃખમાં પોતાના વળેલા હાડકાંથી તેઓ જેટલાં સુખી થાય છે તેટલા એવાં જે સુખીઆં આખા હાડકાના આગસુ ખેસી રહી પોતાના આગલા સુખ અને હાલના દુઃખને યાદ કરે છે. તેઓ સુખી થતાં નથી. દુઃખના સામુ જોવાથી-તેની સાથે લડવાથી-અને કામમાં પડવાથી સઘળુ દુઃખ બુદ્ધી જવાય છે; અને આવતા સુખ માટે તૈયાર થવાય છે—

સુરતથી ઉપડી મુંબઈ આવતી વખતે રાધાની પાસે ૧૬૫૦ રૂ. ૫૦૦) હતો, તે હવે આસ્તે આસ્તે પુરા થવા આવ્યા અને એ પુરા થઈ રહે તો. પવન ખાઈ પેટ ભરવાનો વખત હતો. રમણની ઉમર હાલે વર્ષ અઢારની થવા આવી છે. આટલી ઉમરમાં તેને બીએ ની ડીગ્રી સંપાદન કીધી હતી. પરંતુ નોકરી ક્યાં? તે દરરોજ બહાર બટકતો; અને ન્યુસ-પેપર-ઓપાન્યા વીગેરેમાંની જાહેર ખબરો વાંચતો—અને અરજ કરતો. ખુશ્તુ અફસોસ !! નહીં દાદ કે નહીં ફરીયાદ ! અહા! કેવો જમાનો છે ? !

થોડુધણુ ઇંગ્રેજ બણી વગવસીલાથી અથવા તો કોઈ મોટાના ખીસાં તરફથી જઈ નોકરી મળી જાય છે; અને ખીયારા મહેનત કરી, ખી. એ થએલા સખસો પંદર વસની નોકરી માટે ગોથાં ખાય છે. એ થોડુ આશ્ચર્ય જનક છે. ? ! મુંબઈમાં અગાઉ થોડુ ધણુ ઇંગ્રેજ જાણતો હોય તો બાઈ બાપા કરી ગતધાર્યો પગાર કરી આપી રાખતા; અને કાલ મોટા ઇન્જીન્યેટો નોકરી માટે-જામે-રાસ્ત-ટાઇમ્સ-તથા એડવોકેટ વીજેરેની જાહેર ખર્ચે વાંચી ફાંશ મારતાં સદરહુ પત્રોની ઓશીસોના દાદરો ધસાવી નાખે છે. હોય. ! કેલવણીનો જથ્થાળખ વધારો થયો તો પછી તેની કિંમત ઓછી થાય તેમાં શું નવાઈ ? અરે ! આગળના વખત વહી ગયા; અને હવે તો ધંધારોજગાર અગર હુજર શિખ્યા હોઈએ તો કંઈ નસિબો તેજ સમજવાં નહીં તો ખીએ. અને એમ, એ. ના ખીતાબો; અને મેળવેલા સરટીફિકેટને મધ લગાડી ચાટી પેટ ભરવાનાંજ સમજવાં. ઇંગ્રેજ શબ્દમાં એવું તો પછી દેશી રાજનો તો એક પંથજ ન્યારો. ત્યાં તો દેશી ખીયારા રખડી મરે અને લાગ વગવાળો પરદેશી પેશી જાય. એ બધી કાળ બળનીજ વાત છે. ! !

અત્રે આવ્યે વર્ષ પાંચ પુરાં થઈ ગયાં. સુરતથી લાવેલ રકમ બાળકોને બણાવા તથા ખાધા ખર્ચમાં પુરી થઈ ગઈ. રાધા ખીયારી શીવવા ભરવામાં ધણીજ મહેનત કરતી તો સાત રૂપૈયા બાડના આપતાં ત્રણ રૂપૈયા બાકી રહેતા હતા તેમાં સાધારણ રીતે ગુજરાન કરતી. અને કોઈ કોઈ વખત તો તેણીને પૈસાના દાગીઆ લેઈ ફાકવાનો વખત આવતો હતો. અફસોસ ! નસીબ ! નસીબ ! તું માણસને તેઓની નેકી માટે પ્રભુ તરફથી મલતું ઇનામ છે. તો આ કુટુંબે એવી તે શું બદી કરી છે કે તેઓના ઉપર તું કદો દ્રેષ કેળવે છે ! અહા ! કેવા સુખમાં દિવસો કાડતાં હતાં કે જીને દિવસ ક્યાં ઉગે છે એ માલમ પણ નહોતું. તેઓની અંગ સમોવડ કાંતીયો સુકાઈ ચ્હેરા ફિકા પડી ગયા છે. અહા ! કુદરત તારી ખુબી તો એક ન્યારીજ છે—

જે મનુષ્ય સખુરી શું ચિજ છે તે જાણે છે તેનેજ દુનિયા ચારી આપે છે—

રાધા ખીયારી આડોશી પાડોશીનું શિવવા સાંધવાનું; અને સાડીની કારો ભરવાનું કામ કરી થોડું ધણું કમાતી; પરંતુ આખો દિવસ ગધેઢ સમ વૈતાઈ કરે કાંઈ એકલી કમાઈમાં ત્રણનું પુર થાય ? નહીજ.

મી. લાવનગરીએ તારાને ઇંગ્રેજ ભાસ્તરો રાખી પોતાને ઘેર સ-

ધળી કેલવણી આપી હતી. તેમાં તેની મુખ્ય હુશિયારી-પીયાનો, હારમો-નિયમ, તાઉસ વીજેરે વગાડવામાં તથા ગમે તે વસ્તુપર સારી રીતે ગુંથી ભરી બજાવામાં વિશેષ હતી. તેણીની ઉંમર હવે વર્ષ સોલની લગભગ થવા આવી છે જેથી તેણે પણ હવે બહાર પડવાનો ધરાદો કર્યો.

રમણ દરરોજ ટાઇમ્સની ચાર ચાર આના આપી અકેકી નકલ ખરીદતો હતો; અને એમાં આપેલી પોતાને લાખકની જાહેર ખબર માટે અરજીઓ કરતો પણ તે ફોર્ગટ. ! નસીબ દેવી તેઓની શત્રુ થઈ બેઠી હતી. જેથી તેઓની ધારેલી દરેક આશા નિષ્ફળ થતી હતી.

પાછું આ કુટુંબની ઉપર પ્રભુની કાંઈક મહેર થતાં તેઓના નસીબનું ચકર ફરવા લાગ્યું—તારાના હાથમાં એક જાહેર ખબર આવી; અને તે બે પારસી છોકરીયોને લખતાં વાંચતાં તથા પીયાનો વગાડતાં શિખવવાની હતી. આ જાહેર ખબર આપનાર એક મહેરબાદ નામની પારસી સ્ત્રી હતી. પોતે હિંદુ અને સ્ત્રી જાત એટલે પારસીને ઘેર જવા માટે તારાને દુસણ તો લાગ્યું; પરંતુ તેમ સમજવા કરતાં તેઓને જીખમરાતું દુઃખ વધારે હતું. જેથી તેણી ત્યાં બજાવા જવામાં બાધ ન ગણતાં પેપરમાં દર્શાવેલે ઠેકાણે ચાલી ગઈ.

જે સ્ત્રીએ પેપરમાં જાહેર ખબર આપી હતી તે એક પૈસાદાર વિધવા સ્ત્રી હતી; અને તેને ચાવળી તથા હલકા પેટની સાધારણ ખુશસુરત —કે જે ખુશસુરતી ને તેના ચાવળાપણાએ બેડોલ અને બદસુરત બનાવી દીધી હતી.—એવી બે છોકરીયો હતીઓ. તારા તેને ઘેર જઈ પુછતાં મહેરબાદ તેની છોકરીયોને કહેવા લાગી. “આય, માય, બાનુ ! આ કેવી મજાની હિંદુ છોકડી છે ? ! ” તારા પ્રતિ “ કેમ છોકડી કેમ આવીયું ? ”

તારા—“કાંઈ સ્ત્રી મારતર મેળવવા આપે પેપરમાં જાહેર ખબર આપી છે ? ”

“ હા, પન, તું ઈંગિડેજ બેણેલીય ? તને પિયાનો વગાડતા આવડેય ? વળી તું ભરી ગુંદી જાણેય ? ” મહેરબાદએ પરીક્ષા લેતાં પુછ્યું.

“હા બાદ તે બધું હું જાણું છું” તારાએ નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો.

મહેરબાદ—હીક છે. તારે તું કાંઈ લાગેય તો સદૃશહરથની છોકડી, એટલે મારૂ ધર સોભાવશે. પન બોલ બાદ તું કાંઈ સારા આદમીની જોલખ આપશે ?

“ હા, સુરતના વડીલ જમિયતરાય જેઓ અત્રેની હાઇકોર્ટમાં વકીલાત કરતા હતા. જેઓ દેશમાંથી થોડો વખત થયાં અને આવેલ છે.

તેઓ મને અને મારા કુટુંબને ઝોળખે છે.—” આટલું બોલતાં તારાની આંખમાં—પોતે કોણ અને આવી પહેલ દુર્ધરાશ્વતને લીધે ઝોળખાણુ માગવાનો વખત આવ્યો પેળી દિલગીર યજ્ઞ-આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. પરંતુ તે લુછી નાખી પાછી હિમ્મતપર આવી.

મહેર—ઠીક છે છોકડી હું તેવેણને પુછાવી ખાતરી કરશ બાદ કાલથી તું આવજે. પણ તુ કાં રહેછે ?

તારા ત્યાંજ અટકી અને બોલી “ હું બાપદેવ સ્ટ્રીટમાં રસિકલાલ બજારાળીના માળામાં રહું છું. પણ બાપ પગાર ?

મહેર—હા, હું તે કુલી જાઉં. અરે ! પણ તારો બજારવા સંબંધીનો આ પ્રથમ પરીયાસ લાગેય માટે તને પેલાં તો પગાર મળી શકશે નહીં. પણ આ છોકડીયોના બાવાજી પૈસાવાલા અને બોહોલા દીલના હતા. તેમ માર પન દીલ ઉદાર અને બોહોલુય જેથી તુને હું મહીને દીવસે આઠ રૂપૈયા આપસ. પણ આતવારને દીવસે બી આવતું પડે છે ! !

તારાને પોતાની ધારણા કરતાં આ રકમ ઘણીજ થોડી લાગી પરંતુ પોતાની હાલની હાલતપર વિચાર કરી તેણીએ તે કબુલ કર્યું.

મહેર—જો છોકરી ત્યારે તુને ટાઇમ કેઉય બપોરે એકથી સાડા ત્રણ, બસ અઢી કલાક.

દરરોજ અઢીકલાક બહારકોટથી મહાલક્ષ્મી; અને ફક્ત આઠ રૂપૈયા એટલે કલાકના લગભગ પોણા બે આના ? મુજબનો એક ગરીબ હેલકરી અથવા ઘાટી બહારકોટથી મહાલક્ષ્મી એક ચીઠી લેઇ જવાને લગભગ ચાર આઠ આના લે પરંતુ તંગી; અને ભુખમરાની લાચારી હાલત આગળ ધર બેઠાં પોણા બે આના ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય કે બીચારી તારા તે નજીવો પગાર લેવા ના પાડે ! ! !

“ કેમ છોકરી ચંબી કાંય ગઇ ! ” મહેરબાઇએ પુછ્યું.

“ કાંઇ નહીં બાપ કાલથી આવીશ ” તારાએ નમ્રતા સાથ નિરાશાથી જવાબ દીધો.

મહેર—મલે ત્યારે જ તુને રજા છે.

તારા ગઇ એટલે મહેરબાઇએ પોતાની છોકરીયો પ્રતિ કહેવા માંડ્યું—“ કાંય, આય, માય, મે ઠીક કીધુચ્ચની ? તે દીવસ પેલી ભુત, સ્તોકીંગ ચરાવેલી સુધરેલી મરમ આવી હતી જેનો, દેખાવ રાતચરત ખાળમે આવી હોય તો બીહી મરીએ એવો ઝાકણ જેવો—જેનો સાદ

કાગરાં જેવો તથા જેણીનો રંગ તો તદ્દન ખોદામજા જનથીજ આફ્રીકા ના સીંધીયો જેવો તેણીને અખસવામાં જાણે આમળ્યો ન હોય ! તેણીને ૩૧૫) કહીયા તોખી નાય પાડી. અને આમ ખીચારી ખુલખુલ જેવી ખુબસુરત જેને બોલતાં બોલતાં તો મોઢે ફાકા પડેય તેણીએ આઠ તો આઠ કબુલ કીધાં. માયરાં પેટ, એટલો ખાનદાનીના ફરજનમાં ફેર પરેય ઠીક આવે તે જાતેજ સદ્યુણી માલમ પરેય તો પછી તેની બોલખ લેવાની આપનને ખટપટ શાને ઝીંઝએ ?

કાંય, આય માય ઠીકને ?

આયમાય—હાં હાં, માયજી ઠીક તાલ કીધાય

પ્રકરણ ૯ મું.

નિરાશા.

માણસ યત્ન કરે પણ પૂરું થશે તે મશ કૃપાય થકી,

ધીરજ ધરવી મનમાં, અંતે ધિરજમાંથી લાભ નહી.

(કું—ક.)

જ્યારે મનુષ્ય પોતાનું ભવિષ્ય રૂપી જાખડું બરોબર સરખી સપાટી-પર લાવી ગોઠવે છે. ત્યારે દુરભાગ્યના દુષ્ટ આપદાં એકાએક આવી તેમાં એકાદુ તણખણુ નાંખી દેઇ તે ખીચારાની સઘળી ગણત્રીયોતો ગોટા વાળી દે છે; અને વળી જે ભાગમાંથી તે વાયુ આવવા ખીલકુલ વકીજ હોતી નથી. તથા જ્યાં આગળ આકાશ પણ વાદળાં રહીત-સ્વચ્છ-હોય છે તેજ ભાગમાંથી કુદરતી રીતે એકાએક તે વાયુ આવે છે. શું નસી-ખની ગતિ છે ? ! !

તારા આઠ રૂપૈયે નોકર થઇ; અને રમણ કોઈ સારા આદમીની વગથી એક પેપરમાં અંગ્રેજી મુક્ર સુધારનાર તરીકે બાર રૂપૈયે જોડાયો.

હવે રાધા સીવી સાંધીને દસ રૂપૈયા પ્રાપ્ત કરતી અને ખંતે છો-રાંને વિસ મળી મહીને દિવસે તેઓ ત્રીસ રૂપૈયા મેળવવા લાગ્યા. પરંતુ તેમાં રાજી થવા જેવું નહોતું. જેઓ પૈસા પ્રાપ્ત થવા લાગ્યો તેવો ખર્ચ રાખ્યા શિવાય ચાલ્યું નહીં.

મહેરબાનની છોકરીઓ હવે પરણાવા લાયક થઇયો હતો. પરંતુ તેણી પૈસાની ધણી લોભીયણુ હોવાને સજા તેનો વિચાર કોઇ પૈસાવાળાને ત્યાં તેણીયોતે દેવાનો હતો. જો કે તેણીનો ધણી ધણો પૈસો મુક્ર ગયો હતો. તદ્દપી આ ઉદ્ધત સ્વભાવની ચાવળી છોકરીઓને લાડ લડાવા

તેણીએ ધણા પૈસાનોનાશ કીધો હતો. અને તે વિચારથી આજ તેણીએ એક મહેરવાનજી નામના નામાંકીત પૈસાવાળા વકીલને પોતાને ત્યાં મીજ બાનીમાં બોલાવ્યો હતો; અને તેની સાથ કીશન લવજી-જેના હસ્તક પોતાની જે કાંઈ નાણાંની રકમ હતી તે મુજબ બેંકમાં મુકી હતી તેને પણ બેંકમાં ભાગ લેવા બોલાવામાં આવ્યો હતો. કીશન લવજી અને મહેરવાનજી ધણી પ્રથમ એકઠો વ્યાપાર કરતા હતા; અને તે વખતે તેણી સાથ કીશન લવજીની સારી પ્રીતિ મંઘાઈ હતી પરંતુ વખત જવે. તેણીની અવસ્થા વૃદ્ધ થવાથી હવે કીશનજી તેણીથી કંટાળતો હતો. અને કાર્યાર્થે કોષકંઠ વખત તેણીને ત્યાં તે આવતો.

મહેરવાનજી તેણીનો ધણી ગુજર્ગા બાદ પોતાના હાંખજીના ખર્ચથી પૈસો ખલાસ થવા આવ્યાથી કીશન લવજીને નિયોવાનો વિચાર રાખતી હતી; અને તેણી જાણતી હતી કે કીશનજી જી લંપટ છે જેથી-જે કે મને તો હવે તે મ્હાતો નથી પરંતુ-મારી ખુલ્લુલ જેવી મોટી છોકરીપર આશક થઈ મને કાંઈક ઇશારો કરે તો હું તે માંગણું કયુલ કરી તેને ખુલ્લુ નિચોવું. આવા વિચારથી જીવાનીમાં છીનાળાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં દલાલાં કરનાર આ દુષ્ટ મહેરવાનજી સ્વહસ્તે તનયાઓના દલાલાં કરી પૈસો પ્રાપ્ત કરવા મ્હાતી હતી. ધીઃકાર! ધીઃકાર! એવી માતાઓને. આજકાલ હાવા પ્રતક્ષ દાખલા કેટલીક હંચ કામમાં જોવામાં આવે છે. એ ધણું શરમ બરેલું છે* જે ધણી પીએર મોકલતા નથી તો દુનિયા ચુંડી ખાય છે અને કદાચ મોકલે તો ખુદ જનેતાજી મહેરવાનજી નીસરે તો પછી તે ધનવાદને ક્યાં પુરી મુકવે? ધીઃકાર હજો એવી કુટણી માતાઓને પ્રભુ એમનું કાકાને પણ બહુ ન કરશે. ! !

મીજબાનીમાં કેટલાએક પ્રહર્યોને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં મહેરવાનજી વકીલ મુખ્ય હતા. મહેરવાનજી વકીલ કીશનજીને સારી રીતે ઓળખતા હતા. ખાણું થઈ રહેવા બાદ બેંકક થઈ, એક બાણુ ખુણામાં પડેલી ખુરશીપર તારા બેઠી હતી; અને તેની સાથે ધણાંજ ઠાક માઠથી મહેરવાનજીની બંને છોકરીયો બેઠીયો હતીયો. પીયાનો વાગવા—લાગ્યો—મહેરવાનજીની બંને છોકરીઓએ ગાવું શરૂ કર્યું. થોડો વખત થયો તેણી ગાઈ ગાઈ ચાકીઓ. પરંતુ મહેરવાનજી વકીલના હૃદયે તેઓની સુંદર છબ્બી અને રાગને જરા પણ આકર્ષણ કર્યું નહી. આ બધો વ-

* એક ખરાબ બીજને નામોસી લગાડે છે. પરંતુ બધાં તે કાંઈ તેવાં હાય ? નહીં.

ખત મીજબાનીમાં બરાએલા સખસોનું તો-મહેરબાઇની છોકરીઓના આ-
ળા ચરકા તરફ નહીં પણ-ફક્ત તારા જે પીયાનો વગાડતી હતી; તેણી
તરફ સર્વનું ધ્યાન હતું. કીશન લવજી આ હિંદુ બાળાને જોઈ ચમક્યો.
અને કુદરતી રીતે તેનું દિલ ઉશ્કેરાયુ-તેની હૃદય પર આત્મકૌશલ્યતા જોઈ
તે અકિત બન્યો-તે કાણુ છે તે જાણવા દિલ થયું પરંતુ બેઠેલી મીજલસ-
માંથી ઉઠી મહેરબાઇને પુછવા જવું મુશ્કેલ હોવાને લીધે તે હાલ તો મુઝે
મોઢેજ તેને નિહાળતો બેસી રહ્યા. બેઠકના સખસોનું આ વખતે એવું
માગણું થયું કે તારાએ કાંઈ ગાવું.

તારાને જો કે ગાવાનો શોખ નહોતો. તેમ આ મીજલસમાં અને
વળી પરાયા ઘરમાં ગાવું એ સારૂ તો લાગ્યું નહીં પરંતુ ઘણી વખત
મીજલસના ગૃહસ્થોનું માગણું થવાથી આખર તેઓનું અપમાન કરવું ના-
હુસ્ત લાગવાથી તેણીએ ગાવું શરૂ કર્યું—

રાગ.

પ્રભુ છે ત્હારી ગતિ, અતિ ન્યારીરે-ટટ.
સતિપિલાયે દુઃખમાં કુલટા માણે સુખ,
મુરખ જન ધનવાનને ગુણિયલ જન બીક્ષુક;
કોથી કળી ન શકાય, કૃતિ ત્હારીને—પ્રભુ
લક્ષ્મી વિણ દાતા અરે સુખ ધરે ધન ધામ
આવી અદ્ભૂત અવનવી રચના ઠામો ઠામ
જોતાં પાર ન લે મતિ મ્હારીરે—પ્રભુ.

(ટ. સુ.)

તારાના કોઠીલ સ્વર; અને ઢરણા રસથી ભરપૂર ગાયનથી આખી
બેઠક સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. આખર તેના ગાણા બદલ મહેરબાઇની છોકરીઓને
નહીં પણ તારાને સાબાશી આપી સર્વે વિદાય થયા.

મહેરબાઇએ પોતાની છોકરીઓને માટે ધારેલો વિચાર નિષ્ફળ જતાં
ખુબ રાતી પીળી થઈ ગઈ અને તારાપર ગુસ્સો કરી મગજ ગુમાવા લાગી.

ગાણુ બંધ થતાં વેતજ કીશનજી ઉઠી મહેરબાઇ પાસે આગ્યો અને
આ ખુબસુરત હિંદુ બાલા વિશે પુછવા લાગ્યો. જ્યો તેણીએ ઉઠળતે
અંતઃકરણે જવાપ દીધો—“ મોઢે રાંડ તીતુડી કોઈ કરશનદાસ ભાવન-
ગરી કરીને છે તેની તે છોકરી મોઢે છે.

કરશનદાસ ભાવનગરી, એ નામ સાંભળતાંજ કીશન લવજી ચમ-
ક્યો. તેના રૂપાં ઉભાં થયાં. તેણી જો કે પેલી પડાવેલી તસવીર કે જે

કીશનજી તેને ત્યાંથી ચોરી લાવ્યો હતો. તેના કરતાં હાલ તેનામાં ધણો ફેર પડ્યો હતો. તોપણ કીશનજી જાણે તેને ખાસ દિઠેલી જ ન હોય તેમ સમજવા લાગ્યો. તેના મગજમાં કીનાએ પ્રવેશ કર્યો; અને દિલમાં ખરખડવા લાગ્યો—“ અરે મારાં દુખમનનું કુટુંબ અત્રે આવી પાછું વશ્યું છે ! અત્રે પણ તે સારી સ્થિતિમાં હોય તે મારાથી જલે. કેમ દેખી ખમાય. તેને તો હવે પાયસાલજ કરવાં. અરે દાધા ! તું એમ ના જાણતી કે મારો તિરસ્કાર કરી તું સુખ પામે. પણ અરે હજુ હું તારો કીનો લેવા સુકનાર નથી. (મહેરપ્રતિ) મહેરખાખ એ ક્યાં રહે છે,

મહેર—અરે રાનનું નામ જવાદોને સેતજી. મોઢ રાન કહેતી તી તો ખરી કે બાપદેવ સીતમાં કોઈ રસિકલાલ જણસાલી છે તેના માલામાં રેઉધું.

કીશનજી—હીક પણ મહેરખાખ તમે કેવાં માણસ છો. અરે તમે એક ખુરામાં ખુર કામ કીધું છે. અરે તમને કોઈ નહીં કોઈ નહીંને આય છોકરી ક્યાંથી મળી ? મારા ધારવા પ્રમાણે તે તમારે ઘેર આવે તેમાં તમારી ઇજ્જતને ખભેલ લાગે તેમ છે.”

“ કાંય શેઠજી એમ કાંય, ? મહેરખાખએ આશ્ચર્યતાથી પુચ્છ્યું.

કીશનજી—અરે તેની માતો તેના બાપને ઘેરથી પરણ્યા અગાઉ એ લાવનગરીને લેઈ નાસી આવી છે. અને એજ હલકી પાયરીની ઓરતની એ છોકરી છે.

મહેરખાખ—હાં ! એમયે ? તારે તો બહા ટલી સારૂ થીયુ કે તમે કહીયું. અમે સુ જાણીએ કે તે રાન તેવી ચપરાસ છે ! રાનની આંખો જ ફરેલી લાગેય. જોવેને સભાની વચ્ચે જનને તેના બાવાજીનો મકાન હોય તેમ સમજી રાગરા કારવા લાગી. રાંનને જરા સરમખી આવવી કે પરાયા મકાનમે કાંય ગવાય ? !

આ વાત થઈ. કીશનજી વીગેરે અત્રેથી ગયાં. એટલે વખત તારા બહારના દિવાનખાનામાં હતી. તેણી અંદર આવી અને વખત થઈ જવાથી મહેરખાખ પાસે ઘેર જવા રજા માગના લાગી.

સુજી તો પોતાની છોકરીઓનું તેણીના આગળ માન ન રહેવાથી શુરસે થએલી અને તેમાં વલી કીશનજીનો તેણીને માટે મજેલ અબીપ્રા-યથી મહેરખાખ તેણી પોતાને દુમ્મી સમજી વધારે ક્રોધમાં આવીને બોલી—
“ લુચ્ચી છોકરી આજથી તું મારી પાએરીએ પગ સુકતી નહી. ”

તારા આ શબ્દો સાંભળી એકદમ ચમકી—પોતાનું અપમાન થવાથી તેણીનો મહેરો શીકાશ મારી ગયો. તોપણ ધૈર્ય લાવી બોલી—“કેમ બાધ મેં કાંઈ ખોટું કામ કીધું છે. ? ”

“ અરે તે એક ખુરામાં ખુરી ઠગાઇ કરી છે; અને આઠમે વર્ષે તુ મને ઠગી છે ! ” મહેરબાઇએ ચીઠાઇ કહ્યું.

“ તે કેમ સમજાય ? તમે બોલો છો એવું મેં કોઇ પણ કત્ય ક્યું નથી. ” તારા બોલીઆબે મહેરે બોલી.

“ બે બુનિયાદ. શું તું તારી માની વાત મારાથી છુપાવી શકી નથી?? શું તે તારા બાવા સાથે લગ્ન કરી શકાય નાથી મધ નહોતી? ” મહેરબાઇએ કહ્યું.

મહેરબાઇના આ શબ્દોએ તારાને હાડોહાડ લાગ્યા. તેણીની મુખમુદ્રા શીકી પડી મધ તેણીને અપમાન શું તેનો અનુભવ મળ્યો નહીં હોવાથી તેણીના માથાપર લોહી ચઢી ગયું. તેણીની આંખો રાતી પીલી થઇ મધ તેમ જતાં પણ તેણી ખાંનદાનનું ફરજન હોવાથી કુદરતી રીતે તેણી ખાનદાનીને ઘટતા શબ્દો બોલી—“ શું તમે મારી માને વિશે હલકુ મત ધારો છો ? ! માફ કરો—તેણી વિશે તમે વધુ શબ્દો બોલવા જુઆન ચલાવો નહી. કારણ મારી માના જેવી આ દુનિયામાં બીજી બાગ્યેજ સ્ત્રી હશે; અને તમે પણ મારી માની સરખામણીમાં કશી વિચારમાં નથી. એ હું હિમ્મતથી કહું છું—કે જેને હું મારા જીવનથી વધારે મહાઉછું; અને એવા કોણ બદમાસે તમોને બંભેયો છે કે નાહક તેણીના નામને બદો લાગે. ? ! ”

મહેરબાઇ—છોકરી વધુ ના બોલ. તે તારી માયને બચપણથી આલખેય; અને તેજ બદમાસ જોરતને પેટે તુ પેદા થઇય.

તારા—બસ બસ મહેરબાઇ ઝાઝી જુઆન ન ચલાવો હું તમને મારી નોકરીનું રાજીનામું આપુ છું; અને જે ઘણીએ મારી માના નામને ખોટો ખોટો લગાડવા જેથી વાત કરી છે, તે આશામી જાતેજ તેનો નિચ હોવો જોઇએ. બસ માફ કરો હવે હું તમારી સાથે વધુ બાંધણ કરવા ખુશી નથી—

મહેરબાઇ—જે આશામી એ વાત કઇય તે નામાંકિત સરાફ છે. તે કાંઈ ખોટું બોલે? શું તારી માય તેણીનાં બાવાજીનું ઘર છોડી તારા બાવાજી સાથે નાસી નથી ગઇ?

“ સારે જો તમે બરાબર જાણતાં હોતો કહો હું તે જાણવા હકદાર છું ” તારા ચીઠાઇ બોલી.

“ નાંહીબાઇ મારાથી વધુ કહેવાય નહી. મારા મકાનને અચેબ લાગે. ફક્ત એટલામાંજ સમજ કે કાલથી તુ આવીસ ના ” મહેરે કહ્યું.

તારા ચિદાઇ બોલી—“ મહેરબાઇ તમે હવે એમ ધારોછો કે દસ વાર તમે બોલાવો તોય હું આવું? અને હવે મારૂં અંતઃકરણ અહીં આવવા ચ્હાય? નહીં તમારી પાએરી પર પગ મુકવા હું જાતેજ ખુશી નથી. અને છેવટ એટલુંજ કહું છું કે પરમેશ્વર હવે સ્વપ્ને પણ આપના દર્શન ન આપે” આટલું બોલી તારા ચાલી ગઇ.

મહેરબાઇ બોલી—“ આય, માય,? આ જોઇ કે રાંન ઘેયડી, વટ-લેલ તરકડી. ! રાંન બાંમચનને મીળજ કટલોચ જાને કોઇ બડા રાજાની રાંનીજ તો. બીચારા કીશનજી શેરે આટલેયી સમજાવીયાં ન હોતે તો રાંન આપણ મકાંન વગોવતે ઠીક થીયું રાંન ટલી તો ટલી પન પંદર દીવસનો પગાર તો બચીયો.”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આશા.

अवस्यं क्रियमाणस्य, कर्मणा दृश्यते फलम्.

नहि निर्वेद मागम्य, किंचित् प्राप्तो तिशोभनम्

(વન પર્વ)

કંગાલીયત—મુસ્કેલી—એ મહોટો દેવ છે; અને જ્યારે માણસ તેથી બહીએ છે. ત્યારેજ તેતેની મુલાકાત લે છે પણ તેથી નડરતાં જે સંજુરીના ગેદાનમાં ઉઘોગની ઢાલ; અને હિમ્મતની તલવાર લેઇ તેના સામે લડેછે. તેનાથીજ તે નાસતુ ફરે છે—”

મહેરબાઇને ત્યાંથી આવી તારાએ ત્યાંનું તમામ વૃતાંત સંતાપ ન થાય માટે પોતાની માને ન કહેતા તેઓ પરગામ ગયાંછે જણાવ્યું. અને પોતે દિલમાં સંતાપ કરતી બેઠી. તારાની નોકરી પુર્ણ થવાથી તેઓના ગુજરાન માટે પાછા કાંઇક દુઃખમાં દિવસ નિકળવા લાગ્યાં.

અરે બીચારી તારા ! જેણે સોના સરખો બાપ બોયો. વળી કમ બાગ્યે જે સખસને તેણે દિલ આપ્યું હતું તે પણ કયાંય ગુમ થયો તેની નહીં ખર કે ખબર ! હવે તો તેણી કંન્યાવસ્થાની બહાર નિકલવા યોગ્ય થઇ હતી; છતાં પૈસાની તંગી અને ન્યાતથી દુર હોવાના બાયસથી તેણીનું લગ્ન કરવું અટકી પડ્યું હતું; અને આ કારણથી તેણી ધણો અફસોસ કરતી હતી. અરે પણ તે અફસોસ કરતાં બુખ મરાનો અફસોસ થોડો નહોતો. તેણી પોતાની માને શિવવા સાંધવામાં મદદ કરતી પરંતુ તેથી શું બને? વળી કમ બાગ્ય હવે બરવા શિવવાનું પણ ધણુ ઓછુ આ-

વવા લાગ્યું. એટલે ફક્ત પોતાના ભાઇના નજીવા પગારપર તેઓનું શુજ-
રાન મહા મુશ્કેલીએ ચલાવુ પડતુ હતું.

જેણે ચાકર, નક્કર, ગાડી, ઘોડાની રેલછેલમાં દિવસો કાઢેલા તેઓને
સ્મરણની નજીવી બાર ફૂંપેલા જેની રકમમાં શું પુર થાય.!! પણ શું
કરે ઉપાય શું? .

આખર થોડા દિવસ થયા એટલે વળી તારાનો ચંદ્ર ચઢતો થયો.
તેણીએ એક ન્યુસપેપરમાં જાહેર ખબર વાંચી કે “ એક ઇંગ્લેન્ડ ખીજી
ત્રીજી ધોરણ બણાવી શકે એવી હિંદુ સ્ત્રી ભારતર જોઇએ છે ઉમેદવારે
ખી. ટી ખંભાતાને શિરનામે ગોવાલીયા તલાવપર નં. ૧૦૫ વાળા ખંગ-
લામાં મળવું. ”

તારાએ આ જાહેર ખબરનો લાભ લેવા નાસ્તો કરી ચાલવા માંડ્યું.
ક્યાં માંડવી ખંદર પાસેનું આપદેવસ્ટ્રીટ. અને ક્યાં ગોવાળીયા તલાવ. ?
આ સોલ વર્ષની નાજીક; અને ખુબસુરત છોકરી જેણે ગાડી ઘોડામાં બ-
ન્ધારો કાઢેલો તેથી ચાલી શકાય? અભગત ચાલવુંજ જોઇએ! નહીતો
ઉપાય શો. ? ગોવાળીયા તલાવ જવા આવવા ગાડી કરેતો તેનું બાકું તેના
કુટુંબના બે દિવસના શુજરાન જેટલું થાય. ખેર, બિચારી રસ્તામાં બેસતી
બેસતી ગોવાલીયા તલાવપરના નંબર. ૧૦૫ વાળા ખંગલે જઈ પહોંચી.
સદર ખંગલામાં એક પચાસ વર્ષનો પારસી ગ્રહસ્થ ચસમાં ચઢાવી એડ-
વોકેટ એક ઈન્ડિયા વાંચતો એક ઇંગ્લીયર પર પડ્યો હતો આ પુરૂષ
એક નામીયો વકીલ હતો; અને તેની એકની એક બહાલી છોકરી શુજરી
જવાથી તેના સ્મરણથી તેણે તે છોકરીના નામની એક ગર્લસ્કુલ સ્થાપી
હતી. જેમાં ઇંગ્લેન્ડ ખીજી ત્રીજી ધોરણ બણાવનાર સ્ત્રી કાર્યથી પોતાને
દેશ જવાથી તેની ખાલી પડેલી જગાપર ખીજી સ્ત્રીની નીમણુક કરવા તેને
આ જાહેર ખબર આપવી પડી હતી. તેની પાસે પણ થોડેક દુર દાદરની
નજીક તેનો એક પટાવાલો બેઠો હતો તારા દાદરે ચઢી; અને પટાવાલાને
પૂછ્યું. “ ખી. ટી. ખંભાતા. આ ખંગલામાં રહે છે ? ”

જવાબ મળ્યો. “ હાજી ”

“ તેઓ હાલ હાં છે. ? ”

“ હાજી ”

“ જરા જઇને કહો કે એક બાઇ આપને મળવા ઇચ્છે છે ”

પટાવાલાએ તેના શેઠને જઈ કહેતાં શેઠ હાથમાંથી પેપર ટેબલપર
મુકાવે તેણીને ઉપર બોલાવવા પટાવાલાને કહ્યું તારા ઉપર આવી નમ્રતા સ્થ
તે ગ્રહસ્થને પૂછ્યું.

“ સાહેબ, બી. ટી. ખંભાતા આપનું નામ ? ”

“ હા બાબ, કેન ? ” તે ગ્રહસ્થે કહ્યું.

“ આપે ઇંગ્લેન્ડ ખીજી ત્રીજી ધોરણ બણાવી શકે તેવી હિંદુ સ્ત્રી માસ્તર માટે ન્યુસપેપરમાં જાહેર ખબર છપાવી છે ? ” તારાએ કહ્યું. “ હા જી. આપ તે બણાવી શકશો ? ” તે ગ્રહસ્થે પુછ્યું. “ જી હા, હું ઇંગ્લેન્ડ પાંચમું ધોરણ બણેલી છું ” તારાએ નમ્રતાથી કહ્યું. “ બલે ત્યારે તમારે કાલથી ખેતવાડીની ત્રીજી ગલીમાં ડાક્ટર વિલસન સ્કુલની નજદીક “ નૌરોજ કન્યાશાળા ” એ નામની સ્કુલ છે, ત્યાં જઈ ખીજા તથા ત્રીજા ધોરણના માસ્તરનો ચાર્જ તપાસી લેવો તમને દરમાસે રૂ. ૨૦) આપવામાં આવશે પરંતુ તમે જે કે દેખીતાં સદગુણી અને સદ્ગ્રહસ્થના દરજન માલમ પડે છે તોખી રીવાજ મુજબ આપને જરા આપની ઓળખાણ આપવી પડશે ? તે ગ્રહસ્થે કહ્યું.

તારા—આપે જે પેપરમાં જાહેર ખબર આપી છે તેમાં મેનેજીંગ કલાર્ક; અને આશીસ્ટન્ટ એડીટરનું કામ મારા બાધ કરે છે. તેને આપ ઓળખતા હો તો હું તેની ઓળખાણ લાવું !

ગ્રહસ્થ—“ હા ” તે તમારા બાધ ચાપ ? શું તેઓનું નામ રમનલાલ તો નહી. ? ”

તારા—હા જી તેજ.

ગ્રહસ્થ—હીક છે ત્યારે તેઓ વિષે મારી ખાત્રી છે એટલે તમારી વધુ ઓળખાણ મેળવવાની જરૂર નથી. વાઈ પશુ બાધ મહેરબાની કરી કહેશો કે આપનું નામ શું ? ”

તારા—માઈ નામ તારા, પીતાનું નામ કરશનદાસ-ભાવનગરી છે. ગ્રહસ્થ—વાઈ હવે હું તે સ્કુલના સેક્રેટરીને લખીશ તમે કાલથી જાઓ.

તારા—બહુ સાહેબ, સાહેબજી,

ગ્રહસ્થ—હા બાવા સાહેબજી.

એટલું કહી અત્રેથી તારા ખુશાલીના આવેશમાં ધર તરફ વળી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચંદા.

પેસે જઈ પાતાળે, છુપાય જઈ કા આમ તણી માંધ,

પ્રેમ રૂપ પારસમણી, જાનો નવ રહે મળે પ્રેમી જ્યાંધ.

એક બાજુ તારા સ્કુલમાં દાખલ થઈ—ન્દાના; અને અણસમજી

છોકરાંના ધાંટા—બુમાટા—સાંભળી તેઓને બોલતાં અટકાવી તેના કોડીલ સ્વસ્થી ધાંટા પાડવા પડતા. તેથી થતા ઉપદ્રવની કંટાળા ભરેલી જીંદગી ભોગવતી હતી. ત્યારે બીજી તરફ રમણુ પ્રેસનું કંચાળ અને ગધેડાસમ વૈતરૂં મુકી દેઈ પોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો ચલાવવા ઇચ્છા રાખતો હતો. મું-બઈ ગામમાં કેળવણીવાળાઓનું કેટલું માન છે; અને તેઓ સંખ્યાબંધ નોકરી માટે ફાંફાં ભારે છે તેનો તેને હવે પુરતો અનુભવ થયો હતો. તેણે પેઇન્ટરનો ધંધો તેને હાથ અચ્છી કલમ બેસવાથી પોતાનો કરી લીધો હતો. બલકે આધુનિક જર્માનામાં હિંદુસ્થાનમાં પ્રખ્યાત થયેલ રાજ રતિવરમાના ચિત્રો જેવાં તે હાથે ચિતરતો હતો. જેથી જોષતી ચીજો બજારમાંથી વેચાતી હાવી મકાનમાં તરેહવાર ભાતના ચીત્રો પાડી તે વેચી તેના પૈસા ઉભા કરી પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવવા તે ઘરમાં ધાંચીના બળદીયાની પેટે વૈતરૂં કરતો હતો.

એક દિવસ તે ગીરનારનો ડુંગર, પોંપીનો સ્થંભ, વડોદરાનો રાજ-મેહેલ. આપ્તો તાજ મહેલ વીગેરે સુપ્રસિધ્ધ જગાઓનાં ચિત્રો ચિત્રી તે એક વોરાની દુકાને વેચવા ગયો; અને હોરાને કહ્યું. “ શેઠ આ પીકચરો રાખશો ? ” વોરાએ તે હાથમાં લેઇ ધારી ધારીને જોઇ કહ્યું. “ બાઈ હમણાં તો કાંઈ અપ જેવું નથી. જીવોને આ તમારાં પિકચરો કંઈ રતાં બી દસ ગને દરજ્જે ચઢતાં અમોએ વલાટથી મંગાવી બે વડસ ઠીયાં દુકાનમાં ચોડા કરી મુક્યાં છે. પન કોઈ બાપ બી ખડીદુ નહીં જો કે ટમોએ હાઈનું કામ કાંઈ ખોટું કીધું નહીં પન બાઈ ટેને હાથ ખરીદનાર કોણ ? ટમે જાનો છો કે હાવેટો દેશિ કાડીગડી ઉડી ગઇ તે વલાટનું બહા પસન કરે છે ”

રમણુ આથી નિરાશ થયો. તેની બુદ્ધિ, આત્મ કૌશલ્યતા—તેને વરાળ વિનાના સરસ એન્જન જેવી લાગી. પ્રયાસ ફળીભૂત ન થવાથી તે પરતાવવા લાગ્યો. અને નિરાશાથી બોલ્યો. “ ત્યારે શેઠજી એનું કાંઈ પણ ઉત્પન્ન થશે કે નહીં ? ”

“ બાઈ ગરજવાલા હોય ટે હેવટ કાંઈ પન આપે. પન ટમે જાનો છો કે એવા ગરજુ ઠોડ કારન વલાટનો માત્ર સોંધો ને સફાઈ બન આવે ટે છોડી દેશી કાડીગડીને કોણ હાઈ લગાડે ? ”

જોડારાનું હાલું બોલકું સાંભળી રમણુ વધારે શોકાતુર થયો. અને બોલ્યો “ ત્યારે શેઠજી જાગડ રાખશો. ? ”

“ અરે બાઈ પન દુકાનમાં મુકવાની બી જગા જામયે કે ખાલીજ ? ”

બહેરાના આ શબ્દોથી તો રમણ ધણોજ વિહિસો પડો ગયો. અને છેવટ ઉચ્ચો કે “ મેઠણ લારે મહેરમાની કરી મને કાંઈ નોકરી અગર કામ સોંપશે તો હું આપનો ઉપકારી થઈશ. ”

“ ઠીક છે હાલટે! કાંઈ એવું નહીં. કામ આવેલી ટમને બોલાવસું. ”

ઉપરના છેવટના શબ્દો રમણના મુખાર્પદિમાંથી નિસરે છે એટલામાં બહેરાની દુકાન પાસે એ ઘોડાની કરીયેજ આવી ઉભી અને તેમાંથી એક પરીરૂપ અતિ લાવણ્યમય—પંદર વર્ષની ઉછરતી વયની ભાંટીયા કામની સુગંધા કુમારીકા ઉતરી બહેરાની દુકાને આવી. ગાડીમાંથી ઉતરતી વખતે રમણ અને બહેરાજી વચ્ચે થતું ભાષણ તેણે ખાસ કરી સાંભળ્યું હતું. અને કુદરતી રીતેજ તેણીને રમણના કંઈજાનનક શબ્દોચ્ચારપર રહેમ ઉત્પન્ન થઈ હતી.

“ સઘળું જગત પ્રીતિના પાસમાં સપડાએલું છે ” વાર્તાનો નાયક રમણલાલ તો તેણીને જોઈ સ્તબ્ધજ થઈ ગયો. અને તે અવસ્થામાંજ તે એક દુકાનના એટલાના ખુણામાં ઉભો રહ્યો હતો. તેણીપર કુદરતી રીતે તેને મોહ ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ પોતાની ગરીબી હાલતના યોગે કદી તે મોહ તેના જીગરનો અંદરને અંદરજ ચુરો કરવા લાગ્યો. આ રમણી સાથે રંગ માણવાનું પોતાના નસિયમાં ક્યાંથી હોય ! એવા વિચાર કરતો તે દુકાનેથી તે બીચારો ઉતરી નિરાશાએ ધડી ધડી પાછું વાળી જો તે આલવા લાગ્યો. પ્રભુની કળાની શું બલીદારી છે ! કુદરતનો વિચાર તેને નિરાશ નહિ કરવાનો હોય કે પ્રભુ જાણે. પરંતુ જોવો તે આલતાં આલતાં પાછું વાળી જોય છે એટલામાં પેલી દુકાનપર ઉભી રહેલી દિરણાક્ષીએ નયન બાજુ ચુકત આધારો વડે તેને જરા ચોખવા ધક્કારો ક્યો. આહા ! પ્રભુ તારી શી કુદરત છે.—

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડીમાં પાણી પાતાં,

નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચોળ્યાથી તાતાં.

નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ ગાંધી ડોશીને હાટે

નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ ખોળતાં વાટે ધાટે.

નથી મળતો પ્રેમ તપાસતાં ગુજરી ગામો ગામની,

કહે નરમો પ્રેમ પુરો મળે, કપા હોય શ્રી રામની.

પ્રેમ ! પ્રેમ ! તે એક પ્રભુની કૃપાથીજ મળે છે. પ્રીતિ પ્રીતિ તે પૂર્વના પુન્યથીજ જન્મ્યા છે. પરમેશ્વરની આપણી શક્તિયેને આ શોભીતા

જેઝાને માન્નોઅન્ન પ્રીતિ બધાવવી ગમતું હોવાથી, નાયક રમણલાલ ધણી આશ્ચર્યતા સાથે શા માટે મને થોભવા કહ્યું હશે? ” એ વાતના તરેહવાર વિચારોમાં ગુંથાતો તેણીની રાહ જોતો સાંજ થોબ્યો.

આ વિદ્યુતમય ચપળ કુમારીકાના મગજમાં રમણના છેવટના શબ્દોએ ધણીજ દયાની લાગણી ઉત્પન્ન કરી હતી. તેણી ઉદાર-સખી-દિલની હતી. તેમ તેણીનો પીતા તેણીનાપર ધણે પ્યાર રાખતો હોવાને સખએ તેણી જેમ ચાલવા માગે તેમ ચાલવાં સ્વતંત્ર હતી. હજુ તેણીના લગ્ન તેઓની જ્ઞાતીના તરેહવાર રીવાજને લીધે એક વર્ષ બાદ કરવાનો તેણીના પિતાનો ઇરાદો હતો.

રમણ કે જેની પાધડીના દેખાવથી પોતાની ન્યાતનો તેમ કોઈ બુલંદ મા બાપનો છોકરો પરંતુકાંઈક કર્મ યોગે દુઃખમાં આવી પડેલ છે. સમજી તેની લાચારીપર સખાવત કરવા તેણીનું દિલ ઉશ્કેરાયું. તેમ કુદરતને પણ તેમ કરવું યોગ્ય લાગવાથીજ તેના દિલને ઉશ્કેરાવા દીધું હતું. તેણી રમણની નજદીક આવી. આ વખત અબજયા સાથે કેવા સ્વરૂપમાં વાત કરવી વીગેરેની બાબતોથી જેવો રમણ ગભરાયો હતો, તેવીજ તેણી પણ ગાબરાઈ હતી. તોપણ હિમ્મત લાવી તેણીએ એકદમ નાયકને સ્વાલ પુછ્યે. “ શું તમને નોકરીની અગત્ય છે?” “ હા બાપ મારે કાંઈપણ કામ કરી પૈસા મેળવવાની અગત્ય છે” રમણે ધણીજ નમ્રતાથી કહ્યું “અને કાંઈપણ જાતનું કામ હશે તો ચાલશે કે નહીં? શું તમે પેઇન્ટરનું કામ જાણો છો?” આ અનુપમ લાલચમય બાલાએ હર્ષિત મુખચર્યાએ પુછ્યું.

“ હાજી, તે કામ હું સારી રીતે જાણું છું. પરંતુ એ શિવાય પણ ગમે તે કામ ફરમાવશો તે હું કરીશ—કારણ બહાય તેમ કરી મને મારાં બહાલાનું ગુજરાન કરવું છે” રમણે લાચારીથી કહ્યું.

“ હાં, ! તમારાં બહાલાં ! શું તમે પરજ્યા છો ? ” તેણીએ આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું.

આ સવાલ પુછવામાં આવ્યો એટલામાં ગાડી પાસે ઉભેલી તેણીની એક પચાસ વર્ષની ચંપા નામની ‘ચાકરડી’ તેને જીમ મારતી પાસે આવી અને બોલી. “ બહેન તું રસ્તામાં પરાયા માણસ સાથે બોલે તે આપણને સારાં આદર્શોને ધટ નહીં તારો બાપ કદી જાણશે તો તને—” જેમ પ્યારનો આતસ માણસની નાજુક જુવાનીમાં કલેજમાં સળગે છે. તે મુજબ આ મુઠ્ઠા બાળાનું દિલ કુદરતે રમણ સાથે મોહ પાસમાં સળડ સપડાવી

લુબ્ધ ઠીધુ હોવાથી તેણી બોલી “અંપા કાકી તમારી ટકટક બંધ રાખો. આ છોકરા સાથે મારે કાંઈ કામ છે માટે આજે તો મને બોલાવાનું થો. તમે બાલ્યતાં નથી કે જેમ હું વર્તવા ચ્હાઉ તેમ મારો બાપ મને ખુશીથી વર્તવા દે છે ? ”

અંપા કાકીને વચ્ચે આ તેની બનીજી રહે એવી નહી હોવાથી તે બી-ચારી ત્યાંથી દૂર જઈ ગઈ તો બાપરૂં જાલી કબી રહી.

“ કેમ બાપ બોલાવા નથી ” તે પડાવનિએ પુછ્યું.

રમણ—ના બાપ હું બાગ્યાન છું કે હજી સુધી તે વળગણુ મને વળગ્યું નથી. નહીતો આવા સમયમાં મારા શા હાલ થાત ! હાલતો મારે મારી એક રાંડેલી મા અને નાની પુરી બ્હેન છે તે શિયાય કાંઈ નથી.

“ ઠીક છે ત્યારે પરંતુ તે કામ સોંપવામાં આવે; અને કદાચ તમે તેની ના પાડો તો ? ” તે લલિતવદનીએ પુછ્યું.

“ એવો તે કાણુ કમભાગ્ય હોય કે હાવી ત્રાચારી વખતે પૈસા પ્રાપ્ત કરવાનું મળતુ સાધન યુમાવી પોતાનાં બ્હાલાને સુખી કરવા તક ખુવે ? ” રમણે ખુલાસો કરતાં કહ્યું.

“ સારૂ ત્યારે મારે એક પુરો બાપ છે. કે જે હાલ કેટલાંક વર્ષ થયાં મારા પીતાને ને તેને બનતી નહી આવવાથી મકાન છોડી કાણુ જાણે ક્યાં ગયો છે. તે પેઇન્ટરનું કામ ધણી સારી રીતે બાલુતો હતો અને મને તેના ચિત્રો બહુ પસંદ પડતાં હતાં. તે મારો પ્રિયબાપ કેટલાંક ચિત્રો અધુરા મુકી ગયો છે. તે ચિત્રો તમારે પુરાં કરી આપવાં; અને તે બદલ મારા પીતાજી તરફથી તમને સારો પગાર આપવામાં આવશે; અને અમારા મકાનમાં રહી કામ કરવા તમને એક હાલ મળશે. મને અહુણું વધુ રોકાવા વખત નહી હોવાથી વધુ ખુલાસો હું મારા પીતા તરફથી તમને ટપાલ મારફત જણાવીશ. હાલ તો મારૂ નામ લ્યો ” એમ કહી આ યોવન સંપન્ન બાળાએ પોતાની પાસે રાખેલા એક હાથીદાંતાના કેસ-માંથી પોતાના નામનું કાર્ડ આપ્યું.

આ કાર્ડ વાંચતાંજ રમણ ચમક્યો—તેની પ્રેમ બરેલી સુખસુદા જ-સવારમાં નિસ્તેજ થઈ ગઈ. તે એક પગલું પાછું હાક્યો. તેનું અંતઃકરણ આશ્ચર્ય ચકિત થવા લાગ્યું. આ જોઈ તેણી બોલી—“ તમે મારા પીતાને ઓળખતા જણાઓ છો કેમ ? પણ તેમાં નવાઈ જેવું નથી; કારણુ મારા પીતાને આ મુંબઈ શહેરમાં માર્ગેજ કાંઈ ઓળખતુ નહી હોય પણ મને હવે વખત ધણો થઈ ગયો છે. માટે બોલો આપતુ નામ શું; અને જરૂર તમારે વિશે મારા પીતાજીને હું કહું કે ? ”

આ વખત રમણ કુદરતે બુદ્ધિ સુઝાડયાથી તે ચત્તિકંચીત પણ વિલંબ કીધા શિવાય પોતાનું નામ ફેરવી. બોલ્યો. “ હા ધણી ખુશીની સાથે અ ને માફ નામ—સુંદરજી રતનસી મલખારી છે—રહું છું ” બાપદેવસ્ટ્રીટ પર નંબર ૧૩૫ રસિકલાલ શ્યામજીના મળ્યામાં.

આ ચપ્પણ વૈશ્ય કન્યાએ તે ઝટ લખી લેધ “ ફીક છે ત્યારે તમને બે દિવસમાં જવાબ મળશે.” એટલું કહી નેત્ર કટાક્ષથી પ્રેમ દર્શાવી વધુ વિલંબ ન કરતાં ગાડીમાં બેસી ઝટ ચાલી ગઇ.

અહા ! આ હરિણાક્ષી કટાક્ષ મારી રમણનું અંતઃકરણ હરી ગઇ અને તેણે તો ફક્ત મદન જ્વરજ દોરી લીધો. જોથી હવે તે મનોહર કાં તીવાક્ષી કુમારીકાથી વિરક્ત થતાંજ રમણલાલ આશ્ચર્ય સમુંદ્રમાં નિમગ્ન થઇ સ્વપ્ન રસતે સ્વર્ગ નિહાલવા લાગ્યો. અને ધણો વખત સુધી આ એ ક ચટકાંની માફક બનેલ દુર્ધટ બનાવ વાસ્તવિક રીતે સાચો હતો કે સર્વ રમણીય સ્વપ્ન હતું તે વિશે વિચાર કરતો જાંજ થાંખી રહ્યો; અને કેટલીક વારે હું બજારમાં છું એવી શુદ્ધિ આવતાં મન સંયમ કરી તે ધર તરફ વળ્યો. પ્રિય, વાચકવૃંદ ! આ મુઠ્ઠા કુમારીકાને તમે ઓળખી તો હશે કેમ ? તે બાલા બીજી કોઇ નહી, પરંતુ રમણના કુટુંબના કદાચત્ર કીશન લવજીની એકની એક પુત્રી ચંદા; અને રમણના ભવિષ્યની આ હતી. અને કાંઈ વાંચતાં પોતે દુષ્મનની છોકરીના પ્યારમાં પડે છે તેમ માલુમ પડયાથી તેણે ચમકી પાછાં પગલાં ભર્યાં હતાં.

અહા ! કુદરત કેવી ન્યારી છે. ! કીશન લવજીની છોકરી રમણને મદદ કરવા ઉપક્રમ્ય. ? અને રમણ તે કયુલ રાખે. ? પણ અરે તે બધો સંયોગ મેળવનાર ભવિષ્યજ છે. જોઇએ છીએ હવે શું બને છે. !

રમણે જે વિચાર કરી હા કહી હતી તેની ગતજગ એ કે કીશનજીએ તેઓને ધરખાર વિનાનાં કરી દીધાં હતાં પરંતુ બીજી તરફ ખ્યાલ કરતાં તેમાં તેને તેનો વાંક માલમ પડ્યો નહી; કારણ તેણે વિચાર્યું કે, તેણે રૂપૈયા ધીર્યા; અને તે સરત મુજબ પાછા નહી અપાયાથી તે લેવા તેણે દયા વગરનાં પગલાં ભર્યાં પણ તેમાં તેને કેમ દોષ દેવાય ? કારણ કદાચ કોઇ બીજો હતો તોપણ તેમ કરતેજને. ?

રમણ ઘેર ગયો પરંતુ તેને ચત્તિકંચીત પણ એન પડ્યું નહી. તે વિચારમાંને વિચારમાં પત્ર આવવાની રાહ જોતો ઓટલે બેસી રહ્યો હતો. કારણ તેના બનાવટી નામનું કાગળ આવે; અને કદાચ તેની મા તે બાણે તો તેને કાંઈ સવાલ પુછવાની તક મળે.

એ દિવસ આમને આમ વર્ષાદની પેઠે રાહ જોયાનાદ ત્રીજા દિવસની સાંજના એક પોણમેન રમણના હાથમાં તેના બનાવટી નામનું પત્ર મુકી ગયો જેની મતલબ નિચે મુજબ હતી.

મુંબઇ પરેલ.

શેઠ સુદરજી રતનસી મલબારી.

તા. ૨-જુન.

જાત મારી પુત્રી અંદાની મરજીથી હું મારા છોકરાનાં પાડેલ ચિત્રો પુરાં કરી આપવા તમને નોકર રાખવા ખુશીછું. તમોને તે બદલ દરમાસે રૂ. ૫૦) પગાર મળશે. તેમ અમારા મકાનમાં તમને રહેવા એક હાલ મલશે. પરંતુ રીવાજ મુજબ તમારી કોઇ સારા માણસ સાથે ઓલખાંણુ જોઇશું. એજ. લી.

કીશનજી લવજી શરાફ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

રમણનો રોજગાર.

કુદરત આગળ કોઇપણ મલે નહીં સમર્થ.

બાવિ પરમાણે મલે. દુનિનો એ અર્થ.

કીશન લવજી શરાફનો પત્ર આવતાં રમણલાલ ધી બોમ્બે માંડવી સ્કુલનો હેડમાસ્ટર નામે દામોદર હેમરાજ જે તેની ન્યાતનોજ હતો-અને જેને તે રમણને ઘણા દિવસ થયાં દોસ્તી હતી. તેની પાસે તે ગયો; અને પોતાની સર્વ બીનાનું વૃતાંત તેને વિદીત કર્યું. મી. દામોદર ખુશમિનજી; અને દાંનો હોવાને લીધે પોતાના મિત્રનું બહું થતું જોઇ તેના ઓળખાણુ માટે રમણના કહેવા મુજબ મી. કીશનજીપર તેણે એક નોટ લખી આપી. રમણ આ ચીઠી લેઇ રેલવે રસ્તે પરેલ ગયો; અને જાણીતા કીશન લવજીના ભુતવખારને નામે ઓલખાતા ગંજવર મકાન તરફ વળ્યો.

કીશન લવજીએ તેની છીકરીની આ હુજડાઇને કેમ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તે તરફ હવે ધ્યાન લાંબાવીએ.

અંદાનું બાપ સાથે ઘણું ચાલતુ હતું; અને કીશન લવજી પણ તેણીને હદપાર ચહાતો. તે પોતાના છોકરાને ધીઃકારતો હતો; અને તેથીજ કરીને કુદરતી રીતે તેનો બધો ખ્યાર આ એક તેની પુરી બેગીપરજ હતો. અંદાને તેણે ઘણી સમજાવી પણ તેણીએ તેની હઠ મુકીજ નહી. અરે પણ તે કેમ મુકે ?-કીસ્મતનો યોગ એવો હતો કે રમણ તેને ત્યાં આવે; અને તેના પાપોથી વાકેફ થાય. તો પછી કુદરત આગળ કીશનજીનું શું ચાલે. ? !

વાતીનો નાયક રમણલાલ જીવનખારના ગંજવર બંગલા પાસે આવી પહોંચ્યો. બંગલો અને તેની ચોતરફ આવી રહેલો વિસ્તર્યું બાગ જોઈ તે દિંગ થઈ ગયો. પોતાના વિચારમાંને વિચારમાં આગળ જતાં કાંઈ દુઃખી મનુષ્યનો રડતો અવાજ તેની કલ્પેન્દ્રીપટ્ટ અથડાયો. આથી તે અટક્યો. આજીવન દ્રષ્ટિ ફેંકી પરંતુ ઝાડપાનની વિસ્તીર્ણ અને ઘટ ઘટાને લીધે તે મનુષ્યને તે દ્રષ્ટિજોયર કરી શક્યો નહીં. આથી તેને વિશેષ આશ્ચર્ય લાગવા માડ્યું; અને તે ઝાંતી દૂર કરવા જે તરફથી તે શોક ધ્વનિ આવતો હતો તે તરફ તે વળ્યો. અને થોડે દૂર તે ગયો નહીં એટલામાં એક વૃક્ષ નીચે પડેલી એક વિશાળ શલ્યા ઉપર એક સાઠ વર્ષનો વૃદ્ધ આદમી રડતો બેઠેલો તેની દ્રષ્ટીએ પડ્યો. તેના દેખાવપરથી તે આ બાગનો રક્ષક હશે એમ તેને લાગ્યું.

રમણ તેને નિહાળી તો કંટાળેલ વખત સુધી ઉભો રહ્યો. એટલામાં તે નિચું ધાલી બેઠેલ વૃદ્ધ માલી બડબડવા લાગ્યો—અરે ! પ્રભુ ! અરે હાય ! તું એવું અધોર કર્મ કરનારને કંમ છોડે છે ? અરે રાંમ ! અરે દુષ્ટ ! પાપી ! ખુની !!

રમણની કરણેન્દ્રીપર આ કરણા જનક શબ્દો અથડાવા સાથ કુદરતી રીતે તેની લાગણી ઉજ્જેરાઈ. તેનું અંતઃકરણ ધડકવા લાગ્યું. તો-પણ ધૈર્ય લાવી આસ્તે આસ્તે તે માલીની પછવાડે જઈ બેસે છે એટલામાં તે માણી તેના તરફ બચ બરેલી દ્રષ્ટિ ફેંકી બળડવા લાગ્યો. “તું કુણસે ? એ-ય કંમ આબ્યોસે ? ખુન કરવા આબ્યોસે ? તુને કાણે મો-કથ્યોસે ? ” વૃદ્ધ મનુષ્ય પિરજ પકડ. હું પરાયો મનુષ્ય છું; અને અહીં તને અશ્વસોસ કર્તો જોઈ છાનો રાખવા આબ્યો છું ” રમણે ધૈર્ય આપતા કીધું.

“ઝોંય, પરોયો ? શું તું પરાયો ? નાસ ? બાગ ! ખુન ! મરી ગયો ! નાસો !—અધોર કર્મ ! દોડો ! હાય ! ” એટલું બોલી તે માલી જમીનપર પડ્યો.

“બલા માણસ અહીં કાણ છે ? તથા તું શું બોલે છે તેની જરૂર સમજ તો પાર ” રમણે તેને સાવધ કર્તો કીધું.

“સમજ ! સેની સમજ ? હું કાંય નહીં બોલ્યો ! તું મને ઝો-જાએ સ ? હું મોઠો શેઠ મરી ગીયો તીના બાપનો મિકલલાલ નોકર છું તે બીચારો બહુ બલો હતો. તે મારાપર બહુ દીયા રાખતો હતો. પણ કીશનજી ખરાબ ! લુચ્યો ! ખુની ! પાંપી ! નીચ ! હાંય, પ્રભુ ! મારો

હવે છુટકો લાવ !!! ” એટલું બોલી તે માલી પાછો રડતા લાગ્યો અને નિચું જોઇ બોંય ખોતરવા મંડ્યો.

રમણે કાઠ ચાકર ઘેલો થયેલ છે પેખી અંદાને મળવાના વિચારમાં તેને રડતો રાખી પોતે બંગાલામાં ગયો. આ વખતે તેની સ્નેહાદૃષ્ટિ અંદા હાજરજી હતી. તેમ તેણીનો પીતા પણ હાજરજી હતો. રમણ કીશનજી પાસે ગયો; અને તેને પેલી નોટ આપી, કીશનજીએ તે વાંચી તેને નોકરી પર ખંડાલ કર્યો; અને જોઇતા સામન (પેઇન્ટરના) સહીત બરેલી એક રૂમ તેને બતાવી. રમણ તુરત પોતાને કામે લાગ્યો. પરંતુ તે કામમાં અંદાના પ્યારમાં ફસાઇ પોતાની મા બહેનને પુરી વાતની જાણ કીધા શિવાય તે એક બીબ્લુંજ એડ્રેસ બતાવી અત્રે આગ્યો હતો તે વિશે તેને ધડી ધડી વિચાર આવતો હતો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બહાલાનો દેખાવ.

ઉર ઉમંગ પ્રિતિનો છુપાય નહી મુખ દગથી કો કાળે.

સુગંધના ચોરેની મળી જાય છે જેમ તરત બાળે.

સદ્ગુણી આદમીનાજી ધણા દુખમન હોય છે. કારણ ફળથી હુમી જતા કાડપરજી લોકો પથરા ફૂંકે છે—

તારા સ્કુલમાં શીખવવા રહી હતી પણ ત્યાંય બિચારી ધર્માના અણીઆળાં દુઃખની ભોગ થઇ પડી હતી. બીજી સ્ત્રી શિક્ષકો કરતાં સ્કુલના સેક્રેટરીએ તારાની આત્મકૌશલ્યતા, હુશિયારી તથા લાયકાત ઉપર ધ્યાન આપી તેણીને ધીરે ધીરે ચઢતે દરજ્જે ચઢાવી દીધી હતી. જેથી બીજી સ્ત્રી શિક્ષકોના દિલમાં તેણીને વિશે ધર્માની ઉરમીયો ઉછાળા મારી રહી હતી. આ ધર્માખેર સ્ત્રીઓમાં એક સોના નામની બ્રહ્મ કન્યા મુખ્ય હતી. આ સ્ત્રી જો કે તારા કર્તા ચાલાકી તથા લાયકાતમાં સો ગણે દરજ્જે ઉતરતી હતી તેમ છતાં તેણી આત્મ કૌશલ્યતાનો મિથ્યા ગર્વ ધરી બીજાનો તિરસ્કાર કરતી હતી. બીજી સ્ત્રી શિક્ષકો તેનું બોલવું હાં એ હાં કરતીયો પરંતુ તારા તેનો દરકાર ન કરતાં તેના દમમાં તણાતી નહી હોવાથી—તેમ પોતાના કર્તા ધણા દિવસ બાદ આવી પોતાના કરતાં ચઢતો દરજ્જે ભોગવતી હોવાથી—પોતાને વધવાનો ચાન્સ નહી મળવાથી તેણી હાથ વરાળ કરીને તેણીને કાઠ પણ બહાને નરમ પડવાને માટે

સોના પ્રયત્ન કર્યા કરતી હતી—એક અદેખી ઓરતના જોસ બધા પુકારે, એક ઘેઝા કુતરાના કરતા પણ વધારે ઝેરી થઈ પડે છે એ કવી સેક-સ્પીયરનું વાક્ય કુટીલ સોનાને લાગુ પડ્યા વિના રહેશે ? નહીંજ. તેણી ચઢતો દરજો મેળવવા આ સુશિલ અને નિરદોષ ખીયારી તારાને હરેક બાંને ફંદામાં ફસાવ્યા લાગજ ખોલતી હતી.

અરે ! અદેખાઈ ! અદેખાઈ ! તે અદેખી ઓરત લાગ મળતા ગરીબ તારાને પંજામાં ફસાવી નેકવી સીતમ ગુજારે છે તે હવે આપણે જોઈશું પરંતુ હાલ શું બને છે. તે તરફ વાંચનારનું ધ્યાન લખાવીએ.

એક દિવસ તે સ્કુત્રના વડાએ તેના એક ગરીબ મિત્રને મદદ કરવાથે એક ફંડ તરીકે કોન્સર્ટ (ગાનારા) મંડળી ઉભી કરી; અને તેમાં આવનાર પાંસે રૂ. ૨) શી સેવા કરાવી હતી. આ વડો અંગ્રેજી રીત-બીત સારી રીતે જાણતો હોવાથી અંગ્રેજી ની નકલ કરી આ મંડળીમાં તેણે સઘળી સ્ત્રીઓનેજ ગાનારીઓ તરીકે દાખલ કરી હતી. તેમાં પણ પ્રમુખસ્થાન આપણી નાયિકા તારાને આપવામાં આવ્યું હતું આ કોન્સર્ટમાં મુખ્ય કરીને સદૃશદસ્થોજ ખીરાજ્યા હતા.

કોન્સર્ટ શરૂ થઈ પ્રમુખ સ્થાને ખીરાજેવી નાયિકા તારાને આ બધા ભરાયલા જન સમુદ્ધ વચ્ચે ગાવું ના દુરસ્ત તો લાગ્યું પરંતુ પોતે ન ગામતો સ્કુત્રનો વડો ગુસ્સે થાય; અને મળતા પગારમાં ખસેલ લાગે. તેમ જ કાંઈ ખીજી ગાનારીઓ હતી તે પણ પોતાની સ્કુલની સ્ત્રી શિક્ષકોજ હતીઓ તેમ નીતિથી પોતે સુધરેલ વિચારની હોવાથી તેણીએ દિલ દદ રાખી હારમોનીયમ છોડ્યું. અને નીચેનું વિક્રમ ચરિત્રનું પ્રસિદ્ધ ગાયન શરૂ કર્યું.

મને સહાય કરશે મોરારીરે,

બહારે ચડશે ગોવરધનધારી;

અહલ્યા ઉગારી મીરાંબાઈ તારી,

બહેની ચિન્તા કરીશ નહોં મહારી.—મને.

માંજરી બચ્ચાંને બળતા ઉગારી,

ગોક્ષ દીધો ગજેન્દ્રને તારો;

દ્રૌપદિનાં ચીર પુર્યા,

થારો તે સ્હાયકારી—મને.

(વિ. ચ. ના.)

વાંચનાર તમે આ ગાયન નાયિકા તારાને મોઢે કાંઈક ટુટક સખ્દોએ ગવાયું છે તેનું કારણ સમજ્યાં ?

તેનું કારણ એજ કે ગાતાં ગાતાં સ્ટેજ પર તેની નજર લંબાવતાંજ તેના હૃદયમાં એક સળંગ આયકો લાગ્યો હતો—તેણીનું અંતઃકરણ લોહી વિનાનું થઈ ગયું હતું. અને પોતે ગાવા નારાજ થઈ પરંતુ તે ગાયનની શરૂઆત થતાંજ ભરાએલા જન સમુહને તેણીના ગાયન પર પછી મીઠાશ લાગી હોવાથી એકાદમ બંધ પાડવા તેણીથી બની શક્યું નહીં તો પણ બનતી જોગવાઈએ સદરહુ ગાયન તેણીએ પૂરું કરી દીધું.

વાચકશ્રેણી, ? આ મંડળીમાં એવું તે કાણ હતું કે, જેને જોઈ તારાને આટલી બધી વિટંબણા સહન કરવી પડી ?

ત્રિમરાય ! ત્રિમરાય ! તે તારાનો વહાલો ત્રિમરાય હતો. તે પોતાના ક્રિશ્ચિયન પોશાગમાં જે રૂપેયા શી આપી અત્રે સાંભળવા આવ્યો હતો. સુરતથી ઉપડી અલાહાબાદમાં ભરાએલી ચિત્રશાળોત્તેજક સભામાં પહેલે નંબરે પાસ થતાં તેને રૂ. પાંચ હજારનું ઇનામ મળ્યું હતું. આ વખત એક સહ્યહસ્થે તેને સલાહ આપવાથી વકીલાતનું શિખી બેરીષ્ટર થવા વિલાયત ઉપડવા તે અત્રે આવ્યો હતો; અને સ્ટીમરને ઉપડવાનો તિલાંજ હોવાથી તેણે દુરસદ મળતાં આ કોન્સર્ટમાં આવવા ભાગ લીધો હતો.

આ વખતે સ્ટેજ પર તેની દૃષ્ટિ પડતાં તે પણ તારાને જોઈ ચોડ્યો તો ખરો. પરંતુ—તારાનો ચહેરો જે કે ખુબસુરતીમાં ઓછો થયો નહીં હતો. તદ્દથી ગરીબી અને તંગીએ તેની પ્રથમની અનુપમ લાવણ્યતાને ઓશિયાળાની છાપ મારી ઝાંખી કરી દીધી હોવાથી—તેણે જે બીન ત-કરાર ખુબસુરતી ભરેલો ચહેરો પ્રથમ જોયો હતો તે હાલ વકાફતીનો તથા નિસ્તેજ માલમ પડતાં તેમ તેણી તો સુરતમાં છે, તેમ પૈસાવાળાનું ફરજન છે. જેથી અત્રે હાવા પબલીક સ્થાનમાં—ગાવા ક્યાંથી આવે. પેખી અથવા તેવી કોઈ બીજી હશે સમજી તે નિશંસય થયો હતો.

આણી બાળુ તારાએ વિચાર કીધો કે—મંડળી વિસરજન થતાં તેને જઈ મળીશ; અને તેમને મળવા રોકાશે. પછી હું મારી પર વીતેલી વ્યથાનું વાસ્તવીક કારણ તેને વિદીત કરીશ.

પણ નહીજ ! તેને શું માલમ કે તારા હાં છે ? તે કોન્સર્ટ વેરાતાં બહાર નિસરી ચાલ્યો ગયો. તેણે અલાહાબાદથી તારા પર એક બે પત્ર લખેલા પરંતુ તેનો પ્રત્યુત્તર નહીં આવવાથી—તેણીના બાપે તેણીના કોઈ બીજા સાથે લગ્ન કીધાં હશે જેથી તેણી મને હવે પત્ર લખવા શરમાય છે. પેખી—ત્રિમરાય તેણીના તરફની આશા છોડી હવે તે તરફની બીન કાળજી રાખતો હતો. અહા ! કેવો સમય ? તે બીચારાને શું ખબર કે

મારા બાપે તારાને તથા તેના કુટુંબને બીજારી અવસ્થામાં લાવી મુક્યાં છે ? ? ? ?

બીજી તરફ તારા બહાર આવી જોતાં પ્રેમરાયને નહીં દેખવાથી નિરાશ થઈ. તેનું દિલ પ્રેમના વિયોગથી ચક્રચુર થયું. અહા ! કેમ ન થાય ! આ દુનિયામાં પ્રીતિ બંધાયેલા જોડાપર વિયોગનો વંદી પડવાથી જીવનમાં તડપતા એક પ્રેમી-આશક-કર્તા વધુ કંગાલ કોણ છે ? કોમળ નહીં. તો તારા તેના પ્રેમીની જીવનમાં નિરાશ થાય તેમાં શું નવાઈ ? !

તારા તેનો પ્રેમ નહીં મળવાથી તે બેઠમાંન થયો છે. તથા ગરીબ તારા તેને હવે ગમતી નથી-એવો વિચાર લાવવા લાગી; અને તે વિચારમાં બળાપો કરવા સાથે વિયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા આતસથી બળતી તેણી મકાન તરફ વળી.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

પ્રુખસુરતીના દુખમનો.

સ્વાસ્થી દુનિયા સર્વ આ, નહીં સ્વાસ્થ વિણ કામ

દોરંગી દુનિયા મહી, જ્યાં ત્યાં સ્વાસ્થ કામ

ગાયન ! ગાયન ! તારો દાવો અજબ છે ! તારો હૃન્નર આશ-માની છે. તારી શક્તિ અપાર છે ! તારી દહેજત પવિત્ર છે.

કાનસર્ટમાં ઉપલ્લેખે બનાવ બન્યો તે વખતે ત્યાં વળી એક બીજી કોકડુ ગુંથાયું હતું. અરે ! તે વિશે બીચારી નિર્દોષ તારાને શું બબર ? ! અરે ! તેને કાણ કહે કે તારી અનુપમ લાવણ્યતા તથા કાંતીપર આશક થનાર કદા દુખમનો તને હુંટવાની બદ દાનત ધરાવતા હોય છે ! તે દોસ્ત દારો બીજા કોઈ નહીં પણ આધુનિક સમયમાં અધુરી કેળવણીથી કુચા-લમાં પડી મોજમજાથી કુકલ્પ કરવાં એમાંજ આખર સમજનાર સંભામાં આગલી હારમાં બેઠેલા ચાર શેડીઆઓના છોકરા હતા. જેઓ પૈસાવાળાના ફરજન એટલે બચપણથીજ તાક્ષીમગ્યાજ ટોળીયોની સરદારી ભોગવવા શિખ્યા હતા; અને તેજ કારણથી તે બાપ દાદાઓની મેળવેલી ઈજ્જત-પર તેઓએ પાણી ફેરવી વાળ્યું હતું. એ ટોળીમાંનો એક તો સાદ કાં-દીસો; અને બાંધી પુતળીયોનો હતો. બીજો જરા દોઢ ટાંગ, અને ત્રીજો જો કે ખોડખાંપણ વગરનો હતો. પરંતુ પ્રુખસુરતીની બહેનણુ વ-અને એ બાઈ જરા રીસાઈ બેઠેલા હોવાથી પરમાત્માએ પક્ષપાત

કરી તેઓને આફ્રીકીના જંગલી સીંધીયોની ખુબસુરતીનો કેટલોક ભાગ બક્ષો હતો. અને ચોથો જો કે બધી વાતે જોણે ઠીકજ હતો. પરંતુ તેના આ નામદાર દોસ્તોની ખોડ ખાંપણના ગુણે તેને હમેશને માટે સોખતે અસરનો નમુનો બનાવી દીધો હતો.

આ બહેનજો, મહેરબાનોમાં પહેલાનું નામ લાલજી લંધા-જેને લાલુ કહી બોલાવતા હતા. બીજાનું નામ બાઇદાસ. ત્રીજાનું નામ મનમોહનદાસ; અને ચોથો તેઓનો અશક્ત દોસ્ત કીશન લવજી હતો; અને પ્રથમ જે દિવસે તે મુંબાઇમાં બહુવા આવેલો તે વખતે આજ દોસ્તોના પ્રતાપે તે ખરાબીની ખાઇમાં આવી પડ્યો હતો.

મનમોહન માંડવી બંદરવાળા હાલરીમત સુંદરજી જેવા મશહૂર બ્યાપારીનો શાહજાદો હતો. પરંતુ આ કુબારગે ચડાવનાર ચંડાળ ચોકડીની સોખતથી તે આ હાલતે પહોંચ્યો હતો. તેના પ્રથમના બંને દોસ્તો મખી-ચુસ હતા. પરંતુ મનમોહન ઉડાઉ અને પૈસાવાળો હોવાથી તેઓ જે કાંઈ મોજમજા મારતા. તે આ મનમોહનદાસનુંજ હતું. કીશનજી તો આ જુના દોસ્તોની કાંઈકજ વખતે મુલાકાત લેતો હતો પરંતુ તેઓની મીજબાની-યોમાં તે પોતાનો ભાગ લેવા ચુકતો નહી.

કોન્સર્ટમાં તારાને જોઈ તેઓ એક દીવાના માફક બની ગયા હતા; અને કીશનજીને તેણીને જોઈ પોતાની દુખમન ઉપર વેર લેવા દિલ ઉબ્કે-રાયું અને તેને માટેજ તેઓ તે વખતે એકમેકના વચનથી બંધાયા હતા કે તેને કોન્સર્ટ પુરી થતાં ઉપાડવી. પરંતુ તારા કેરે રસ્તે થઈ અત્રેથી ગઈ તે તેઓને જરા પણ જણાવ્યું નહીં જેથી તેઓ હાથ ધસતા રહ્યા. કીશનજીનો વિચાર તેના દોસ્તોની માફક તારાપર બદ્ધાનતનો ન હતો પરંતુ તેને કબજે લેઈ સંતાડી રાખવાથી રાધા ઝટ વખત થશે એજ તેની મતલબ હતી. અને તેમ કરવાને માટે આ દોસ્તોને તેણે તેણી મેળવવાની લાલચ આપી ઉબ્કેર્યા હતા.

“કેમ દોસ્ત કીશનજી, તું મારો જુનો દોસ્ત છે. બોલ તો તેણીને ઓળખી કે નહીં?” મનમોહને કહ્યું.

“હા, મેં તેણીને ઓળખી તો ખરી પણ જરાક શક રહી ગયો છે. અરે! પણ એ કઈ સ્કુલમાં નાકર છે ખરી?” કીશનજીએ પુછ્યું.

લાલુ—હા, તે ઓલી જેતવાડીની સ્કુલમાંજ. આપણી સાથે પેલા કાંઈ સપ્સ ખેડા હતા. તેને મેં—તેણી ગાતી હતી તે વખતે—પુછતાં તેઓએ નહીં કહેલું?

કીશનજી—ધેરૂસ રાઈટ. ત્યારે તો હવે ઠીક-તાલ બેસશે. હુ યુ અન્ડર સ્ટેન્ડ મીસ્ટર બાઈદાસ. ધનતેરશને દિવસે પેલા વચલા બોધવાડાવાળી ધનકોરને ત્યાં આપણે ગયા હતા. તેની છોકરી સોના પણ તેજ રકુલમાં નોકર છે કેમ ?

બાઈદાસ—હા હા ખરી વાત.

મનમોહન—તો તેને શું ?

કીશનજી—તેને શું ? અરે તે કેળી પહોચેલી છે; અને અગાડી મારા એક ડોક્ટરને તેણીએ સારી રીતે મદદ કરી એક મહામારત કામ પાર ઉતારી આપ્યું હતું. તો આ કાર્ય આપણને સહેલથી તેણી પાર ઉતારી આપશે. પણ બાઈ જરા દોઢીયાં ખસવાં પડશે !

મનમોહન—તેની તું કાંઈ શીકર ન રાખ. ચ્હાય તે બહાને આપણે તો તેને મેળવવી. પછી ગમે તેટલાં દોઢીયાં ખર્ચ થાય તો પણ શું. હું મારી બેરીનો વાંકછે તે ઉઠાવી લાવીશ ખસ ?

લાલુ—હાં હાં, બલી કરી ચાલો ત્યારે હવે ખોટી નહી થવું જોઈએ.

કીશનજી—સમુર. પરંતુ આજ તેણી મળે કે ન મળે પરંતુ કાલ રવીવારછે જોયી તે ચોક્કસ મળશેજા માટે કાલ જામશું.

લાલુ—ઠીક ત્યારે તે ઠરાવ પકકે પાચે ?

કીશનજી—હા પકકે પાચે.

મનમોહન—હા. પરંતુ તુતો હવે મોટો ટીંકુશા થઈ બેઠો છે એટલે તારો મેળાપ ક્યાં ?

કીશનજી—હું જરૂર મારી દુકાને હોઈશ. તમો બધા કાવસજી પટેલ ટેન્ક પાસેના પેલા હેટલમાં એકઠા થજો. દસ વાગે હું આવીશ. વખતે વાર લાગે તો તારા ઘાટીને મારી દુકાને ચીડી લખી મોકલજે કે તુરત આવી ઉભો રહીશ.

લાલુ—વાર ચાલો તે તો હવે નક્કી થયું પરંતુ બાઈઓ આ પ્રુથ્વિસ્તીમાં જરા કાંઈ ઉઠાવવું જોઈએ હાં ?

મનમોહન—ચાલો ત્યારે પેલા બાઈદાસની દુકાને આ ઠરાવ કરી આ નેકીના દુષ્મન અને બદીના બાઈજાંધો નીકાઈવાળાની દુકાને ગયા.

અફસોસ ! નિરદોષ બાળકી તારા તને ક્યાં ખબરછે કે આ છાકટા બામટાઓ તેને હેરાન કરી તારું શિયળ લુટવા ચ્હાય છે ? અરે ! તારી અનુપમ લાવણ્યતાએ મનમોહન તથા લાલુ જેવા ચંડાળ હબસીયોને ખરો ખાર શું એ શિખવ્યું હતું અને કીશનજીએ તને જોઈ દિલમાં કેવો ખુરો

વિચાર કીધો છે ! તેની તને કટલી થોડી ખબર છે. પણ શીકર નહીં.
આખેર સત્યનીજ ફતે છે અને શિયળ એજ દુનિયાનું ભુષણ છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

બદખખત—આશક.

પ્રાણી માત્ર વિશે મનુષ્ય તન છે અલંકૃત જે કીમતી,
કામી તેની કરે અચેત જનીને નિશ્ચેજ માઠીમતિ;
મિથ્યાવાદ કરી ખુવે કુમતીએ વિશ્રાંતિ સોનાસમી,
સ્વેચ્છાએ વરતી અતિ મુઠ જનો કીયા કરે કારમી.

* * * * *

વગર સમજ વાંછી રાવણે ઉર આણી.
કનકમય પુરી લંકા, થઇ ગઇ ધુળ ધાણી.
નવલ મદ ભરેલી, નારીમાં ખુદિ નાણી.
નહી નહી નહી લપટા, અજ રામા પ્રમાણી.

(ચં-કા.)

નેહીના પુલને કાંઈપણ મોશગ અનુકુળ થઇ પડેછે. પછી તે ગરમી
હોય; યા ઠંડી હોય. વર્ષારતુ હોય. યા ઠાર હોય તોપણ તે લીલું અને
સદા તાજગી ભરેલું રહેછે; અને તેના માળીને આખર અને વખાણનું
ધનામ મલેછે.—

પેલા તેના રાવખ્હાદુર દોસ્તોથી વિરક્ત થતાંજ કીશનજીને પાછો
રાધાને પ્યાર યાદ આવ્યો. તેને નિંદ્રાદેવી પોતાના સપાટામાં લેઇ શકી
નહી; અને આખી રાત તેના વિચારમાંજ કહાડી. એટલામાં પ્રાતઃકાળ
થયો. દિવસના દસ વાગ્યા. મહેરબાઇને ઘેરથી તેને માલમજ પડ્યું હતું કે
તેણી રસિકલાલ બણશાળીના માલામાં બાપદેવ સ્ટ્રીટમાં રહે છે. એટલે
તે તેણી તરફ વલ્યો. જો કે આજ રવીવાર હતો, એટલે સ્કુલમાં રજા
હતી તોપણ તારાને કાંઈક પત્રક સુધારવા સંબંધીતું કામ હોવાથી નિશાએ
જવું પડ્યું હતું. છોકરીને જમાડી વિદાય કરી રાધા ઘર ધંધાથી કારગ
થઇ એક પીરોજ રંગની સાડીની કોર ઉપર ઝીક ભરતી એક ચિન્નાઈ
સાફડીપર બેઠી હતી. એટલામાં ઉપર કાંઈ આવતું હોય એવી રીતે દાદર
પર ધબકાર થયા. રાધા ધણે દિવસે રમણ મલવા આવ્યો હશે સંજી
આનંદલાક સુખમુદ્રાથી પોતાના દુરજનને નિહાલવા આતુર થઇ. એટલામાં
તે ધબકાર કરી ચઢતાર ઉપર આવી ઉભરા પાસે ઉભો રહ્યો. રમણને

બદ્ધે આ સપ્તમેને જોઈ રાધા એકદમ ચમકી-તેણીનું અંતઃકરણ ચરચર કંપવા લાગ્યું—ધડક ધડક થવા લાગ્યું. અને એકદમ હબકી બોલી ઉઠી “અરે દુષ્ટ કીશન લવણ ? ! પાપી તું વલી અહીંયાં ક્યાંથી. તને આ ધર કોણે બતાવ્યું ? અને અહીં આવવાનું તને કામ શું ? ! !

પ્યાર ! પ્યાર ! બહાલી રાધા તારો પ્યારજ અને અહીં લાવનાર છે. જો કે તું મારી સાથ બેઅજબી બરેલી રીતે ચાલે છે તોપણ પ્યાર સદા આંધળોજ છે. એ અપમાન શું એ સમજતોજ નથી. તેમ તે કાંઈ ગરીબ અથવા તવંગર પણ જોતો નથી. જેથી જો કે હાલ તું ગરીબ સ્થિતિમાં છે. તોપણ હું તો તને જાણે પ્રથમ તારા પીતાના મકાનમાં જોઈ હતી તેવીજ અને લાગે છે; અને પ્રથમ જેટલોજ હાલ પણ તુને ચહાઉં છું માટે હવે મારા હુકમને તાબે થઈ દુઃખથી છુટી સુખમાં આવ્ય. કીશન લવણ પ્યારના આવેશમાં આવી બેઠ્યો.

“ચુપ રહે દુષ્ટ, ઘાલ ત્હારી જીભમાં કાંટા. ચહુલામાં પડો તારો પ્યાર; અને આગ ઉઠો ત્હારી દોલતમાં. એક પૈસાને ખાતર હું તારી સાથ વ્યભીચાર કરી—એક સ્ત્રીનું સર્વથી કિમ્મતી અને બે મુઠ્ઠી કારતી નેકી; જેની કિમ્મત આગળ ત્હારી તો શું પરંતુ આખી દુનિયાની દોલત રદ છે—તેને ખસેલ લગાડું ? કદી નહીં ! અને હું તારા જેવા દુષ્ટને મોઢે નિ સરતું ભાષણ સાંભલવા જરા પણ ખુશી નથી. જો કે સુરતમાં તું આવ્યો હતો તો એક લેખે તારાં અમે કરજદાર હતાં જેથી તે મકાનમાં આવવા ત્હારો હક હતો. પરંતુ આ મકાન તો અમે બાડે રાખ્યું છે; એટલે તેમાં આવવા તને હક નથી.

અમો અત્રે જાતી મહેનતથી અમારું ગુજરાન કરીએ છીએ અને તું અમારી પાસે એક અરધી સરખી માગતો નથી તો પછી તારે અહીં આવવાનું શું કામ ? ચાલ દુર થા. જે રસ્તે આવ્યો તે રસ્તે વિદાય થા. નહીં તો આખર ગુમાવી જવું પડશે. અમો ગરીબ છીએ તો બલે પરંતુ અમારા દિલથી તો અમો મોટાં છીએ. રાધાએ પતિવ્રતનો ટેક દશાવતાં જોસ્સાથી કહ્યું.

“રાધા, ! પ્રિય રાધા, તું કહેછે તે હું સમજીશું પણ હું અત્રે તારા દુખન તરીકે નહીં પણ દોસ્ત તરીકે આવ્યો છું. ” કીશનજીએ નરમાશથી કહ્યું.

“શું દોસ્ત તરીકે ? અરે એક દગાખોર પુરૂષ સાથે કામ પાડી ખરાબી અને પાયમાલી, શિવાય બીજી ચિજની આશા રાખવી એ ફરી-

યાની રેતીથી દેરડાં બનાવવાની અથવા ગટરમાં અત્તર છાંટી ખુશખો માગવાની સુખાષ જેવું છે. ” રાધાએ ધીઃકારથી કહ્યું.

“હું ખચિતથી ફહુંહું કે મિત્ર તરીકે હું અત્રે આવ્યોહું; અને વળી આશાભેર” કીશનજીએ મહોમલકાવી કહ્યું.

જા, કીશનજી જા. તારૂં ચંડાળ મેં બતાવી કંટાળો આપ્ય નહીં. તુ તારી ખુરી નેમમમાં કદી ફાવનાર નથી, તું સમજતો હશે કે હું ગરીબી અવસ્થામાં આવેલહું તેથી તારો આશરો કબુલ કરીશ. પણ તેમાં તદ્દન તું ભુલેછે. આતો શું પરંતુ એવી ગરીબી હાલત થાય કે છેવટ દુઃખે પીડાઈ મરવાની અણીપર આવું. પરંતુ તેમાંથી બચવા તારા જેવાને શર્ણુ રહેવા કરતાં મારી નેકીના બચાવાથેં મરવું હું દુરસ્ત ધારુંહું” રાધાએ તેને ધીઃકારવા કહ્યું.

“રાધા તુ મને જ્યાદે ન સતાવ. તુને જોઈ મને મારી આગલી યુવાવસ્થા યાદ આવે છે. અરે! રાધા? તારે માટે હું તન મન, અને ધનથી બહુ ખરાબ થયો છું તે તારફ ખ્યાલ કરી મારી પંદર વર્ષ પર તુરેલી તારાપરની મોહબતને તુ ઉત્તેજન આપ્ય. વિચાર કર. બેરાંની ખુદ્દિ સદા પાંતીએજ રહે છે તે માફક તારી ખુદ્દી ન ચલાવ અને લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવી છે ત્યારે કપાળ ધોવા ન જા. તું સમજી છે. માટે તેમ ન દિજ કરે. વિચાર પછી હું તને હીરા માણેકમાં કેવી મઢી લેઉ છું” કીશનજીએ લાલચ આપતાં કહ્યું.

“શંખ શિરોમણિ તારી ખુદ્દિ મારી ગએલી લાગે છે. ! તે આગળ આલી કેમ શક્તિ નથી? અરે! મને લાગે છે કે હવે તારૂં મોત આવી રહેલ છે, કાળ ચક્ર તારા મસ્તક પર ફેરા મારી રહ્યું છે. દુનિયામાં ખરૂં નુર એક પતિવ્રત શિવાય હું દેખતી નથી. તારા હીરા મોતીને ઝવેર તેના એક લાખ ધણા દિસ્સા ખરાબર નથી. એક શિયળવંત સ્ત્રી જે કે બીખારી હશે અને એક બદચાલ ઝોરત કરોડો રૂપૈયાની માલીક હશે તે બંનેની સરખામણી કરતાં શિયળવંતીનું ત્રાજવું સદા નમ્યા વિના રહેનાર નથી. માટે જા મારી આટલી સમજણ ચઢણ કરી તારૂં સાડા ઇચ્છતો હોયતો તારા નાપાક પગલાં અત્રેથી દુર લઈ જા. એક વખત જુએ મરી પેટે પાટા બાંધીશ તે કબુલ પરંતુ મારૂં શિયળ તજી તારો નિચ આશરો ભોગવવા પ્રભુ મને સ્વપ્ને પણ વખત ન આપે” રાધાએ તેનો તિરસ્કાર કરી કહ્યું.

રાધાના આ શબ્દોચ્ચારથી કીશનજીને ઘણું ખોટું લાગ્યું જોઈ તે

ગુસ્સો કરી બોલ્યો “ ઠીક છે. હાલ હું તને કાલાવાલા કરવા આવ્યો છું ત્યારે તુ ખેંચતાણ કરે છે તો હવે તારી મને દરકાર નથી. પણ સાંભળ ઓ ચંડાળ ઓરત આજથી તારો હું હવે કટો. દુસ્મન બન્યો છું; અને તારી સાથે વેર લેવાના પગલાં ભરૂં છું. ” પરંતુ મિત્ર તરીકેની મારી અરજ તું સાંભળી લે તે તેજ કે તારી પુર્ણમાના ચંદ્ર જેવા મુખાવિંદવાળી એક ખુબસુરત અને અનુપમ લાવણ્યમય જુવાન છોકરીને મુંબઈ જેવા શહેરમાં એ પરવાઈથી હજારો લોકોની વચ્ચે ફરવા દેવી નહીં. આ કંઈ આપણું માંડની કે તારૂં સુરત ન હોય. પરંતુ હજારો લોકોની વસ્તીવાળું; અને લુચ્ચા લકઁંગાઓથી ભરેલું શહેર છે; અને તેમાં જુવાન બાળાઓને નિ-જાળમાં માસ્તર બનાવી હજારો આદમીયો વચ્ચે વાજીત્રો વગાડી ગાવું વીજેરેની રીતનું સ્વતંત્રપણું આપવું એ એક નેક, વફાદાર, શિયળવંત, કુલીન; અને પ્રમાણીક સ્ત્રીને બહુ જોખમ ભરેલું છે. ” કીશનજીએ રોપથી કહ્યું.

“ જા દુષ્ટ જા તેની મને પરવા નથી. મારી છોકરી કેવી નેક અને વફાદાર છે, તેમને માલમ છે; કે આ મુંબઈ તો શું પરંતુ એથી સો ગણી ચઢીયાતી વસ્તિમાં પણ એક શિયળવંત સ્ત્રી આગળ મને તેવા તારા જેવા માયાના ફરેલાઓ જખ મારે છે. અને મારી છોકરીના શરીરના એક રૂવાંટાના સોંમા હીરસા ખરાખર પણ તારી લાખો રૂપિયાની દોલત નથી. માટે જા હવે તારૂં પાપી મોં મને બતાવતો ના. ” રાધાએ ગુસ્સાથી કહ્યું.

“ બહુ સારૂ ત્યારે જોતી રહેજો થોડા વખતમાં શું બને છે. ! અને તુજ આખર મારી પાસે મારી માગતી આવે છે કે નહીં. પણ યાદ રાખજો ફાટેલું કપડું દોરાથી સંધાય છે. ઢુટેલ દોરો ગાંઠથી બંધાય છે. બાગી ગએલું વાસણ હિકમતથી સંધાય છે. પરંતુ ઢુટેલું દિલ કશાથી સંધાતું નથી. માટે આખર તુ આપે કાલાવાલા કરશે. તે સમયે હું આંખ આડા કાન કરી જવા ચુકીશ નહીં ” એટલું બોલી ઉમરા પાસે ઉભેલો કીશનજી ગુસ્સામાં જ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સોનાની અદેખાઇ.

ભુંડુ ચાપ ભુંડાઈથી, મનમાંનો નિરધાર;

ખાડ ખોદશે અવરનો તેનો કુપ તૈયાર

અદેખાઈ એ લોહાના કાટ જેવી છે; અને એક અદેખો અને બદ-

આલ પુરૂષ જેટલી ખરાબી કરી શકે છે તેથી દસધણી ખરાબી એક બદ-
આલ-પાપી સ્ત્રી કરી શકે છે.

પોતાની ધારણામાં નિષ્કુળ જતાં ઉલટું અપમાન થયું પેખી. આગથી
બળતો અને ઉછળતા લોહી સાથે કીશનજી રાધાને ત્યાંથી પાછો ફર્યો. તેની
આટલી ઉમરમાં તેણે કાઢતો ડુંકરો સરખો સાંભળ્યો, નહીં હતો છતાં
આવી એક કંગાલ ઓરત જાત તેને નજરમાં આવે તેવા શબ્દોચારથી
તિરસ્કાર કરે તે એને માથાવાડ જેવું લાગે, એમાં શું આશ્ચર્ય?!

તેણે હવે રાધાનો ગર્વ નરમ પાડવા પકો ઠરાવ કીધો-અને જો કે
તેના દિલમાં દયા તો હતીજ નહીં તદ્દપી જે કાંઈ હતી તે પ્યારની પેસ-
કશિ પુરી નહીં પડવાથી તેના દિલમાંથી દયાએ દેશવટો લીધો. તે હવે
પેલા મનમોહન અને લાલુ વીગેરે કાવસજી પટેલ ટેન્ક પાસે આવેલા
હોટલમાં બેઠા છે તે તરફ વળ્યો.

તેના બામટા દોસ્તદરો મીનજાની ઉડાવતા અત્રે બેઠા હતા. કીશ-
નજીને બોલાવા મનમોહને ચીઠી લેષ ધાટીને તેની ડુકાને મોકલ્યો હતો
પરંતુ તેતો રાધાને ઘેર ગયો હોવાથી તે ધાટીને ક્યાંથી મળે? તેથી ધાટી
પાછો આવતાં મનમોહને તેના ગીરગામના બંગલે હશે પેખી ધાટીને
ચીઠી લેષ ત્યાં મોકલ્યો.

કીશનજીની સ્ત્રી જેનું નામ સુંદરબાઈ હતું તે જાતે પતિવ્રત-શિ-
યજવંત ઓરત હતી.

કીશનજી ખુબસુરત અને નખરેખાજ સ્ત્રીયોને ચ્હાતો હતો. પરંતુ
તે જાણતો નહોતો કે ખુબસુરતી તે તો તેનો (સ્ત્રીયોનો) જલ્દેર શણગાર
છે. પરંતુ નેકી તો તેના બખ્તર જેવી છે-જે નેકી વગરની ખુબસુરતી
સુખ વિનાના દિવસ જેવી છે—

જેથી તે આ બીચારી સુશિલ અજાણને પોતાના ગીરગામપરના
ચીના બાગ પાસેના એક બંગલામાં રાખતો હતો.

આ પતિવ્રતા સ્ત્રી અત્રે બે ત્રણ નોકરો સાથે રહી આખો દિવસ
ધૈર્ય રતવનમાંજ કાળક્ષેપ કરતી હતી.

આ વખતે તેણી પોતાના મકાનની બારીએ એક “સાવિત્રી” ના-
મનુ પવિત્ર પુસ્તક વાંચતી બેઠી હતી. એટલામાં કીશન લવજીનું નામ
પુછતો એક ધાટી આવ્યો. સુંદરબાઈએ ચાકરડી પાસે પુછાવતાં મનમો-
હનદાસે ચીઠી લેષ મોકલ્યો છે એવું માલમ પડ્યું. સુંદરબાઈ મનમોહન-
દાસને સારી પેઠે જાણખતી હતી. જેથી આજ વર્ણી તેની શું નેમ છે

તે જાણવા તેણી એ ધાટી પાસેથી ચીઠી મંગાવી વાંચવા માંડી તો તેની અંદર નિચે પ્રમાણેની મતલબ હતી.

તા. ૧૫ એપ્રિલ.

મી. કીશનજી.

ગઇ કાલે આપણે એકઠા થઇ પેલી ખુશસુરત ચંદ્રીકાને માટે સોના બ્રાહ્મણીને ત્યાં જવા ઠરાવ્યું હતું. તે મુજબ અમે કાવસજી પટેલ ટેન્ક નજીકના હોટલમાં બેઠા છીએ માટે આ ચીઠી વાંચી તાડીદે આવવું.

લી. શેઠ

મનમોહનદાસ.

આ ચીઠી વાંચી સુંદરબાઇ દીલગીર થઇ. પોતે શિયળવંત હતી. અને કીશનજી ગરીબ અબળાઓને જોર જીલમથી કબજે કરી કમળત દોસ્તોની મદદથી નાહક ખીચારીયોને હેરાન કરે છે એવું તેણીને માલમ હોવાથી આ કોઇ ગરીબ છોકરીને ફસાવાનું તેઓનું હાર્દ તે સમજી ગઇ; અને આ આવેલ તક નહી ખોતાં તે ગરીબ બાળા કોણ છે. તથા આ લુચ્ચાઓ તેને કેવા પ્રકારે વ્યથા કરવા ચઢાય છે. એ સમજવા તેણીએ એક છુપા જાસુસને—જેને કીશનજી ઓળખતો નહી હતો તેને—કાવસજી પટેલના તલાવ પાસેના હોટલમાં તેઓ ત્યાં શું કરે છે—ક્યાં જાય છે વી-જેરે જાણવા મોકલ્યો. અને ચીઠી લાવનાર ધાટીને કહેવડાવ્યું કે જા શેઠ આવે છે આથી તે ગયો.

ચીઠી આપી આવ્યાને પાંચ સાત મીનીટ થઇ એટલામાં કીશનજી અત્રે આવ્યો. એટલે તેના દોસ્તો તેને ચીઠી પહોંચી હશે એટલે તે આવ્યો પેખી તે વિશે વધુ પુછપરછ ન કરતાં તેઓ સર્વે અત્રેથી વચલા બાઇવાડાવાળી પેલી ધનકોરને ત્યાં ગયા.

જે મકાનમાં ધનકોર તથા તેની છોકરી સોના રહેતાં હતાં, તે મકાન જમનાદાસ નામના એક લાડવાણીયાનું હતું. ધનકોર આ મકાનમાં ઘણા દિવસથી રહેતી હોવાથી ઘણા દિવસનું જીનું બાકુત સમજી મકાનના માલિકોએ તેને થોડે ભાડે વધારે જગા ભોગવવા આપી હતી. જે ઓરડા-ઓમાં તેણીઓ રહેતી હતીયો તે ઓરડાની અગાડી બેઠકનો ઓરડો સરસ ફરનીયરથી શણગારેલો હતો. જેની અંદર સોના આ વખતે એક પડેલ કાચપર અવ્યવસ્થિત ચીતે પડી પડી સુઝાજીહોતેરીમંની સોજમી વાર્તા વાંચતી હતી. તેણી જે કે સાધારણ ખુશસુરત પરંતુ ડોળદાર—અને ન-ખરેખાજ હતી. પરંતુ બેદરકારી સાથ તેણીની માની ખરાબ કેલવણીએ

તેની ખુબસુરતીપર અમર પેદા દીધી હોવાથી તેણીનો ચહેરો ચીકણો બની ગયો હતો. કે જે ચહેરાપર અસુખાના સોનેરી અક્ષર ઝબઝબાટ મારી રહ્યા હતા. તેણી પરણી હતી, પરંતુ તેણીની નામદાર માએ તેણીને એટલે દરજ્જે ફળવણીમાં પાવરધી કરી દીધી હતી કે તેણી સાસરામાં ટાંટીયો થોભાવતી નહી—ભરથારની તાબેદારી ઉઠાવા તેણીને બીજાકુલ ગમતું જ નહી. તેના આ કુલક્ષણને લીધે તેના પતીએ તેનાપર સોડખતું સાલ ઉભું કર્યું હતું. આથી તો તેણી હવે તેણીની માની સાથ બીન ધારતીએ રહી સ્વચ્છંદતાએ વર્તતી હતી. કોઇની વગવસીલાઇથી તેણી નિશાળમાં નોકર થઇ હતી. પરંતુ એટલામાં પુરૂં ન થવાથી કુઠમ્મને રસ્તે કીશનજી જેવા પાસેથી થોડું ધણું પ્રાપ્ત કરતી હતી; અને વધુ ગુજરાન માટે તેની આખરદાર મા કોઇ સારા ધરની બેરી—છોકરીને પોતાના ફંદામાં ફસાવી—ગોઠીઆ મેળવી આપી કુસ્તે ચઢાવી દલાલાં કરી કેટલુંક પ્રાપ્ત કરી તેના ઉઠાઉ અર્થ નિભાવતી હતી.

આ વખતે આપણા નામદાર સાહેબો પધાર્યા. એટલે તેઓને જોઇ સોના સ્વસ્થ થઇ બેઠી થઇ; અને આવેલા મહેમાનોને સફાર આપી સામે પડેલી ખુરસીઓપર બેસવા દહ્યું. કીશનજીને તેણી ઓળખતી હતી. પરંતુ તે સાથેના પુરૂષોને તેણી નહી ઓળખતી હોવાથી કીશનજીએ તેણીને ઇશ્વરતથુક્ત બાબ્બથી સમજાવી વાત લખાવી “કેમ સોના કોન્સર્ટનો થાક હજી ઉતર્યો નથી કે?”

“નહી જી કોન્સર્ટની થાક તો કાંઇ નથી પરંતુ આખો દીવસ છોકરીઓ સાથે માથુ ફાડવું પડે છે તેથી મગજ પાકી જાય છે. સાહેબ માસ્તરનું કામ કરવું કાંઇ સેલ નથી. અને એટલી મહેનત કરતાં પણ તરફલનો વડો મોહુ જોઇતે થપડ મારે છે. જીવોને આજકાલની ભામટી ચંદ્રેલ પેલી તારા આવી છે. તેના પર તો જાણે સેક્ટેરીના ચારે હાથ. થોડો જીલમ? આજ બે વર્ષ થયાં હું થોડી મહેનત લેઇ નોકરી કરું છું? ત્યારે આ માસથી મને સત્તર અને તેણીને પાંત્રીસ આપે છે.

મનમોહન—વાર તે તારા કાણુ છે? આપ તેને ઓળખો છો કે?

સોના—હાજી, તે માંડવી બંદર પાસેજ રહે છે તો વળી. કોન્સર્ટમાં પણ એને પહેલો નંબર અને પાછી આઠ દિવસ બાદ બીજી કોન્સર્ટમાં પણ એ પહેલીજ મરશે.

લાલુ—વાહ! એનેજ પહેલો નંબર આપવો થયે છે. શું એની ખુબસુરતી છે? ખરે મહાર દિલ તો તેને જોઇએ છે ત્યારનું તેણીની મુલા-

કાત માટે વલખાં મારેછે.

સોના—અરે મોઢને એ ખુબસુરત હોતી, ઘોળી ચામડી થઇ એ-
ટલે ખુબસુરત થઇ ગઇ? રાંડ સુકી લાકડા જેવી જાણે જીવતી ડાકેણ.

કીશનજીને આપસ્વાર્ય કાઢી લેવાનો હોવાથી તેણીની વાતને ટેકા
આપ્યો એટલે તેણી પાછી ખીલી.

સોના—વળી કીશનજી શું જાણે છે કે! રાંડ બેડસઘમાંથી તો
જરા હાથ નથી કાઢતી અને આવડી ગોટી એની મા જેવડી થઇ તોએ
હજી પરણી નથી; અને રાંડ રાત દિવસ સેક્ટેરીના ઘરમાં પડી રહેછે;
અને તેને રાખીને બેઠીછે.

કીશનજી—સોના, જે વાત તમે તમારા દુખમન વિશે ઉપાડીછે તેને
વિશેજ કાંઈ કહેવા અમારે અત્રે આવવું પડ્યુંછે આ આપણા મનમોહ-
નદાસ તેણીપર શીઘ્ર થઇ ગયાછે; પરંતુ તેણી મનમોહનદાસને ઝઢાતી
નથી. માટે તમારા તરફથી કાંઈ તેની ગોઠવણ થાય તો તેને કબજ કરી
ઘરમાં ધણાવીએ. આથી તમારી એક દુખમન ટળશે; અને વળી આપણા
દોસ્તાનું કામ થશે. તેમાં તમોને પણ રાજી કરવામાં આવશે.

સોના આ દુખમનપર કીનનો લેવાનો આવેલો લાગ જોઇ તેમ પૈસા
મળતા જોઇ લલચાઇ. આવેલા શિકારને નિચોવા તેણે નિશ્ચય કીધો; અને
બોલી “ આ કામ પાર પાડી આપું તો મને શું આપશે ? ”

કીશનજી—પાંતસો રૂપૈયા રોકડા અને એક ઝીકની કાર મુકેલી આ-
ઝલીઆની કેસરી સાડી.

સોના—નાજી એટલે તો ન બને. તમે જાણતા નથી કે કામ
ધણું મુશ્કેલી ભરેલુંછે. તમે મારી મહેનત સામુ પણ જોતા નથી તો.

કીશનજી—જા, સાતસો પછે કાંઈ ?

સોના—ના, હજી મારૂ મન માનતુ નથી. રૂપૈયા પુરા કરો; અને
અમારા પાડોશી પેલા ડૉક્ટર સાહેબના વહુજના જેવી એક ખીજ તેજ
જાતની બહુરંગની સાડી અપાવો, મને તેનું ધણું મન છે.

કીશનજીએ મનમોહન સામું જોયું. મનમોહને ઇશારો કર્યો એટલે
કીશનજીએ બે ઝાઝલીઆની સાડીઓ તથા રૂપૈયા હજાર રોકડા કામ
થએ આપવા કબુલ કર્યા અને બાના તરીકે રૂપૈયા પચાસની એક
નોટ આપી.

પૈસો ! પૈસો ! એ કુતરાની ચાટ બરાબર છે. તે આજ છે ને કાલે
નથી નાણાંની લાલચમાં લપટાઇ ને પ્રમાણીક પણાનો ભોગ આપવો એ

લાયક મનુષ્યનું કામ નથી. અશાસ્ત્ર સુખોપભોગને સારું અનંતકાળનું સુખ બગાડવું બ્યાજખી નથી. અપ્રમાણીકપણે પૈસો પ્રાપ્ત કર્યો હોય તે દિવ્ય કાળપર્યંત ટકી શકતો નથી—”

એક હજાર રૂપૈયા રોકડા અને પચાસ પચાસતી બે મન પસંદ સાડીયો મળવાનું અને બાનામાં રૂ. ૫૦) રોકડા મળતા જોઈ સોના જેવી કુલટા સ્ત્રી લગ્નચાલ બીજાનું ખુર કરવા પગલાં ભરે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. તેણી ખુશ થઈ કીશનજીને કહ્યું. “કીશનજી રોક જો કે ઘણા દિવસ થયાં હું ને તેણી બોલતાં નથી, તોપણ મારે તેણીની સાથ બેલી પાછી દોસ્તી તાજી કરવાનું ડોળ કરવું પડશે.

મનમોહન—સોના મને ખાતરી છે કે તમે ગમે તેવું કાર્ય નિર્વીઘ્ને પાર પાડી શકશોજ.

આ મનધાર્યા કરાવ થતાં તેઓ અત્રેથી ઉઠ્યા, અને રસ્તામાં વાતોના મોટામોટા ગપ્પા મારતા ચાલ્યા. તેમાં લાલુ બોલ્યો કે “કીશનજી રોક બધું તો ખરૂં પરંતુ તેણીને ગાડીમાં નાખી આપણે ક્યાં લેઈ જવી?”

કીશનજી—અરે ગાંડા એની શું શીકર રાખે છે. મારો પરેલપરનો બંગલો ક્યાં નહાનો છે.”

મનમોહન—હા, પરંતુ ત્યાં કોઈ આદમી નથી. ?

કીશનજી—મારી છોકરી અને એક ચિતારો તથા એક બે બુઢા ચાકરો છે તેમાં છોકરી અને ચિતારાને બે દિવસ વાલકેશ્વર જન્મતે મો-કલીશું એટલે પછી થયું.

આ વાત સંવેને પસંદ આવતાં તેઓ ખુશી થતા થતા સૌ સૌને ઘેર ગયા.—

પ્રકરણ ૧૭ મું.

એક ભયંકર ભેદ.

ફેરવી રૂપ દગાથી ફસાવી અરે નર અંતર ફેગટ ફૂલે
છાની રહે નહીં છેક હમેશ ખરેખરી વાત કહી પણ ખુરે
બોળવીએ ભરમાવી ભલે પણ બોળપણે ફરીથી તહીં લુરે.
કાગળ હાંડલી કોઈ કરે કહી એકજવાર ચડે પણ ચુરે ?

ક. દ. ડા.

એક ને એક ચિજપર વિચાર કર્યાથી માણસ પોતાની જાંદગી વધારે ખરાબ કરે છે—એક ધસારાનો ધા થાય છે—થોડાનું ધણું થાય છે

મશ્કરી અપમાનનું રૂપ પકડે છે. નહાની ધાસ્તી ભયંકર થાય છે; અને નાની માંદગીમાં તેનોજ વિચાર કરવાથી ભેગપર અસર થઇને તે સારી થવાને બદલે મોત ઉપર ભય છે.—

વાર્તાનો નાયક રમણલાલ કીશનજીને સાં નોકર રહેવા આવ્યો; અને ભુતવખાણનાં કંપાઉડમાં દાખલ થતાં જે ઘરડા માળીને તેણે ગાંડા તરીકે ગણ્યો હતો—તેનું હમીશને માટે અત્રે રહેવાનું થવાથી દુરસદની વખતે તે બાગમાં ફરવા જતાં—તેની એક બે વખત તેણે મુલાકાત લીધી હતી. જેથી તે માળીના બોલવા વિશે તેને ભારીશંકા ઉત્પન્ન થઇ; અને તે શંકાનું નિરાકરણ કેવી રીતે કરવું એજ વિચારમાં તે રાત દિવસ હેરાન થવા લાગ્યો.

એક તરફથી ફરજ એમ કહેતી હતી કે ભરમ ખુલ્લો કરવો જોઇએ; અને બીજી તરફથી પ્યાર કહેતો હતો કે ચંદાને ખાતર તે વાત ઉપર તારે ધ્યાન આપવું જોઇએ નહીં. અરે! પણ તે પોતાના મગજને ઘણુંએ વારવા લાગ્યો; પરંતુ તેના અંતઃકરણમાંથી તે વૃદ્ધ બાગ રક્ષક ખસ્યોજ નહીં આખર તેણે દ્રઢ વિચાર કીધો કે “ જો હું એચેની દુર કરવા ઇલાજ નહીં લેઉં અને એ ભરમ શું છે. તેનો મારા દિલને સંતોષકારક ખુલાસો નહીં કરે તો એને એ વિચારમાં તે માલીના જેવી મારી સ્થિતિ થશે; અને મારા મનના વિચારો તે ગાંડાપણમાં હું લવે જઈશ, તો કીશન કીશનજીના હાથમાંથી સહીસલામત છુટવું ભારી પડશે. માટે બને તો આજ રાત્રીએજ તેનો ખુલાસો મારે લેવો ” એવો વિચાર કરી તે પોતાના કાર્યમાં ગુંથાવા લાગ્યો; પરંતુ જેનું ચિત્ત અસ્થિર, બીજો ડેશણ—તેનાથી કામ શી રીતે થાય? તેને એન નહીં પડવાથી કંટાળી પાછો ચંદા વિશેના વિચારમાં તે ગુંથાયો. ચંદાને તે ઘણા પ્યારથી રહાતો હતો; અને તેણીની વાતચીત તથા ચિકીત્સીક ગુણો જોતાં તેણી પણ તેને રહાતી હતી. જો કે ચંદાની અને તેની હાલની સ્થિતિમાં ઘણો તફાવત હતો તદ્દપી તેના પ્યારમાં પડી તે સહ્ય લગ્ન કરી સંસાર સુખ ભોગવવાની તેણીને ઘણી આકાંક્ષા હતી.

રમણ આ ઉપરના વિચારોમાં ધોળાતો બાગની બારી તરફ બેઠો છે. એટલામાં એક બુઢી પોણાસો વર્ષની ચાકરડી તેની પાસે રહી આમથી તેમ ફરવા લાગી. તેને જોઇ તે બોલ્યો “ કેમ ચંપા કાકી શા વિચારમાં છો? ખુશી તો ખરાંને? ”

“ બાઇ બળી અમારી ખુશી હવે તો પ્રભુ મોત આપે તોય સાચું ”

અંપાએ નિશ્વાસ નાખતાં કહ્યું.

“ કેમ વાર એમ બોલો છો. વળી તમારે શું દુઃખ પડ્યું છે ? ”
રમણે આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું.

“ જીવેને ભાઈ દુખ પડે છે ત્યારે કાંઈ બાકીજ રહેતું નથી. આજ કેટલાંક વર્ષ થયાં મારા નાનેરાભાઈને ચિત્તભ્રમ થયા છે તે હજી ઠેકાણેજ આવતો નથી. કહો વાર એથી તે વધારે શું દુઃખ હોય ? નથી ખાતો ! નથી પીતો ! અને એકને એક વાતપર ચિત્ત લાગ્યું છે ”
અંપાએ ગળગળીત કંઠે કહ્યું.

અંપાના આ જવાપરથી તેનું ધ્યાન પેલા માળી તરફ પાછું દો-
રાયું; અને આ તેની બહેન થાય છે. જેથી પોતાના પ્રયાસમાં તે એક
ટેકાફ નીવડશે. તેણે હાવભાવથી મોટાં બા કરી પુછવા નાંડ્યું “ કેમ
વાર તે તમારા ભાઈને શું થયું છે; અને તે કોંદાડાનું ? ”

ધરડાં માણસ વાતોનાં બહુ રસિલાં હોય છે. તે મુજબ રમણે વાત
લંબાવતાં અંપા તેની પાસે આવી બેઠી; અને રડવા જેવું ડોળ કરી
બોલી “ જીવેને ભાઈ આજ ચાર પાંચ વર્ષ થયાં આ મકાનની પેલી
હવડ જગ્યાની ફાંટમાં એ જીવે છે; અને ખુન ! લોહી ! બારી ! દિવો!
એમને એમ જાણે કંઈ વળગણ વળગ્યું હોય એમ બક્યા કરે છે. ”

“ અંપા કાકી એ તો બહેમ છે. એમ બકેથી કાંઈ બકા સમજાય ? !
રમણે વધુ વાત મેળવવા કહ્યું.

“ કાણ જાણે બા ત્યારે કેમ હશે ! પણ મને તો એમ લાગે છે
કે થોડા વરસ ઉપર એક કોઈ ભાડીયો અત્રે આવ્યો હતો, તેને લેઈ કંઈ
કામ સાર કીશનજી શેઠ બત્તી લેઈ બોંયરામાં ઉતર્યા હતા. ત્યારે તે જોતાં
તે ભુત છે, એમ કદાચ તેને બહેમ આવ્યો હશે; અને ભાઈ ! તેજ દિ-
વસથી તેનું ગગન ખસ્યું છે ! જાણે તે આવેલ માણસેજ તેનું કશુંજ
ખેંચી લીધું ન હોય ! ! ” અંપાએ શંકા યુક્ત રીતે કહ્યું.

રમણ—તે માણસ કાણ હતો ?

અંપા—બલાજાણે મહારી હું અને અંદા બહેન એક દિવસ વૈશાખ
માસમાં ગરમીના સળગથી બપોરે અંદરના હોલમાં હીંચકા ખાતાં બેઠાં
હતાં; અને કીશનજી તેના મુનીમ લીમજી સાથે રસોડામાં જમવા બેઠા
હતા. તે વખતે એક કોઈ ભાડીયો. “ મારા રૂપૈયા પાછા આપો. એવી
ખુમ મારતો અત્રે આવેલો. કીશનજી શેઠે તેને અંદર બોલાવી ધીરજ
આપી એટલે લીમજી મહેતા ઘેર જવાનો વખત થવાથી રેશનપર મયા.

બાદ કીશનજી શેઠ તે આવેલ આદમીને લેઈ અંદર ગયા પછીથી હું તો કામ હોવાથી બહાર ગઈ, પછીથી શું થયું તે હું જાણતી નથી. પરંતુ આવી ત્યારે શેઠ ગાંડા જેવા માલમ પ્રડતા હતા. મેં એઓને બહુએ પુછ્યું પણ મને જરાએ જવાબ આપ્યો નહીં.

ત્યારે શું તેજ દિવસથી તમારા બાપનું મગજ ખરી ગયું છે. ?” રમણે આતુરતાથી પુછ્યું.

“ હા બાપ તેજ દિવસનો તે દિવસનો બન્યો છે ” અંપાએ દિલ ગીર થઈ કહ્યું.

રમણ—અંપાકાકી તમે તો બોળીયા માણસ છો. ભુતપ્રેતની વાતો અમારા જેવા સુધરેલાના મગજમાં અસર કરે નહીં. પરંતુ હજારો ડાહ્યા વિદ્વાનો તે માને છે તો તે બદલ ખાતરી કરવાની મારી મરજી છે. વાર તે બાબુની કુંચીયો કહોની પાસે રહે છે. ? “ નહીં બા તુ ખાવી છો. કરમત ન કર. એમા સાફ નહીં. અને કુંચીયો પણ કીશનજી શેઠ પાસે રહે છે ” અંપાએ ડર બતાવતાં કહ્યું.

“ ત્યારે ત્યાં કોઈ સાફ સુધ કરવા જતું નથી ? ” રમણે વધુ સમ જવાની આશાએ પુછ્યું.

“ ના બાપ ત્યાં શેઠ બીજેરી રાખે છે; અને ખાનગી ખતપત્રે પણ ત્યાંજ લખાયછે.—મુકાવછે; અને ત્યાં રખડતાં પડ્યાં રહે છે. જેથી તે પર મણુ મણુ ધુલના ઢમલા થાય તો પણ ત્યાં જવાનો કોઈને હુકમ નથી ” અંપાએ બેદરકાર ભરેલી રીતે કહ્યું.

ત્યારે ત્યાં જવાનો કોઈ બીજો રસ્તો નહીં હોય ? ” રમણે આતુરતાથી પુછ્યું.

“ જોને બાપ આ બાગમાં થોડે દુર પેલા મોટા વડની ડાબી બાજુ ટેકરો છે, તેની નિચાણ પાસે એક ખારી છે.—હું નહાની હતી ત્યારથી મને માલમ છે કે તેમાં રહી અંદર જવાય છે. પરંતુ તે જગા હવડ છે. જોને વિશે કીશનજી પણ અજાણ છે. પણ જોને બાપ હોં મે આ વાત કહી તે હુજડાઈ કરી કોઈને કહેતો નહીં હોં. નહીં તો શેઠ જાણશે તો તને અને મને બેને હેરાંન કરશે સમજ્યો ? અંપાએ ધારતી બતાવી કહ્યું.

“ નાના અંપાકાકી હું કોઈ એવો બેવકુફ માણસ નથી. જો કે મને તે જોવાનું ઘણું દિલ થાયછે; પરંતુ શેઠને બહેમ આવે એવું હું કદી કહી એવો નથી. અને એ દાર પણ ક્યાંય પડ્યું હશે. અંધારે જતાં કદાચ ઝાડીમાં કોઈ કરડે તો વળી જીવથી જઇએ માટે હું કોઈ

એવો એવકુદ નથી કે નકામી ઉદ્ધાતાઇ કરે ” રમણે અંપાને ટાડા દિધા.

“ ભારે તો સાડે બા હવે ગણો ” અંપાએ નિરાંતથી કહ્યું.

સંધ્યાકાળ થયો જેથી—દિવા કરવાનો વખત થવાથી અંપા અત્રથી ઉઠી બંગલામાં ગઇ.

અંદા આ વખત મકાનની અંદર કોઇ કાર્યમાં શું થાઇ હતી. તેણી ખીચારીથી તેના ઘરનાં આદમીયોની લાજુને લીધે રમણની રમમાં ઘડી ઘડી અવાતુ નહી; તોપણ તેણી દીવસમાં એક વખત અત્રે આવી તેની મુખ મુદ્રાના દર્શન કરી નેત્ર દ્વેરાએ તેનો પવિત્ર પ્રભ દર્શાવી જતી હતી.

જે વાતનો ખુલાસો મેળવવાની જરૂર હતી. તે ખીન પ્રયાસે મળી જવાથી રમણને ખાતરી થઇ કે કીશનજીએ કોઇનું ખુબ કર્યું હોવું જોઇએ; અને તે આ માગીના જોવામાં આવવાથી તે એકદમ ચમકી દિવાનો બન્યો છે. માટે આજ રાત્રે પેલી અંપાએ કાઢેલી બારીએથી તેમાં દાખલ થઇ જોવું કે અંદર શું છે ” આ ઠરાવ કરી રમણ જાંબાનો વખત થતાં રસોડામાં ગયો. પણ ચિંતારૂપી ચિંતાગ્નીથી જેનો દીલ વ્યથ બનેલાં હોયછે, તેને કશુંએ ગમતુ નથી—જે જમણામાં તેનું ચિત્ત રમણ કરી રહ્યું હોય. તેજ તરફ દિલ આકર્ષાય છે. જે કે અંદા પણ આજ રસોડામાં તેની નજદીકજ બેઠી હતી, તદપી તેના અંતઃકરણમાં ઘર કરી બેઠેલ બમતા જૂને આ વખત તેનો કશ્યો પણ દરકાર રાખવા નહી દેવાથી બોલ્યા ચાલ્યા શિવાય જેવું તેવું જમી પાછો તે પોતાની રમમાં જઇ વિચાર કરતો બેઠો. વિચારમાને વિચારમાં અગીયાર થયા. એટલે તે ઉઠ્યો બારણું ઉઘાડ્યું અને ચારે તરફ નજર લગાવતાં સર્વ સુનકાર માલમ પડ્યું. મકાનના તમામ આદમી નિદ્રા દેવીનાં સપાટામાં પુર્ણ રીતે સપડાએલાં માલમ પડ્યા. એટલે પાછો મકાનમાં આવી એક દિવાસળીનું બોંકસ તથા એક મીચુળની લેઇ પોતાના ખીસામાં મુક્યું.

રાત્રી ગંભીર અને નિઃશબ્દ હતી. ચંદ્રના ઉદય વિના પૃથ્વી બચંકર લાગતી હતી. ચોમેર અંધાર વ્યાપી રહ્યું હતું. તોપણ રમણની હિમ્મતે ચત્કિચિંત પણ પાછાં પગલાં ભર્યાં નહી. અહા ! કેવું કઠોર હૃદય ? કે આવી અંધારી બચંકર રાત્રીએ એવું બચંકર સાહસ કર્મ કરવા કોઇ લશ્કરી અમલદાર પણ હામ ભીડી શકે નહી. !!

તે અંદાને ચહોતો હતો કે જેનો બાપ કીશન લવજી હતો. અંદાનો ખ્યાર તેના વિચારની વચ્ચે આવી તેને સમજાવતો કે રમણ એ કામ તુ પડતુ મુક્ય; પણ રમણે તેની સલાહ માની નહી. તેણે તો સલ શોધવા

નિશ્ચય કીધો; અને તે સંદેશો લાવનાર પ્યારને કહ્યું “હો. હું અંદાને ચ્હાઉછું—મારા અંતઃકરણથી ચ્હાઉછું; અને તેણી પણ મને ચ્હાતી હશે. પણ એક વખત મારે જોતું જોઇએ કે તેનો બાપ ખુની છે કે મોટો દેવ છે! બંને પુછી ગમે તે હોશે. મને તેની દરકાર નથી પરંતુ આ દુનિયામાં મારી ફરજ છે કે અસત્યનો જોડલો અને તેટલો નાશ કરી સત્યને ઉજ્જેશમાં લાવવું અને જે મને વડેમ છે તે મુજબ કદાચ હોય; તેની તપાસ ન થાય તો કીશન લગજ તે કામમાં ફાવી જઇ બીજી વખત પણ તેવાં કૃત્ય કરવાં ડરશે નહીં. માટે મારે તે કામ કરનારને અટકાવવા તેની તપાસ કરવીજ જોઇએ. આ મુજબ હરાવ કરી આખર અંદાના પ્યારને હરાવી તે તેના ઓરડામાંથી બહાર નીકળી પડ્યો.

રમણનો ઓરડો બીજા બધા ઓરડાઓ કરતાં અલગ અને છેવાડો હતો. જેથી આ વખત અગાડીનો દરવાજો કે જેને ફક્ત દોડેક માથોડા જોડલો ઉંચો કીલ્લો હતો. તે કીલ્લો કુદી બહાર ગયો; એટલે તેને કાંઈ હરકત નડી નહીં; અને ત્યાંથી તે નિયમીત જગાએ આવ્યો. બારી જોતાં તે ઘણા દિવસની હવડ પરંતુ થોડા દિવસ ઉપર જાણે કાંઈએ ઉધાડી હોય એમ માલમ પડી. તેને કાંઈ સાંકળ કે તાળું મારવાનું ન હતું. પરંતુ મોટાડી કહાડી અંદર હાથ ધાલી આગળો ખસેડી ઠેલવાથી તે ઉઘડતું હતું. રમણ તે ઉઘેડી અંદર ડાખલ થયો. સીધેને સીધો ગલીમાં રહી ઠેક અંદરની બાજુના આવેલા બાજુબાજુના કીલ્લા પાસે તે ગયો. આ ગલી એકજ આદમી ચાલી શકે તેટલી પ્હોળી હતી; અને તે ફક્ત આ કીલ્લા સુધીજ હતી.

તે આગળ જતાં અટક્યો. તેના મોં પર જળાં તથા હવડ જગાની માટી લાગવાથી તે આ વખત એક અદ્ભુત દેવજ બની રહ્યો હતો. તેણે બસી સજગાવી હતી, તેથી તે વતી જોતાં તેને એક બારણુ માલમ પડ્યું. પરંતુ તે બારણુ અદર તાળાં મારી મજબુત કરી લીધું હતું જેથી તે નિરાશ થયો. પરંતુ તેના પ્રયાસમાં તે સમુજગો નાદિમ્મત થયો નહિ, તે ઘણા મુંગળાવા લાગ્યો; તોપણ તે દાર સાથ ફરતા કીલ્લાની પ્રદક્ષણ કરવા લાગ્યો; એટલામાં ઇશાન ખુણે જતાં તેને એક બીજુ ન્હાતું દાર માલમ પડ્યું; જે ઠેલતાંજ જાણે તેનેજ માટે કાંઈએ ઉધાડું મુક્યું ન હોય! તેમ ઉઘડ્યું. તે આ વખતે ઇશ્વરનો પાડ માની અંદર ડાખલ થયો; અને અંદરખાતેથી પેલા પશ્ચીમ બાજુના દાર તરફ પાછો ફર્યો. તો તેને ચાર મજબુત તાળાં મારેલાં જોયાં; અને થોડે દુર જોતાં એક પથ્થરની

સીડી જણામ તે સીડીની સામે દક્ષિણ તરફ તેણે એક દાર બેયું; જે દાર વાડીના કીલા પાસે દક્ષિણ તરફના હવડ બાગપર જ્યાં પેટ્રો ગાંડો આળા બેસી રહેતો હતો ત્યાં હતું. તે દાર પણ મજબુત રીતે બંધ હતું પરંતુ તે હવડ હોવાથી અંદર ફાટ્યો પડી ગયો હતો. તે સીડીપર ચડ્યો તો તેને એક દાર દેખાયું. જે દાર મજબુત રીતે બંધ હતું. જેથી તે પાછો ફર્યો; અને નીચે ઉતરી આજુબાજુ તપાસ કરી બેયું તો એક બાજુ કાંધ ચકચકીત વસ્તુ તેને જણાઇ. નજીક જઇ જોતાં તે જોયો હતો, તે તેણે ઉપાડ્યો; અને એક છીડીની ડાબી બાજુ તપાસવા લાગ્યો તો એક લોહીથી ખરડાએલો રૂમાલ તેને મળ્યો. આ ચીજો જોતાંજ રમણની નસોમાં લોહી ઉછળવા લાગ્યું. તેનો મગજ ફરવા લાગ્યો. નકી કોઇનું ખુન થયુંજ છે એની ખાતરી કરી વિશેષ તપાસ કરતાં કાંધ નહી માલમ પડવાથી તે આવેજ રસ્તેથી ઘણી સંભાળ સાથ પેટી ચીજો ખીસામાં સંતાડી બહાર નિસરી પોતાની ઝોરડીમાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

રસિકલાલ ભણુશાળી.

શુદ્ધ સત્યતા કોઇ દી શ્યામ ન જરીએ જણાય,

અસત્યતાનો કુંભ કદી ટકે ન પૂર્ણ ભરાય.

ઘૈરથી સંકટ ખમતો ભત્રો આદમી દુનિયાની એક મોટી વસ્તુ છે, અને તેથી પણ મોટામાં મોટી વસ્તુ એક ભત્રો આદમી તેવા આદમીને સંકટમાંથી છોડાવવા ધાય છે તે છે—ગોદડ રિમથ.

જેમ એક ગુલામ પોતાની જાતિ ખવાસમાંથી ખુશમો કાઢે છે; તેમ એક પરોપકાર બુદ્ધિના માણસના દિલમાંથી સારા કામનીજ સુગંધી નીકળે છે. (જી, જી. જી).

વાચકવૃંદને યાદ તો હશેજ કે જે સકાનમાં રાધા રહેતી હતી તે મકાન રસિકલાલ ભણુશાળીનું હતું. રસિકલાલ વ્યાપારાર્થે એડન ગએલ તે હાલ પાંચ સાત દિવસ થયાંજ અત્રે આવેલ છે. એક દિવસ બાડુનોની ખાતાવધ તપાસતાં “ રમણલાલ કરશનદાસ ભાવનગરી ” એ વાચી તેને પોતાના દોસ્ત મી. ભાવનગરીની—જેને પોતે એડન ઉપડતી વખતે કીશન લવજીની પેઠીએ રૂપૈયા પાછા લેવા મોકલ્યો હતો. જે નહી આવવાથી પોતાને એક દિવસ રોકાવું પડ્યું હતું તેની દોસ્તી પાછી યાદ આવી; અને તેનું પછી શું થયું તેને રૂપૈયા પાછા મળ્યા કે નહી—તે જાણવા

જાણાયા થઈ. જેથી આ ક્રોધ તેના કુટુંબીઓમાંનું હશે સમજી તેને બોલાવા લેવાને કહ્યું. લેયો રમણને બોલાવા ગયો પરંતુ લેતો અત્રે નહીં હોવાથી તેની માએ કહ્યું. “ભાઈ એતો. આજ બે ત્રણ માસ થયાં નોકરી ઉપર રહે છે. તે ઘેર આવતાજ નથી માટે શું કામ છે તે કહો. મારાથી અને તેમ હોય તો હું આવું” લેવાએ તે પ્રમાણે જઈ શેઠને કહેતાં તેણે તેણીને આવવા કહ્યું. આથી રાધા ખીયારી બહીતી બહીતી ઘણી સંખ્યતા સાથે મર્યાદા બરેલી રીતે નીચું ઓડી રસિકલાલ પાસે આવી દૂર બેઠી. જો કે તેણીએ સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રીના જેવો તમામ શણગાર રાખ્યો હતો. પરંતુ તે ધોળાજ સાદો અને શોક બરેલો હતો. જેથી રસિકલાલ તેને રાંડેલા સમજી બેદ યુક્ત થયો. પરંતુ તેણી તેજ ભાવનગરીની સ્ત્રી કે ખીજાની તેની પ્રતિતી કરવા તેણે તેણીને પુછ્યું. “ભાઈ તમારા ધણીનું નામ શું કરશનદાસ છગીલદાસ ભાવનગરી?”

“હા ભાઈ” આટલું બોલતાં આ દુખીયારી અજાણતું અંતઃકરણ ધણુંજ બેદયુક્ત થવા લાગ્યું; અને ચક્ષુમાંથી ધોધની માફક બાષ્પ બિંદુ વહેવા લાગ્યાં. રસિકલાલની ખાતરી થઈ કે તેણી તેજ ભાવનગરીની પત્નિ છે; અને તે ગુજરી જતાં તેના કુટુંબને આફતે ઘેરી લીધેલ હોવાથી તેઓ દુઃખના માર્યા અત્રે આવી રહેલ હોય એમ માલમ પડે છે. “વારૂ જાહેન કરશનદાસભાઈ ગુજરી ગયાને કેટલું થયું અને તે શાથી?” રસિકલાલે દિલગીરી દર્શાવતાં કહ્યું. “ભાઈ મારા અને મારા છોકરાના કમનસિએ અમારી એડન ઉપરની વખારમાં આગ લાગવાથી તેઓ ત્યાં જવા અત્રેથી ઉપડી ગયા; અને અડધે રસ્તે બોટ ડુબવાથી તેઓ ગત થયા જેને આજ પાંચ વર્ષ થઈ જવા આવ્યાં” આટલું કહેતાં રાધાની ચક્ષુમાંથી અશ્રુ નીસરી પડ્યા.

રસિક—જાહેન ગબરાવ નહી—જોકે તમારી વાત સાંભળી મહાર્જી અંતઃકરણ ધણુંજ ખિન્ન થાય છે. કારણ કરશનદાસ મારા પુરા મિત્ર હતા પરંતુ તમે જે વાત કહો છો તેમાં મને કાંઈ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. તે એજ કે—હા, આગબોટ ડુબી એ વાત ખરી પરંતુ જે દિવસે મી. કરશનદાસ બોટપર ચડ્યા આવ્યા. તે દિવસે તેઓને મોઢેથી કીશન લવજની પેઢી ઉપર એક લાખ રૂપૈયા મુકી આવ્યો છું. તે વાત સાંભળતા મેં તે શાહુકારની ત્રીજેરીનું તળીયું માલમ પડ્યું છે. તેવું પેપરમાં આવેલ હોવાથી એ રૂપૈયા પાછા લેવા તેઓને મેં તે શાહુકારને ત્યાં મોકલેલા; અને તેઓ તે રૂપૈયા પાછા લેઈ આવે તેટલો વખત રાહ જોવા મેં તેમને

કહેલું. તેઓ સાયંકાળ થઇ તોપણ આવ્યા નહી, આથી મને તેમનો સં-
ગાથ છોડી જવું દુરસ્ત નહી લાગતાં હું ખાસ તેઓને માટેજ રહ્યો; અને
બીજા દિવસના દસ વાગતા સુધી વરસાદની પેઠે તેઓની મે રાહ જોઇ
પરંતુ તેઓ બીજે દિવસ પણ નહી આવવાથી હું તે દિવસે ઉપડનાર—
રટીમર “યમુના” માં બેસી એડન ગયો. મારા સુમાર્યે તે “કુમુદ
બાંધવ” રટીમરમાંથી હું કરશનદાસભાઈને મોટેજ ઉતર્યો. ખરેખર કર-
શનદાસભાઈજ મારો જાન બચાવનાર તરીકે નીખળ્યા. “કુમુદ બાંધવ”
અધવચ રસ્તામાંજ અકસ્માત થતાં ભાંગી ગઇ; જેમાં બેઠેલા હજારે
ઉતાડ્યોનો જાન નિમીશ માત્રમાં જતો રહ્યો. જેમાંના એકનો હજી પત્તો
નથી. પરંતુ તમે કહો છો કે આગબોટ ડુબવાથી તેમાં ગત થયા તે કઈ
આગબોટ? એડન ઉપડનાર આગબોટમાં આજ દસ વર્ષ થયાં એક
“કુમુદ બાંધવ” શિવાય એકે જોખમમાં આવી નથી; અને જે જોખ-
મમાં આવી છે તેમાં મી. લાવનગરી બેઠાજ નથી એ હું નિશ્ચયથી
કહું છું; નહી તો તેમને સાર મને શામાટે રોકાવું પડતે?

“શું સારે, બાઈ તેઓ ગુમ થયેલી આગબોટમાં નહોતા? રાધાએ
અધીરી બની પુછ્યું.”

રસિક—ના, બહેન, નહીજ. અને બેશક આ વિચાર મને તે દિવ-
સનો આવેલ કે તે રૂપયાતુ પછી શું થયું.

રસિકલાલને મોઢે આ વાત સાંભળી રાધા બહોશ થઇ—ધ્યહિન
થઇ—ગઈ. તેને વાત કરવાની હાંમ રહી નહી; અને મોટો નિશ્વાસ ના-
ખી અદસોસ કરવા લાગી કે “અરે! રે! પ્રભુ! સારે તેઓ ક્યાં હશે. ?!
શું ગળજ ?! અને શો જીવન ?! હેં બાઈ સારે મારે હવે શું કરવું ?
ક્યાં બોળ કરવી ? શું તેઓ કીશનજીના બોગ થઇ કદી ન પડ્યા હોય!
શું સારે તે દુષ્ટે તેઓને મારી તો ન નાખ્યા હોય ?!” રાધા અશ્રુ-
પાત કરતી ગભરાએલી અવસ્થામાં બચડવા લાગી.

રસિક—બહેન તે કેમ મનાય ? કીશન જીવજી જેકે તંગીમાં આવી
પડ્યો હોય તદ્દપી મુબ્બનો તે મશહૂર શરદ છે. તેનાથી તેવું કાર્ય બનેજ
કેમ ! અને કદાચ ત્યાંથી આવતાં રસ્તામાં કાંઈ અકસ્માત થયો હોયતો !

રાધા—અરે બાઈ તમે એ લુચ્ચા કીશનજીનું તો નામ ક્ષેશોજના.
તમે તેને હજી જોળખતા નથી. એ સખ્સ માણસ મારતાં જરાએ ડરે
તેવો નથી. તેવું હૃદય ધાતકી છે; અને આપના કહેવા મુજબ તેમ ન
થયું હોય; અને રસ્તામાં કાંઈ થયું હોય, તો તે મલમ પડ્યા વિના

રહે ? ! અરે ભાઈ ! તમારા ભાઈ જોવા તો કાબેલ છે કે પાતાળ ફેડીને પથ્થ ગમે તે વિધનમાં આવી પડ્યા છતાં અમારી ખખર લેવા ચુકે નહીં. અરે ! ધધર ! પથ્થ હવે કેમ થાય ? અને કયાં તપાસ કરવી. ! ! અરે આ-કૃત તેં તો હવે અમારા પર દુખના ડુંગરો ઉમા કરી અમને પાયગાલીના શિખરે ચડાવી દીધાં છે.

“ ખેન, ગબરાઓ બહી તમે મારી ધમ્મતી બહેન છો; અને તેઓની તપાસ કરવા જે કાંઈ મારાથી” બનશે, તે હું તન, મન, અને ધનથી મદદ આપીશ. માટે હાલ શાંત થાઓ ગબરાઓ કાંઈ બરે નહીં, બુઝો મુશ્કેલીથી જ્યારે આપણે ડરીએ છીએ, ત્યારેજ તે આપણી મુલાકાત લે છે. માટે કોઈપથ્થ વાને ઉતાવળાં ન થતાં ધીરજથી આપણે તેઓની ભાળ માટે પગલાં ભરવાં જોઈએ જીવો વિદ્વાનો પથ્થ કહી ગયા છે કે—નેકીના ઘોડા ઉપર નિતીનો સાજ નાખી; ઉઘોગની લગામ નાખી ધીરજના પેંગડાં પહેરી, હાથમાં ખંતની ચાણુક સાથે જે કોઈ સ્વારી કરે છે તે ગમે તેવો વિકટમાં વિકટ રસ્તો પથ્થ નિર્વાહો પથ્થ પસાર કરી શકે છે—માટે હાલ કેવી રીતે પગલાં ભરવાં તેનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. કે જેથી આપણે આગળ નબી શકીએ ” રસિકલાલે રાધાને ધીરજ આપી કહ્યું.

રસિકલાલના બોધથી તેમ તે પોતાનો મદદગાર છે સગળ રાધાં ધીરી પડી અને શાંતતાથી બોલી “ભાઈ તેઓ જ્યારે તમારી પાસે આગબોટ પર આવ્યા ત્યારે કાંઈ જોવું કહેતા હતા કે કીશનજી અમારી પાસે અ-મુક રક્મ માગે છે.”

રસિક—ખોટું, તદન ખોટું—તેઓએ એક લાખ રૂપૈયા મુઝી આ-વ્યો છું; અને તેની આ રસિક લાવ્યો છું—એમ કહી ગને તે રસિક પથ્થ બતાવી હતી. “ ત્યારે અમારા ઉપર રૂપૈયા ચાળીસ હજારનું કરજ બતાવી અમારું સુરતનું ધરખાર કમજો કીધું તે દસ્તાવેજ તો ખોટો જ કેમ ? ” રાધાએ આતુરતાથી પુછી કીશનજીએ વીતાડેલી તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી.

રસિક—અલગત મારા ધારવા પ્રમાણે તો તે દસ્તાવેજ ખોટાજ હોવો જોઈએ.

રાધા—ત્યારે હવે આપણે કેવી રીતે પગલાં ભરવાં જોઈએ ?

રસિક—જીવો બહેન. પ્રથમતો એજ કે કરશનદાસ આગબોટમાં બેઠા જ નથી એ નિશ્ચય સમજવું. ત્યારે હવે કીશનજીની પેઢીએ તેઓ મયા હતા કે નહીં; અને ગયા હતા તો ત્યાંથી ક્યારે પાછા વળ્યા એ

બાળકું જોઈએ; અને તે ખાતમી કીશનજી લવજના વડા મુનીમને પુછવાથી માલમ પડી આવશે. માટે ચાલો આપણે તેના મુનીમને મળવા તેની દુકાને જઈએ.

રાધા—હા બાઈ ચાલો ત્યારે.

આ દરાવ થતાં રસિકલાલ અને રાધા ગાડીમાં બેસી કીશન લવજની પેઢીપર ગયા.

આ પેઢી ઉપર આ વખત કીશન લવજનો ખુદો મહેતો લીમજી-લાલકાકા—ખાતાવધના પાંના તપાસતો બેઠો હતો. રસિકલાલ અને રાધાને દુકાનમાં આવતાં જોઈ તે આશ્ચર્યચકિત તો થયો પરંતુ મીઠામીમાં તણાઈ તેઓ નજીક આવે ત્યાં સુધી આંખ આડા કાન કરી ખાતાવધનાં પાંના ફરવતોજ બેઠો. એટલામાં તેઓએ દુકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. અને રસિકલાલે પ્રશ્ન કર્યો—“મી. કીશનજી શેઠના વડા મુનીમ તમેજ છો કે?”

“હાજી છેએ તો ખરા” લાલકાકાએ કંઈકાગીમાંજ જવાપ દીધો.

રસિક—વાર અમોને પુછવાની જરૂર છે કે, આશરે પાંચ વર્ષ ઉપર આ પેઢી ઉપર કાંઈ ઉચત્રપાયાલ થઈ હતી તે તમને યાદ છે? “યાદ નહી હોય તો યાદ કરી શકીશું ખરા બોલો તમારે શું કામ છે” લાલકાકાએ દમામથી કહ્યું.

“પાંચમા વર્ષની તા. ૨૫ મી જુલાઈના રોજ એક કર્મચંદાસ લાવનગરી નામનો વ્યાપારી આ પેઢીપર એક લાખ રૂપૈયા બાંજરો મુકી ગયો હતો તે તમને યાદ છે?” રસિકલાલે પુછ્યું.

“હાજી તે વાત હજી મારા દિલમાં તાજીજ છે. પરંતુ તે તો અત્રેથી રૂપૈયા તુરત પાછા લઈ ગયો હતો. કારણ તેને કોઈએ બમાવ્યો હતો. અને રૂપૈયા મળતાં તે તુરત અત્રેથી વિદાય થયો હતો” લાલકાકા આ અનુબંધને મોઢે લાવનગરીનું નામ સાંભળવાથી તેના બણી ટીકી ટીકીને જોતાં બોલ્યા.

“ત્યારે તે તેનાં નાણાં પાછાં લેઈ ગયો.” રસિકલાલે પુછ્યું.

“કીશનજી શેઠ તો તેમ કહેતા હતા” લાલકાકાએ શેઠને માથે હોરાડતાં કહ્યું.

“તમે કહી શકો છો કે તે નાણાં પાછાં લેઈ ગયો હતો? રસિકલાલે લાલકાકાથી પૂછ્યું.

“મારા મહેરબાન કાંઈ કાન બાન ધરાણે મુકી આવ્યા છો કે કેમ? સાંભળતા નથી? ભૂત વખારના બંગલેથી હું ઘેર જવા જે વખતે

સ્ટેશનપર ગયો તે વખતે મી. ભાવનગરી ત્યાં હતો. ભોગજેજે ટ્રેન ચુક-
વાથી હું પાછો આવ્યો ત્યારે શેઠે કહ્યું ભાવનગરી નાણાં પાછાં લેધ ગ-
યો. કારણ તે વખતે તેને નાણાં ન મળતે તો તે એડન ઉપડનાર સ્ટી-
મરમાં જતો રહી જતે. ” લાલકાકાએ વાત ફેરવી કહ્યું.

“ રહી જતશું ? રહી ગયો ! તે દિવસે , અને બીજે દિવસે દસ
વાગે ઉપડનાર સ્ટીમરમાં મળી અને ટ્રેનમાં તે આવ્યોજ નથી. હવે વધુ
એડસાઇ રહેવા દેધ ધ્યાન આપો. તમે એક વખત કહી ચુક્યા છો કે જુ
ત વખારના મકાનમાં જણાવેલી તારીખે મી. ભાવનગરી નાણાં લેવા આ-
વ્યો તે તમે જોયો હતો. હવે મુદ્દાના સવાલ માત્ર બેજ રહ્યા. તે એકે:-
હકદાર ધણીને તેના નાણાં પાછાં આપવામાં આવ્યાં કે નહી; અને બીજો
સવાલ મી. ભાવનગરી ત્યાંથી સહી સલામત જવા પામ્યો કે નહી ? ! ”
રસિકલાલે દમ બીડાવી કહ્યું.

પ્રુધા લાલકાકા આરોપદાર આદમીની છટાથી ચોંક્યો; અને પાપ કુ-
ટવા માંડ્યું સમજી થરથર ધ્રુજવા લાગ્યા. તેણે બજુનું હવે કાયદેસર કા-
મ ચાલવાનો વખત આવ્યો અને એમ થાય તો કીશનજીની હયાતીના
દિવસ હવે આંગળીના ટેરવાપર ગણાઇ રહ્યાજ સમજવા ” તોપણ શેઠની
કાંધક નિરોપતા જણાવતાં કહ્યું—“ બહા માણસ ત્યારે શું તમે એમ
ધારો છો કે અમારા શેઠ એકલાખ રૂપિયા જેવી નજવી રકમ માટે કોઇ
નું ખુન કરે ? શું તેની પાસે નાણાંની ખોટ હતી ? તો બા ! તો બા !
શિ દુનિયા છે ! !

“ હા જો કે અહુણાં કીશનજી પાસે લાગ્યો રૂપિયા છે; પરંતુ તે વ-
ખતે તેની ત્રીજેરીનું તળીયું માલમ પડ્યું હતું. ત્યારે શું તે ગાબડુ કરશ
નદાસ ભાવનગરીના નાણાંથી પુરી લીધું હોય એમ માનવાને શું કારણ
નથી ? રસિકલાલે ઉલટપાલટ તપાસથી પૂછ્યું.

“ દુનિયા દોરંગી છે. તેને મોઢે કાંધ તાળુ દેવાય છે. તે તો ગમે
તેમ બોલે માટે તેમ કેમ મનાય ? માફ કરો સાહેબ. હવે મારો મગજ
ફરે છે. અમે કાંઈ તમારા વ્યાપારીને જોયો નથી ” લાલકાકાએ બે-
પરવાઈથી કહ્યું.

“ ઠીક છે મહેતાજી હાલતો જવાપ નહી દેવાય. પરંતુ જ્યારે કોર્ટ
માં કેસ ચાલશે અને કાયદેસર ઉલટપાલટ તપાસ થશે. પુરાવા રજુ કર-
વામાં આવશે ત્યારે તમે પુરતો જવાબ આપશો. મને ખતર છે કે તમે
બહુ પહોંચેલી માયા છો. પરંતુ હવે પાપ પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યું છે. હું હ

મણીં જઈ પોલીસને ખબર આપું છું. મુંબઈની પોલીસ ચાર દિવસમાં મી. ભાવનગરીનો પત્તો મેળવી આપશે !” રસિકલાલે ખુબ દમ બીડાવી કહ્યું. રસિકલાલના આ દમથી તો લાલકાકાનાં હાંઝાં ગગડી ગયાં. વાત પુટશે; અને મદદગાર ખપીશું; જેથી અલગ રહેવામાંજ સાઈ છે. સમજી નમ્ર-તાથી કહ્યું—“ મુરખની શેઠ તમે તો જ્ઞેયાના જ્ઞેયાન્નિશ્ચય મારા જેવા વૃદ્ધ આદમીને એકદમ દમજ કરાવા માંડ્યો. પરંતુ તમને મદદ કરવી હું દુસ્ત ધારું છું માટે કાંઈ પત્તો લાગે તો ક્યાં લખી જણાવું. ?”

રસિક—“ કરશનદાસ છાત્રીલદાસ ભાવનગરીની ધણીયાણી. બાપ દેવ રટ્ટીટ ધર નંબર ૧૩૫ બહારકોટ મુખ્ય.

લાલકાકા—વાર સાહેબ.

રસિકલાલ અને રાધા ધર તરફ પાછાં ફર્યા. તેઓએ કીશન લવજીની પેઢીપર હવે ચાંપતા ઉપાયો લેવા નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ તે અગાઉ તેના મહેતાને હાથમાં લેવો તેઓએ દુસ્ત ધાર્યું. અને તેણે ખબર મળે લખવાતું કહ્યું. તે લખે છે કે નહી તેની યોગ દિવસ રાહ જોવા કરાવ કર્યો. અને રાધાએ આ તમામ વૃતાંતનો રમણ જે પરેલપર નોંધરહે તેને પણ લખી જણાવ્યો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ખુનનો શંક.

ચિંતાથી ચતુરાઈ ઘટે ૩૫ ગુણ ઉઠ જાય,

ચિંતા બડી અભાગીણી, લોહી માંસકુ ખાય.

(તુલસીદાસ)

ચિંતારૂપી ચિતાગ્નિથી જેનાં ચિત હમેશ જળ્યા કરેછે તેના શરીરના અવયવ ચેતન રહીત જણાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી.

નાયક રમણલાલ જ્યારથી બોંયરામાંથી છરો અને રૂમાલ લાવ્યો ત્યારથી તેને ભારી શંકા ઉત્પન્ન થઈ; અને તે શંકાએ તેના શરીરના અવયવ ચેતન રહીત કરી નાંખ્યા. તે મકાનમાં બત્તી સળગાવી તે લાવેલ લોહીથી ખરડાએલ છરો અને રૂમાલ જેતો બેઠો; અને બખડવા લાગ્યો કે “ માણીની વાત ખોટી તો નહીજ. નક્કી કીશન લવજીએ ખુન કર્યુંછે. અને તેણે તે ચતાં જોયુંછે. નહી તો ત્યાં આ રકતપા છરો શો ? ! આય તેમ હોય, પરંતુ ખુન થયું છે એ વાત તો સામેત. ત્યારે મારે હવે શો ઉપાય લેવો ? પોલીસમાં જાહેર કરવું ? ના ના, તેમ તો નહીજ

કરવું. કારણ અંદા મને ધીકારશે. અહા ! તેણી બીચારીએ મારાપર દયા લાવી મને રખડતો રક્ષણતો ઠેકાણે પાડ્યો. તેને શું દગો દેવો ? નહી, તેમ કદી મારાથી થવાનું નથી; અને આમાં તેણીનો શો વાંક ? કાંઈજ નહી. અને કદાચીત પોલીસમાં જાહેર કરું તો તેણીએ તેના બાપ પાસે હક કરી મને રખાડ્યો, તે વિશે તેણીને થોડો પશ્ચાતાપ થાય ? અરે મને કેવો નિમકહસમ ગણે ?! જીટ જીટ, કીશનજી ખુન કરેજ નહી. માફ મ-ગજ પણ પેલા વૃદ્ધ માળીની માફક ખશી ગયેલું માલમ પડેછે.” એમ વિચાર કરી તે થોડો વખત સ્તબ્ધ બન્યો અને અંદાને ખાતર મન સાથ સમજીતી કરવા લાગ્યો. પરંતુ નિરર્થક ! ખરી ખીના તેનું મગજ ફાલી ખાવા લાગી; અને છુપી રીતે કુદરત પોતે પણ તેને ઉપકરવા કચાશ રાખતી નહી હોવાથી પાછો તે ઉપકરાયો; અને મન સાથ બળડવા લાગ્યો “ ત્યારે શું મારે આ અધોર કર્મ છાતું રાખવું ? ઉજેસમાં નહી લાવવું ? રમણ તારી ભુલજે. આ દુનિયામાં મનુષ્યની ફરજ છે કે નેકીના કામ કરવા અને બહીનો નાશ કરવો. માટે અલગત કીશનજી ખુનીજ છે અને તેના કરખીજ કામ બદલ મારે પોલીસને ખબર આપવીજ જોઈએ. અંદા મારાપર ગુસ્સે થશે તો બસે તેણીની ગરજ-માફ નસિબ-પણ નહી. મારાથી આ અધોરકર્મ છુપુ રાખી શકાયજ નહી. પરમેશ્વરનો ગુનહેગાર થાઉં અને થઈ રહું. મારે હવે અત્રે નોકરી પણ કરવી નથી-એવો વિચાર કરી તેણે પોતાના સામાનના રાત્રીએ ને રાત્રીએ કોથળા બાંધ્યા અને તેપર શીલ કર્યો. અને અંદાની તેનાપર માયા ભરેલી વર્તણૂકના ઉપકાર સાથ રાજનામું લખી તે અંદર પેલા પેક કાઢેલા કોથળા પોતાને ત્યાં મોકલાવી દેવાનું જણાવી તે એક ટેબલપર મુક્યું. અને પ્રાતઃકાળ થતાં અંદાથી છાનામાના નિસરી પડવાનો ધરિદો કર્યો. એટલામાં અરજી સાર-થીએ આવી સૂર્યોદય થવાના સમાચાર આપ્યા. કે જટ તે સામાનના કોથળા લાંબ પડતા મુકી આ મકાનમાંથી અંદાને જોયા શિવાય વિમુર્ષ થયો. (એ ધરિદો કે જે તેણીને જોઈશ તો તેનો પ્રેમ મારા કાર્યમાં ખલેલ કરશે.) તે ત્યાંથી ચાલી સ્ટેશનપર ગયો. અત્રે દેવ આવવાનો વિલંબ હોવાથી તેને યાદ આવતાં તે પોષ્ટ ઓફીસમાં ગયો. પોષ્ટ મા-સ્તર તેનો ફ્રેન્ડ હતો; અને રમણે અત્રે બનાવટી નામ રાખેલ હોવાથી તેની મા બહેનના તેના અક્ષત નામપર આવતા પત્રો તે તેને ખાનગી રીતે પહોચાડતો હતો. આ વખતે તે પોષ્ટ ઓફીસમાં જતાંજ માસ્તરે તેના નામનું એક ખીડેલું કવર આપ્યું. જે લેઈ—કદાચ કાંઈ આવડત તો

નહી હોય ! સમજી—ધુજતે હાથે અને થરથરતે અંતઃકરણે તે ફાડી વાંચવા લાગ્યો. તે વાંચતાંવાર તેના હોશ કોશ ઉડી ગયા ! આ પત્ર રસિક લાલ લાલુશાળી મળ્યા પછી રાધાએ લખ્યું હતું તેજ હતું.

આણી બાબુ ચાકર નાસ્તો કરવા રમણુને બોલાવા આવ્યો પરંતુ તેને હાલમાં જોયો નહી તથા સામાન સર્વ પેક. કીધેલો દેખી તે એકદમ ચંદા પાસે દોડી ગયો; અને તેને આ બીના કહી. ચંદા આ વાત સાંભળતાંજ એકદમ અધીરી બની ગઇ; અને દોડતી રમણુની ઝોરડીમાં આવી. બાબુ બાબુ નજર લાંબાવતાં સર્વ સામાન પેક કીધેલો તથા ટેબલ પર એક પત્ર મુકેલો જોયો. ઝટ તે પત્ર લેઈ વાંચતાં સાથ તેણી નિરાશાનાં સમુદ્રમાં ઊભો બાવા લાગી. પ્રેમિનાં વિયોગમાં તેનું અંતઃકરણ હેદાવા લાગ્યું. તેણી એક કોણ પર માથે હાથ દેઈ અફસોસ કરવા લાગી “અરે સુંદરજી ! સુંદરજી ! તને આ શું સુઝ્યું ? ! અરે તું ગયો તો ગયો. પરંતુ મને મળીને તો જવું તું. શું તને કોઈએ કાંઈ કહ્યું ? અથવા તો તાર દિલ કોઈએ દુઃખાવા માંડ્યું ? કે તું એકદમ આમ સાદસ કરી મારાથી વિમુખ થયો ? ! અરે ! તારે જે આમજ કરવું હતે તો અત્રે આવવુંજ નહોતું. અરે ! તું કેવો નિર્દય ? ! તારી જીવનથી મારી હાલત કેવી ગશે. તેનો તને જરાપણુ વિચાર ન આવ્યો ? ! અરે સુંદરજી ! સુંદરજી ! તારા પ્યાર અને મહોબતની બરતીનાં જેસમાં હું તણાઈ નાઉં છું; અને જે તું પાછો નહી આવે તો તારા વિયોગમાં દરપૂજે દુઃખના ખડગ સાથ અથડાઈ મરવાની ધાસ્તીમાં આવી પડી છું. અરે ! આ તોફાની તારા વિયોગરૂપી દરીયામાં ડુબતી મને તારા શિવાય કોણુ જેચી લેશે ? ! અરે ! તું પાછો આવ્ય, અને જે તીર તેં તારી મહોબતની કમાનમાંથી છોડી મારા જીગરને વિંધી નાંખ્યું છે તે તીર પાછો કહાડી; મને આરામ કરી તારા દર્શનનો લાભ આપી સદા ખુશાલીના બાગમાં બેસાડ. અરે ! આ તહાર રાજનામું અને તેમાં સમાવેલા હૃદયમર્મચ્છીદ વચનો માર અંતઃકરણુ બેદી નાંખે છે. તારી મહોબતનો અગ્ની મને ઉભીને ઉભી બાળી મુકે છે. અરે ! તે તું આવી બુજવશે નહી તો હું ખચીત બળી મરીશ !” આ પ્રમાણે રમણુના વિયોગમાં ઝુરતી આ યોવન સંપન્ન મુગ્ધા બાળા ચંદા અત્રેથી પોતાના હોલમાં ગઇ. તેણી અંતકરણમાં ધણુંજ આકંદ કરવા લાગી. નાસ્તો ન લીધો; અને જમવાનો ટાઈમ થતાં જમી પણ નહી, અને માથું દુઃખવાને નીમીશે વિયોગના વન્દીથી બળતી અને અશ્રુપાત કરતી તેણી બીજાનાપર પડી રહી.

આણી બાળુ રમણના હાથમાં તેની જનેતાનું પત્ર આવતાં તેની આજ સુધીની શંકાઓ હવે તેના અંતઃકરણમાં મળખુત પાયો નાંખી ધર કરી બેઠી. વૈશાગ માસમાં એક સપ્તસ કીશન લવજીને ત્યાં આવેલો; અને તેને લેધ કીશનજી અંદર ગએલો પરંતુ તેની સાથેના સપ્તસને બહાર નિસરતાં જોઈ નહોતો. એવું થાપાએ કહ્યું હતું તે સપ્તસ ખીજે કોષ નહી પરંતુ મારો બાપ કરશનદાસ ભાવનગરીજ હોવો જોઈએ; અને તેનો અભાર સુધી પતો નહીં લાગવાનું કારણ કીશન લવજીએ તેનું, પુન ક્યું હોવું જોઈએ.

આ પત્ર વાંચી તેણે ભુતવખારમાં પાછા જવાનો ઠરાવ કર્યો. આ પત્રની ખીનાથી; અને ભુતવખારમાં થએલા રમખાણ—ચમત્કારથી તેનું મગજ અત્યંત ભ્રમીત વિચારોથી ઘેળાવા લાગ્યું. તેના મેંડા તેને દેવ ચક્ષુ સમાન દિસવા લાગ્યાં; અને નજર આગળ પુન લોહી! છરો! રૂમાલ! વીગેરે જોવા લાગ્યો. લથડતે પગે; અને ધ્રુજતે અંતઃકરણે તે કોષ જાણે નહી તેવી રીતે તેની રૂમમાં ડાખલ થયો અને હવે શું ઉપચાર કરવા— શિ રીતે કાર્ય પાર પાડવું એજ વિચારમાં તે તર્કવિતર્ક દોડાવા લાગ્યો. એટલામાં તેને એક વાત યાદ આવતાં તે ઉઠ્યો; અને પેક કીધેલા કાચના છોડી તેમાંથી એક વસ્તુ કાઢી તે ગદીયાંનમાં છુપાવી બહાર નિસરી પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

હખીની સાક્ષિ.

મનુષ્ય સાક્ષીરૂપ નિવડવા, હખી તેનું હથીયાર,
સો વર્ષે જો કદી મળે, ઓળખતાં નહી વાર.

રમણ ક્યાં ગયો ?

કીશન લવજી જે દિવસે રાધાને સુરત મુકામે ન્યુસપેપર વંચાવા ગયો હતો તે દિવસે રાધા ખેમાન થતાં કબાટ ઉઘાડી ખતપત્રો સાથે જે ત્રણ તસવીરો તે લેધ ગયો હતો તે તસવીરોમાંથી એક તેના ખાનગી કબાટમાંથી ચંદા પોતાના હોલમાં ટાંગવા ઉપાડી લાવેલી, કામ પ્રસંગે રમણનું ત્યાં જવું થતાં તેણે પોતાના બાપની તસવીર જોધ કાંધક બહાનાથી તેણી પાસે તેણે લીધેલી તે તસવીર આજ તેને યાદ આવતાંજ તે લેધ—પેલા વૃદ્ધ બાગવાન પાસે તે આવ્યો. બાગ રક્ષક તેને જોધ

બોલ્યો “ આવ મહારા દોઢ આવ, તું મહુ બગોસે, નિમક હલાલસે કી-
શનજી લુચ્યો—ખુનિશે. !—”

રમણ તેની નજીક જઈ તેને ધર્ય આપી બોલ્યો. બુદ્ધા મનુષ્ય તું
આમ ખોટા વિચારમાં કર્ય. વાર જો ગારે એક તારી મદદ જોઈએ
છીએ. બોલ્ય આ છખીવાળાને તું ઝોળખે છે ? ”

વૃદ્ધ બાગવાન પ્રથમ તો આ ફાટાને તાકી તાકીને જોવા લાગ્યો
બાદ બોલ્યો “ છોકરા તું એમ કહેશે કે આને તું ઝોળખેસે ? અરે !
પણ એજ મારો દોઢ જોને હું રાત દન જંપુ છું તેનેજ રાત દન જ્યાં
ત્યાં દેખુસું. અરે ! પણ હાન ! એજ ને બીચારનુજ ખુન ! શેક ખરાખા
ઓ પરણુ ! તોળા ! તોળા ! ” એટલું બોલી તે અશ્રુપાત કરવા લાગ્યો.

નાયક રમણલાલ ગાળીના આ શબ્દોચાર સાંભળી એકદમ મુર્છિત
થયો—ધરણીપર લગી પડ્યો છખી એક બાળુ, અને પેતે એક બાળુ
પડ્યો. મોમાં ધુન ભરાઈ ગઈ. કેટલીક વારે શુદ્ધિમાં આવતાં તે સ્વસ્થ
થયો. આ વખત તેના પિતાનુ ખુનજ દ્રવ્ય તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવી ઉભુ
રહેવા લાગ્યું.

જેમ તેમ કરી અત્રેથી ઉડી પેત્રી તરફની જીસામાં મુકી; અને
હવે શું કરવું એમ વિચાર કરતો તે પોતાના હોલમાં આવી એક કે-
ચપર પડ્યો.

ચાકર બીજી વખત તેની ભાળ કાઢવા આવ્યો તો તેને કોચપર
પડેલો જોઈ તે અંદા પાસે દોડી ગયો; અને કહેવા લાગ્યો, જ્હેન સુંદરજી
તો લુગડાં ખુટ સુધ્યાં ઉંધુ માથુ ધાલી કોચપર પડ્યો છે.”

આ સાંભળી અંદા એકદમ તેને જોવા સ્વસ્થ થઈ. જો કે અંદર
આનેથી તેઓના દિલ મળતાં હતો તદ્દની એકદમ તેની પાસે જતાં કોઈ
દેખેતો અમર્યાદ સમજવા લાગી તેમ છતાં પણ આખેર પ્યાર છુપાવવા
ખનતુ કરી એક ધરમાં રહેલા સખસને રહેમથી જોવા પુરતુ ડોળ કરી
તેણી ચપાને લેઈ તેના હોલમાં ગઈ.

દર્દીની હાલત આ વખત વિક્ષણ બની ગઈ હતી. તે પેલા વૃદ્ધ
બાગ રક્ષકની સાદક લવારો કરતો હતો. આ જોઈ અંદા ગભરાઈ; અને
એક ચાકરને ડાકરને તેડી લાવવા મોકલ્યો.

કોને ચટપટી થાય ! ? કોના દિલમાં લાગણી થાય ? તેને જે પ્રા-
ણથી અધિક ચ્હાતુ હોય તેના દીલમાં. તેની પ્રણતી અંદા
શિયાય તેનું અત્રે કોઈ અંતઃકરણનું બહાલું નહી હોવાથી તેણીજ બીચારી

તેની સારવારમાં રોકાઈ, પરંતુ પોતે રમણને મ્હાય છે એવું માધને માલમ ન પડે માટે તેણી જે કામ કરતી તે ધણીજ સંભાળતી અને પ-રોપકારાર્થે જતાવી કરતી હતી. આ વખતે અંપાને કંઈ કામે ગોકલી અને બીજી કોઈ નીકટ નહી હોવાથી તેણી વિચાર સુન્ન થઈ સ્વપ્નાવસ્થા રૂપે વિચાર કરવા લાગી. અહા ! સુંદરજી ધણેજ આત્મ કૌશલ્યતાવાન છે; અને તે ખાનદાન કુટુંબનું ફરજન છે એવું બાગ્યેજ કોઈ જાણતું હશે આવો સદ્ગુણ સંપન્ન ભર્યો હું જેમ જેમુ તો આથી તે વળી બીજો પ્રભુ મને કેવો મેળવી આપનાર છે ? ! અરે અમારા અંતરયાત્ર પ્રેમ વિશે કોઈને શંકા ઉત્પન્ન થતી હશે ? ! ભલે થાય એમાં શું ! જગતને મોડે કાંઈ તાણ દેવાય ? ! પરંતુ સચને કદી પણ આંચ લાગતી નથી. હું પવિત્ર છું તેમ સુંદરજી પ્રતિ મારો પ્રેમ પણ પવિત્ર છે. તેમ તેવોજ તેનો છે. તો પછી આખું જગત જખ મારે છે. અરે ! પણ એની આ અવદશા ક્યારે દુર થશે ? ! પ્રભૂ દીનદયાળ મ્હારાપર રહેમ લાવી એને જલદીથી સારો કરો. “ આમ પ્રેમાવેષના વિચારમાં અંદા સજડ લુપ્થ બની બેઠી છે એટલામાં ડોક્ટરને લઈ આકર તે હોલમાં દાખલ થયો.

“ આશાએ મનુષ્યનો પ્રાધાન્ય જીવંતગાય છે ” અંદાએ ડોક્ટરને આવતો જોઈ તેને દુર ભેઠ જઈ કાંનમાં કહ્યું “ કાંઈ ધારતી જેવું હોય તો મને જણાવજો. ”

ડોક્ટરે દરદીની નાડ જરાજર તપાસી અંદાને કહ્યું. “ કેસ ધણે ધારતી ભરેલો છે. મારા ધારવા પ્રમાણે શરદી અને બીનાશમાં ફરવાથી આ ઉપદ્રવ થએલો માલમ પડે છે; અને લવારો પણ જખરો છે મને લાગે છે કે કોઈએ કંઈ ભુત પ્રેતની વાતો તેને કહીયો હોય અને તે તેના મગજમાં ભરાઈ રહેલી હોવી જોઈએ. ”

અંદા—નાજી સુંદરજી કાંઈ એવો વહેમી નથી કે તે ભુત પ્રેતની વાતો માને, કારણ તે કેળવણી લીધેલ અને હુશિયાર છે.

“ અરે ઘેલાં ! એવી વાત સાચ કેળવણીને સંબંધજ ક્યાં છે. ચોપડીઓ વાંચવાથી કાંઈ નજાળા મગજપર એક ચીજની અસર થતી અટકે ? ડોક્ટરે હુશિયારી દેખાડતાં કહ્યું.

“ ત્યારે ધારતી તો ખરી કેમ ? ” કષ્ટ અને નિરાશાથી ગ્લાની પામેલે મુખાર્વીંદ અંદાએ કહ્યું. “ હાજી તેની સંભાળ રાખજો. ભેજના તાવના દરદીયો ખારીવાટથી પડતું મુકે, માથુ ફાડે, ફાંસો ખાય સમ-જ્યાં ? ! માટે તેની આગળ તો જાપતો રાખવો જોઈએ ” ડોક્ટરે કહ્યું.

“ તારે કોઈ સરજનની એમાં જરૂર પડે તો બોલાવજો. તેની કાંઈ હરકત નથી ” અધિરાધથી ચંદાએ કહ્યું. “ નાજી એમ તો અમે કાંઈ હનમ છેએ; અને વખતે તેની જરૂર પડશે તો થઈ રહેશે. પરંતુ હાલ તો હું દિવસમાં બે ત્રણ વખત તપાસ લેઈ જઈશ. ” ડૉક્ટરે શી લેતાં કહ્યું.

ડૉક્ટર દવા આપી ગયો. પરંતુ તેના અભીપ્રાયથી ચંદાનું શરીર નિઃસત્વ બની ગયું. તેણી થરથર ધ્રુજવા લાગી. તેના સજ્જ લોચનમાંથી બાપ્પ બિંદુઓ ધોધની જેમ વહેવા લાગ્યાં. તેની આશા નિરાશાની અણી પર આવવાથી તેણીનું હૃદય સિથિલ થઈ ગયું—તેણી પાંણી પાંણી થઈ ગઈ; અને કંપીત હૃદયે એક પુરી હાથ મારી કોચપર પડી—મુછાગત થઈ. ચાકરાએ તેના કુસુમ કલીકા સમ—પણ હાલ નિરાશાની વ્યથાથી મ્લાન બનેલાં—મુખાવિંદપર ગુલાબ જળ છાંટ્યું. જેથી ટેટલીકવારે તેણી શુદ્ધિમાં આવી; એટલે તેણીએ આ સર્વ બીના જણાવ્યા તેના બાપને મુંબઈ તાર ક્યો. તાર વાંચતાજ કીશનજી અદ્ય સમયમાં અત્રે આવી ઉભો રહ્યો ચંદાએ તેને રમણના મંદવાડની ખબર કીધી.

તારાને કોઈપણ બદાને પોતાના પંજમાં લાવી—સપડાવા કીશનજીએ જે સોના નામની બ્રાહ્મણીને અગાડી કહ્યું હતું પરંતુ તેણી પ્રતિ આ દુષ્ટાચાર મંડળીનું કાંઈપણ ટટુ નહી શકતું નહી. અને તેને તે ખટપટમાં થયો સમય નીસરી ગયો.

અને આજે પણ મી. કીશનજી એજ ખટપટમાં રોકાણો હતો અને એમાંથી તાર આવતાં નજીવા કારણસર પોતાને અહીં આવવું પડ્યું સમજવાથી તે ચંદાપર ગુરસે થયો; અને બોલ્યો ચંદી તું કેવી બેવકુફ ! તારા ચિતારાને જરા તાવ આવ્યો એટલામાં તેં મને તાર ક્યો; અને તે પણ એવો સખ્ત કે જાણે કોઈ બાપ કાકો મરી જતો ન હોય ? ! કેવી દુનઝાઈ; અને આમ બહાવરી કેમ બની છે ?

“ પીતાજી ડૉક્ટર કહી ગયો કે સુંદરજીની બીમારી ઘણી સખ્ત છે; અને આપણા બંગલાની ઉત્તર બાજુના બાગમાં ભૂત પ્રેત છે વીગેરેની કોઈ ચાકરે તેને વાત કરવાથી તેને જખરી અસર થએલી માલમ પડેછે; અને જોરડામાં પડ્યો પડ્યો ખુન થયું ! છરો માર્યો ! એમને એમ કહ્યા કરેછે. તે તે શું કહેવાય ? ચંદાએ આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું.

ચંદાને મોઢેથી “ ખુન ” શબ્દો નિસરવા સાથે કીશનજી ચમક્યો. જીની વાત માઠ આવતાં તે શીકો પડી ગયો. જાણે પોતે ખુનિ ન હોય !

અને હાલજ નજી પોતે ખુન ન કર્યું હોય તેવું તેનું ડાળ દિસવા લાગ્યું. ચંદાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર તે નહીં આપી શક્તાં ઉલટો ગભરાએલો માલમ પડવા લાગ્યો.

“ આપાજી તમે કંપીત હૃદયના માલમ પડોછો ? અને ગભરાઓછો કેમ ? મહેરબાની કરીને કહો કે તેમ થવાનું કારણ શું ” ચંદાએ આશ્વસ્થતાથી પૂછ્યું.

કીશનજીએ બોલવાની તબીબી કીધી પરંતુ જીખાન હલાવા પુરતી તેનામાં સ્ફુટિત આવીજ નહીં. તેના કરેલા કૃત તેની સનમુખ આવી ઉભા રહ્યા. આખર તે શુદ્ધિમાં આવી ધણીજ મુસ્કેલીથી બોલ્યો. “ કાંઈ નહીં બેટા એ તો મને કોઈ કોઈ વખત ધુમ્મરી છુટેછે, પરંતુ ચાલ સુંદરજીને કેમ છે તે જોઈએ. ” એટલું બોલી કીશનજી ચંદા પાસેથી અખાડા કરી જઈ સુંદરજીની રમમાં ગયો.

ચંદા તેની ષછવાડે તેને નિહાળતી—વિચાર કરતી ઉભી રહી; અને બળડવા લાગી કે “ ખરેખર માંન ન માંન પણ આજ કાંઈ પાછો આ મકાનમાં ચમત્કાર છે. કારણ જે કોઈ બોલેછે તે બેદ બરેલુંજ માલમ પડે છે. ચાર પાંચ વર્ષપર પેલો કોઈ આદમી આવ્યો હતો—અને તેને લેઈ આપાજી ભુત વખારમાં ગયા હતા અને જેવા બન્યા હતા તેવાંજ ચિન્હ કાંઈક આજે પણ લાગેછે. પ્રભુ સત્યને રહાય કરો !!!

પ્રકરણ ૨૧ મું.

હુમનનો છોકરો.

ભાવિ બગાવિ ભુલવે, બાંબે સુદ્ધ અસુદ્ધ,

વિનાશ કાળે ચાયછે, સૌની વિપરીત ખુદ.

કીશનજી રમણના ઓરડામાં ગયો; અને તેને ધારી ધારીને કેટલોક વખત સુધી જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો. કે “ આ સુંદરજી કોણ હશે ? અને એને મારી વાત કોણે કહી હશે ? અહા ! આટલે દિવસે પાછી એ વાત તાજી થવાતુ શું કારણ ? બોંયરાનાં બારણાપરતો મજબુત તાળાં માર્યા છે. ત્યારે હવે મારે કરવું શું ? ” એમને એમ દિલસોજી કરતાં તેતુ હૃદય કંપવા લાગ્યું. છાતી ધ્રુજવા લાગી. તેના પગ અને હાથ ઠંડાગાર થઈ ગયા. પાછો તે ધૈય લાવી રમણ સામું જોવા લાગ્યો. એટલે કોઈ વખત તેને જોયો હોય એવું દિસવા લાગ્યું પરંતુ ક્યાં અને ક્યારે તેની તેને સ્મરણ શક્તિ રહી નહીં. આ વખત ચંપા તેની પાસે સારવાર કર-

તી બેઠી હતી; અને ચંદ્ર એક બારણાની ફાટમાંથી જોતી બીજા હોલમાં ઉભી હતી.

“હજી તે ગાંડુ થેલુ લવે છે કે ચોખુ છે.” કીશનજીએ ચંપાને પુછ્યું.

“હા શેઠજી, બહુ બકે છે પણ અહિયાં જરા મુગો રહ્યો છે” ચંપાએ ડોળથી કહ્યું.

“પરમેશ્વર એને જલદી સારો કરે” કીશનજીએ દિલગીરી ભરેસે મહેરે કહ્યું.

“હાજી પેલા મ્હારા બાઈની મીશાલે પેલા બંધ ચોરડા બણી જોયછે; અને ખુન, લેહી, છરો? એવું એવું બકે જાયછે; અને આપનું નામ દેછે” ચંપાએ કહ્યું.

“એનું કાંઈ નહી. જેના દિલમાં અસર થઈ તે ગમે તેમ બકે જાય કોઈ ચાકરે ત્હારા બાઈની પેડે એને બમાવેલો લાગેછે” કીશનજીએ ચંપાને કહ્યું.

“હાજી એમજ માલમ પડેછે” ચંપાએ કહ્યું.

આ વાત ચાલે છે એટલામાં રમણ જાગ્યો; અને કીશનજીને જોઈ તેના સામી લાલચોળ આંખો કરી. વિકાળ મુખચર્યાએ બોલ્યો. “કીશનજી—લુમ્બા, ચોર દગલખાજ ખુની! મારા આપનું ખુન કરનાર! મારો તેને ખુન મારો!!” એટલું બોલી તે તેના પર તલપ મારતાં પગડ ખાઈ જમીન પર પડ્યો.

જેયું શેઠજી આમને આમ કંપા કરે છે! ” ચંપાએ કીશનજીને કહ્યું.

“ચંપા, તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. એક વખત કાચા દિલમાં વાત ઠસી તો પછી ગમે તેમ લબ્યાજ કરાય; અને આજકાલના ઉછળતી વચનાં સુવાનીયાઓ તેઓના કાચા દિલથી અરેમીયન નાછટસ જેવી વાતો વાંચી તે વાતો અંતઃકરણમાં ચોટવાથી જાણે તેમાંનો પાર્ટ પોતે જ બનવતા ન હોય તેમ તેઓ દિવાનાની માફક થઈ જઈ કામ—ધંધો કરતા અટકે છે. મેં એવા કાચા દિલના છોકરાઓ ધણા જોયા છે. આજ આમ બોલેછે ને કાલે વળી શું બોલશે. માટે તેથી શું? પણ ચંપા, તેની સંભાળ રાખજે તેની પાસેથી ખશિય નહી. જ તુ જમી ન હોયતો જમી આવ ત્યાં સુધી હું અત્રે થોભુ છું” કીશનજીએ પોતાના વિચાર છુપાવતાં ચંપાને કહ્યું.

“ ના શેઠ તમે શું કામ તરફી લ્યોછો ? હું હાલ બેઠી છું પછી જમણ. ” શેઠને સાર લગાડવા ચંપાએ કહ્યું.

“ ના ના જા જમીને વહેલી આવ ” કીશનજીએ કહ્યું બીચારા રમણુ વિશે ખરેખર અત્રે લાગવાતું કાને ? એક બીચારી ચંદાને તેના પ્રયત્ન બદલ અને કીશનજીને તેના દુશ્મન પેદા થયો તે બદલ તેમાં બીચારી ચંપાને શું ? તે શું કરવા હાથ મારવો ચુકે ? કીશનજીએ બીજી વખત કહેતાં વેતળ તેણી ઝટ ઉઠી જવા ગઈ.

કીશનજી રમણુને નિહાળતો તથા તેની હાલત પર ખ્યાલ કરતો એક ખુરશી પર બેઠો છે. એટલામાં પાછો રમણુ જાગ્યો અને તેના સામે ઉછાળો મારી બોલ્યો “ કીશનજી ખુની ? પાપી મારો ”

રમણુના આ શબ્દોચાર સાંભળી પાછો કીશનજી ચમક્યો. આ વખતે ટેબલ પર પહેલા એક રૂમાલ પર તેની નજર પડી તે ઉપાડી જોતાં તેમાં કાંઈ બાંધેલું માલમ પડ્યું તે છોડી જોતાં તેમાંથી એક ફોટો અને એક કવર તેને મળ્યું તે ફોટો બીજા કોઈનો નહીં પણ તે કરશનદાસ બાવનગરીનોજ હતો જે રમણુ હવે પેલા વૃદ્ધ બાગવાંન માળીને બતાવી ખાત્રી કરી આવ્યો હતો. કીશનજી તે જોતાંજ એકીદમ ચમકી ઉભો થયો અને વિચારવા લાગ્યો કે સુરત મુકામેથી હું આ ફોટો લઈ આવેલો અને તે મારી ખાંનગી રૂમની કબાટમાં ઘણી સંભાળથી મુકેલો તે આજ સુંદરજીની પાસે ક્યાંથી ! એને કાને આપ્યો હશે ? ! ” એમ થોડો વખત વિચારનાં વમળમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો વળી તે કાગળ વાંચતાંજ તેના હોશ કાશ ઉડી ગયા. તેના હોઠ સુકાઈ ગયા. તેને આ સૃષ્ટી એક સ્વપ્ના માફક લાગવા લાગી. તેની ખાતરી થઈ કે સુંદરજી એ ખરૂં નામ નહિ પણ રમણુનું ધારણ કોઈલું નામ છે. બાકી ખરૂં નામતે રમણુ છે; અને તે પેલી કરશનદાસ બાવનગરીની ધણીયાંણી રાધાનોજ છોકરો થાય છે ! જેણીએ આ કાગળ તેના ફરજન ઉપર લખેલો સાફ માલમ પડે છે. હાય ! હવે શું કરવું, દુશ્મનોનું વાદળ એકાએક મારી આસપાસ ફરી વળ્યું છે; અને હું નથી જાણતો કે કીધા ભારે સીતમનો હવે મારાપર વર્ષાદ આવશે. ! હવે મને બચવાનું બીજું સંજત નથી. અરે મેં દુષ્ટ છોકરીની હઠ માંની દુષ્મનના છોકરાને ઘરમાં રાખ્યો. તેથી આ સીતમ આવી અરે ! હું કેવો બેવકુફ ! એવી રીતે પરતાવાનો કીડો તેના કબેજમાં પેદા થયો. પાછો તે ધૈર્ય લાવી જરા વિચાર કરી બોલ્યો. “ અરે ! ખેર ! હવે ફીકર કરવી સારી નહીં. કારણ હાવી નજીવી બા :

ખતપર હાંમ હારી જવું એ હીચકારાનું કામ છે. આમેય હું દુખમનોથી ઘેરાયો તો ખરો ત્યારે હવે પુર કરું. કરશનદાસ બાવનગરીના કુટુંબમાં લોહીની રંગીન નદીયો વહેતી કરું. અને કીત્રાયા ખરડાએલા મારા હાથ તેમાં ધોઉ. હવે શા માટે બાકો રાખું? પાપમાં વધુ ગીરફતાર થાઉ. આ દુષ્ટને આજ અને કાલે તારાને ઉરાડુ; અને રાધાને જરાવારમાં રડવડતી કરી તાબે કરું. તોજ હું ખરો. પછે તેના કુટુંબની કૌણ દાદ કેંદ્રીયાદ લેનાર છે. મેં જોતાંને વાર જાણ્યું કે તેને મેં કંઈ જોયો છે. તે એજ કે ફક્ત તેની તસવીર. જે હું સુરતથી ઉપાડી લાવ્યો હતો તેજ એ છોકરો. હવે જરમ ખુલ્લો થયો પણ તેને ખુન કેમ માલમ પડ્યું? તે વિશે હજી શક રહેછે. શું એણે કંઈ તપાસ કરી હશે? અગર તપાસ કરવાયેજ શું તે અત્રે નોકર રહ્યો હશે? નહીં નહીં એમ ન હોય, કારણ તેની માનુ કાગળ તો હાલ એ ત્રણ દિવસનું તાજુ છે; અને અંદર લખે છે કે આજ રોજ ખખર કાડતાં માલમ પડેછે. ત્યારે જે ત્રણ દિવસ થયાંજ આ વાતનો પતો લાગેલો માલમ પડેછે. અરે! એઓએ શું પતો મેળવ્યો હશે? શાથી મળ્યો હશે? અરે! કાંઈ આદમીએ એ કત કરતાં મને જોયો હશે? નહીં! નહીં! તે વખતે તો કાંઈ નહોતું. અને લીમણ પણ પછી આવ્યો હતો. જેને મેં દાદ ન આપતાં સમજાવી કાડ્યો હતો. જેથી તે પણ એમાંનું કંઈ જાણ્યો નથી. ત્યારે કેમ અને શાથી ખખર પડે. નહીં, નહીં એવો કદાચ અમરથુ તેણીએ લખ્યું હશે; અને કદાચ ખર હશે તોપણ શું? હવે માથે સકટ આવી પડતાં શીકર કરી ડરવું એ નામદંતું કામ છે; અને એમ ગભરાએથી કદાચ મ્હાફજ મગજ ખસી જાયતો પંચાત; અને દુખમનો આજુબાજુ ફીલ્લો કરી રહ્યા છે જેથી હવે મારે સ્થીર થઈ બેસી રહેવું ન જોઈએ, અને દમમાં દમ છે ત્યાં સુધી પાછા હઠવુંજ નહીં. બલે પછી ફાસીએ જાળીં તોપણ શું? ” આમ કીશનજી પોતાના મન-રાજના તરંગમાં ગુચવાના લાગ્યો. એટલામાં અંપા આવી એટલે તે બોલ્યો “ અંપા હવે આંની સંભાળ રાખજો કંઈ ઉડી જવા દેઈશ નહીં; અને તેને આશ્રમ થાય ત્યાં સુધી હું પણ લાંજ રહેવાનો છું. કેમ તને કંઈ રાત્રીએ ઉંઘ ખુંઘ આવેછે કે ?

“ જી, જરા ડોહું આવતાં એક ચાપનો પ્યાલો ચઢાવુંછું. ” અંપાએ બહાદુરીથી કહ્યું.

“ ગાંડી ચાહા કરતાં કાશી સારી તે પીધા કરજો અને હું રાત્રીએ મારો પ્યાલો થશે તે વખત તને પણ મોકલાવીશ. ” કીશનજીએ કપટ-ચર્ચાની ગોઠવણમાં કહ્યું.

“ વાર શેઠજી તમારે બહુ થાઓ અમો ગરીબપર રહેમ રાખો છો તો પ્રભુ તમારે કલ્યાણ કરશે. ” અપાએ સ્વાર્થવશ્ય થતાં કહ્યું.

કીશનજી હવે રમણને ઠેર કરવાના વિચારમાં ગુંથાયો. તેણે કલ્પના કરી કે જો એકદમ મારી નાખું તો જુરીના અભિપ્રાયથી હું ખુની ઠરું. માટે દવામાં ઝેર નાખી કંઈક ગોઠવણ ઉતારું કે માલમ ના પડે, અને તેને માટે મારા દોસ્ત ડોક્ટર બોદલજીને ઘેર જઈ કે જે મારી પ્રાણ પ્યારી ધનકારનો પ્યારનો એક લરસી ભાગીયો થાય છે. અરે! પરંતુ તે તો હાલ તેની ત્રીજી બૈરી ગુજરતાં મારી છોકરી અંદા સાથ પરણવા તેણે માણ કરેલું અને તેણીના ના કહેવાથી મે તેને ના કહ્યું છે તેથી રીસાણો છે તો તે મારા કાર્યમાં કેમ મદદ આપશે? અને એના સીવાય આ કામમાં કોઈ મદદ કરે તેવો ખીજો કોઈ નથી. ખેર ચાલો જે થાય તે ખરું. આખર રૂપૈયાથી નહીં અને તો અંદા તેની સાથ પરણાવવા કમ્પુલ થઈશું. પરંતુ તે આ કાર્યમાં દીલ દેઈ મદદ તો કરશે. ” આમ વિચારી આ સ્વાર્થી પીતાએ પોતાની છોકરીનો સ્વાર્થ હુખાવા ડાક્ટર બોદલજી જેવા નિચને ઘેર પ્રગલાં ભર્યા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ડાક્ટર બોદલજી.

લાલચમાં લપટાઈને કરે, દુષ્ટ કૃત્ય જોડ;

આખર અહુ પસતાયછે, પ્રસિદ્ધ થાતાં તહ.

જેમ સમુદ્ર મોટી મોટી નદીયોથી પણ ધરાતો નથી, તેમ લાલચુ માણસની લાલચ મોટો લાભ થયો હોય તોપણ ધટતી નથી. લાલચમાં લપટાઈ સારા માણસ પણ નિચ કૃત્ય કરવા ડરતા નથી.

ડાક્ટર બોદલજી બાટીયા કામનો એક યુનાની હકીમ હતો, તે પોતાની દુકાન મચ્છી બજાર પાસે એક ગલીમાં રાખતો હતો. આ હોસ્પીટલ ઘેલાં-દર્દી આદમીને સાજા કરવાની નહીં, પરંતુ સાજા આદમીને ઘેલાં બનાવવાની હતી. કારણ આજકાલ એલ. એમ. એન્ડ એસ. ની પદ્ધતિ વાળા ગલીએ ગલીએ બલકે ઘેરઘેર પસરાઈ ગયા હતા. તો મી. બોદલજી જેવા યુનાનીનું આ મુંબઈ શહેરમાં ટકુ શું ચાલે? નથી તે આ ધર્મી આદમી બેઠો હતો. લુચ્ચા, લફંગા, ચોટા, છીનાળવાનો તે સરદાર હતો,

અને આપણા કીશન લવજી જેવાનો—કે જેનાથી કેટલાક આદમીયોને ખરાબ કરવાથે હજારો રૂપૈયા આજ સુધી મળેલા તેનો—તે ખેરખાહ દોસ્ત હતો. કીશનજી થોડા દિવસ થયાંજ અત્રે નહી આવતો હતો કે જે નહી આવવાનું કારણ તેની છોકરીનું મીઠાણું મી. લોદલજીએ કરવા છતાં તે લોદલજીને આપી નહી શકવાથી લોદલજીની ધતરાજી થઈ હતી તે હતું.

મી. લોદલજીની દુકાન અને તેની પછવાડે આવેલા તેના દર્દીયોને રાખવાના મકાનનો દેખાવ તરેવાર અને તે એક સરકારી જેલના જેવો હતો અને તેમાં આવેલી દરેક ઓરડીમાં જુદી જુદી જાતના દરેક દર્દીઓ—કે જે દર્દીઓમાં ધણુંકરીને ધણાજ જોખમ ભરેલા અથવા દુનિઆએ તજ દીધેલા કમનસીબ બંધવાઓનો ધણો ભાગ હતો.

ડાક્ટર લોદલજીની ચાલ ચલગત વિશે વાંચનારને ઉપર ઇશ્વારો કરી સમજાવ્યાછે. એટલે તે વિશે વધુ કહેવાની કંઈ જરૂર નથી પરંતુ એટલું તો જણાવવું જરૂરનું છે કે આ મુંબઈ નગરીમાં જે કંઈ પાપ થતું હતું તે પાપી કામોની આ ઇસ્પીતાલ એક જનરલ શાખા હતી. તે ઇસ્પીતાલમાં એક બાજુ દર્દી આદમીયોને રાખવામાં આવતા તથા બીજી બાજુ દિવાનાઓ—કે જેને માટે કેટલાઓના તરફથી આવતી મોટી મોટી રકમ માટે તેઓને અંદરજ પુરી રાખવામાં આવતા તે હતા.

કીશન લવજી આ મકાનમાં દાખલ થયો. આ વખત ડાક્ટર સાહેબ નવરાજ હતા. તેથી કીશનજી તેને પ્રાઇવેટ રૂમમાં લેઈ જઈ બધી બીનાથી જાણ્ય કીધો. ડાક્ટરે તેનું અગાડીનું માગણું સ્વીકારવા કહ્યું. કીશનજીએ તેને ધણું નાણાં આપવા માંડ્યાં, પણ તે તો બોલ્યો કે “ તારા પરતાપથી મને નાણાંની જોટ નથી પરંતુ તારી” પુર્ણિમાના ચાંદ જેવા મુંબની છોકરી સાથે મારા લગ્ન કરવા ખુશી હોમ તો હું આ કામમાં હાથ ધાલું. ” ડાક્ટરના આવા જવાબથી કીશનજી ફાવ્યો નહી અને આખર તેનું માગણું કમુલ રાખી તે બદલ તેના કહેવા મુજબ એક દરતાવેજ કરી આપ્યો. આથી મી. લોદલજી હરખાયા, અને એકોનાઇટ નામની (Acconite) ઝેરી દવાની નાની શીશી તેને આપતાં કહ્યું “ આ શીશીની અંદરથી તેની દવામાં બે બે ચાર ચાર ટીપાં નાખી બે ત્રણ દિવસ તેમ કરી દવા પાવાથી બે ત્રણ દિવસમાં બેડો પાર પછે કંઈ ? પણ સંજાળથી કામ લેજો. કાંઈ જાણે નહી.

કીશનજી—વાર મહેરબાની આપની સાહેબજી ?

લોદલજી—હા પધારો પણ મને ખબર આપતા રહેજો.

કીશનજી—વાર. એમ કહી કીશનજી મતલબ સરનાં ચાલ્યો અને
ડાકટર ધાર્યું ચતાં ખુબ પ્રતાવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

પ્રાણહારક શીશી.

બીજા જનનું બગાડ્યાં, બુદ્ધિથી કરે કામ;
સરે કારજ કહો કેમ અરે ! જેને રાખે રામ !

બદકામ બળવનારાઓને તેમ છુપી મસલત કરનારાઓને ખુની
કહીએ તો ચાલે કારણ “જમ” પણ પોતાનું ખુર કામ છુપી રીતે કરેછે.
એવું કામ કરનારાઓને તેઓના દિલની ધાસ્તીજ કહી આપેછે કે તેઓના
કલ્પ આખરે તેઓનેજ સપડાવી દેવાનાં.

(જી. જી. જી.)

બપોર અને સાંજનો વખત એક અણસારામાં ચાલ્યો ગયો; અને
જોત જોતામાં દિવસે સૂર્યના તાપથી તપી ગયેલું આકાશ તારાના છંટકા-
વથી અત્યંત શિતળ બની રહ્યું હતું. આ વખત કીશનજી પેલી લાવેલ
શીશીમાંથી રમણની દવામાં ભેળસેળ કરવાનો વિચાર કરતો એક ખાનગી
ઝોરડીમાં બેઠો હતો.

આછીપા પ્યારથી શીકરના પંજમાં સપડાએલી બીચારી અંદા પણ
નિંદ્રાદેવીની આરાધનામાંથી અજાગી થઇ બેઠી હતી. તેણીના અંતઃકરણમાં
આ વખત તેના પ્યારને પેદા થયેલો ઉપદ્રવ સજ્જડ પાયો નાંખી બેઠો
હતો. આવતા વિચારો દુર કરવા તેણીએ બહુ બહુ ફાંફાં માર્યા, ધણી
ઉપચારો કર્યા—ચોપડી વાંચવા બેસી—ચિત્ર નિહાળવા લાગી; પરંતુ નહીં તે
નહીજ. તે શીકર તેનું અંતઃકરણ છોડી દુર થઈજ નહીં. તેણી ધણીજ
દુઃખાન્તઃકરણે તેણીના પ્યારને પેદા થયેલ ઉપદ્રવ વિશે વિચાર કરતી બેઠી.
“ અહા ! સુંદરજીને હું નહાઉં છું. તેમ છતાં તેને સાંજે કરી શકતી નથી.
તેમ ધરના માણસોની અમર્યાદાથી ધડી-ધડી તેની ખજર પણ લેવાતી
નથી. અફસોસ ! સુંદરજી આખર તું મને દગો તો નહીં દેને ? ! અરે !
મારી ધારણા નિષ્ફળ તો નહિજ કરેને ? ! અરે હું તારી મોહાવતના દ-
રીયામાં ડુટી પડવા અધીરાઈના ખડકની ઊંચી ટોચે ઉભી રહી છું. પ્રભુ
તને ધણું આયુષ્ય આપો—તારી બીમારી દૂર કરો; અને આપણા પવિત્ર
પ્રેમ સદા કાયમ રહો ! ”

આવા વિચારમાંને વિચારમાં રાતના બાર પર એક વગ્યો. રાત્રીના જે કંઈ વિચારો આવેછે તે બહુ બચકર અને બહેમ ભરેલા માલમ પડેછે, તેવી રીતે અંદાને રમણ વિશે થવા લાગ્યું. તેણીના દિલમાં આ વખત કુદરતી ચટપટી થઈ; માયાવિ આશાએ તેના હૃદયમાં—(તેને મળવાનાં) આશાકીરણો ઉત્પન્ન કીધાં; તેણી ખીજનાપરથી ઉઠી. અને અંપા ને ઉઘી ગઈ હોય તો પોતાના પ્રણયીને મળી તેમની કુશળતા પુછવા તેણીએ ધરાદો કીધો. તેણી પોતાની રમમાંથી (Room) અંદરની બારીતું એક દ્વાર ઉઘાડી અને રસોડાની પછવાડે આવેલા હોલમાં દાખલ થઈ અને સાંધી અંદરની બારી ઉઘાડી જોયું તો રમણના હોલમાં બત્તી અધઝઘાટ પ્રકાશી રહી હતી. અંપા ધડી ચરપર જોરસાખંધ ઝોકાં ખાધે જતી હતી અને નિંદ્રાને લીધે તેના નાકનો અવાજ આ શાંત ઝોરડામાં એક સરખી રીતે ગડગડાટ મચાવી રહ્યો હતો. “ બચથી પ્રેમ બળવાન છે. ” આ સ્મય જોઈ તેણી સદરહુ ઝોરડામાં ડાખલ થઈ. દર્દી આ વખત ભરઉંઘમાં જ પડેલો હતો; આંધી, વ્યાધીના કળે કરી તેની મુખચર્યા આ વખતે મ્હાન માલમ પડતી હતી. તેણી પાક દીલથી તેના નયનાનંદકની કુશળતા પુછવા તેના પલંગ તરફ પગલાં ભરવા લાગી. એટલામાં બહારથી કોઈ અંદર આવતું હોય એવો તેને ગણસારો માલમ પડ્યો. આ વખત તેણી ગભરાઈ. તેણીનું હૃદય નિઃસત્વ થઈ ગયું; અને અત્રેથી નાશી જવાન ઉપચારો કર્યા પણ કંઈ લાગ નહીં ફાવવાથી લાંબે ત્યાંજ એક ઉભા કીધેલા નેતરના માંચડા પછવાડે તેણી છુપાઈ ગઈ. આ વખત તેણીનું હૃદય ધણુંજ કંપવા લાગ્યું; અને આવા અચોક્કસ વખતે અત્રે આવ્યા બદલ તેણીને કોઈ કદી દેખે તો ખુરો વિચાર કરે માટે પથાતાપ કરવા લાગી. સંભળાતાં પગલાં આગળ ને આગળ વધતાં ગયાં અને આસ્તે રહી નિલાચરની પેડે બારણું ઉઘાડી એક ચાળીસ વર્ષનો મદદ અંદર દાખલ થયો. આ મદદ ખીજે કોઈ નહીં, પરંતુ તે કીશનજી પોતેજ હતો.

માંચડામાંથી કાણુ આવ્યું કાણુ નહીં એ સ્પષ્ટ રીતે દેખાતું હતું. અંદા આ અનિયમિત વખતે પોતાના બાપને અત્રે આવેલો પેખી તેણે જાણ્યું કે સુંદરજીની તે બખર લેવા આવ્યો હશે; તથા ઉંઘતી અંપાને સચેત રહેવાનું કહેશે, પરંતુ ફોગટ. તેમાંનું કશુંજ બન્યું નહીં; અને ઉલટો તે એક મીણુપત્તી સળગાવી રમણના પલંગ તરફ આવ્યો, અને તેને તાકી તાકીને જોઈ કહેવા લાગ્યો. “ બચ્યા જોયા કર હવે ” વળી તે અંપા તરફ વળી તેણીને ઝોકાં ખાતી જોઈ બોલ્યો “ કી

ક ઠારીની મેળવણીથી આપણુ ઠીક બન્યા છે. ” તેના આ શબ્દોમાર સાંભળી ચંદા એકદમ ચમકી-તેણીને એક મોટું સંકટ માલમ પડ્યું. તેણીના દિલમાં કુદરતી ધ્રુજારી છુટી. જે ધ્રુજારી-કંપારીની મતલબ તે જાણે પણ સમજી શકી નહી. તો પણ પાંછી તેણી જાન લાવી સંકુચિત રીતે તે માંચડામાંથી જીવે શું બને છે તે જોવા લાગી. કીશનજી જ્યાં બસી બળતી હતી ત્યાં પડેલા એક ટેબલ પાસે ગયો; અને તેના પર દવાની એક ખાલી અને એક બરેલી એમ બે શીશીયો મુકેલી હતી, તેમાંથી ખાલી શિશી ઉપાડી. અને ખીજ હાથેથી ગળવામાંથી એક નહાતી શીશી કાઢી જેમાંથી ઘણી સંભાળથી પેલી ખાલી શીશીમાં પાંચ સાત ટીપાં કાંઈક રેડ્યું, અને તે પાછી સાચવી ખીસામાં મુકી. પેલી રહેલી દવાની શીશી જેમાં બે ટંકની દવા હતી તે પેલી ટીપાંમાં નાંખેલી શીશીમાં રેડી દીધી. પ્રથમની દવા સફેત પાણી જેવી દિસતી હતી. અને આ મેળવણીથી તેના રંગે રાક્ષસી કાળાશ પકડી. આ પ્રમાણે કાર્ય કરી પેલી બંને શીશીયો હતી તેમની તેમ ગોઠવી. જે કાર્ય વસાત પોતે આવેલો તે ક્ષતેમંદ નિવડ્યું સમજી જે રસ્તેથી તે આવ્યો હતો તેજ રસ્તે રહી તે પલાયમાન કરી ગયો.

આ ચમત્કાર જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયેલી ચંદાની સ્થિતિ કોઈપણ આદમીથી ખમી શકાય એવી ન હતી. તેણીએ પ્રતિતી કીધી કે મારા જાન પે ઘણુંજ ધાતકી કામ કરવા માંડ્યું છે. તેણે દવામાં કાંઈ પ્રાણહારક વસ્તુ મેળવી છે; નહીં તો આટલી રાત્રીએ નિશાચરની પેઠે આવી દવામાં રોજબોજ શા માટે કરવું જોઈએ ? વળી “જેવાકર બચ્ચા હવે ” એ શા માટે કહેવું ? ! હાહા નક્કી તેઓ ખુનીજ છે, એમ જણાય છે. ચંદા તે નો પીતા જવાથી બહાર આવી અને પેલી દવાવાળી શિશીમાં જોયું તો તેમાં પ્રાણહારક પદાર્થ ઝેર ઝળકતું હતું તે શીશી તેણીએ ઝટ ઉપાડી, અને એક તાકમાં ખીજ તેવીજ એક ખાલી શીશી પડી હતી તેમાં પણ જી બરી આ દવાની શીશીની જગાએ બરોબર તે ગોઠવી પેલી ઝેરી શીશી લેઈ તેણી આ હોલનો પરીલાગ કરી પોતાના હોલમાં આવતી રહી. આ શિશી તાકી તાકીને જોઈ તેણીએ ઘણુંજ વખત વિચારના વમળમાં ગાયાં ખાધાં. આખર તેને મજબુત યુચ મારી તેને પેટીમાં મુકી તે પેટી બંધ કીધી.

અહા ! જેવાનું જોવે રહ્યું ! કુશળતા પુછવાની ખીજ બાજુ રહી અને વચ્ચે આ અણુધારી આફત આવી પડવાથી ખીચારી ચંદાનું અં-

સાકરણ સ્થિર રહી શક્યું નહીં. તેણીનું હૃદય અતિશય કંપવા સાથ વ-
દનપર પાણીના ઝોબે ઝોબ વળવા લાગ્યા આ વખત તેણીને ખુરાજ વિ-
ચારો આવવા લાગ્યા. કે જે વિચારો તેનું અંતઃકરણ ફાલી ખાતા હતા.
જેના બાપના ધાતકી કામથી તેનાં હૃદયમાં કંપારી છુટવા લાગી. આ વિ-
ચારોથી આખર હારી—થાકી—અને નિદ્રા લેવાની ભુકિત થો કરી પણ તે
બુદ્ધિતથો ઊઠીવાર ટકી શકી નહીં. કારણ આ પરાત્રીના અણુધાર્યા બનાવ-
ની ધાસ્તી તેણીના અધુને નિદ્રા સાથ મુઠાકાત ન થવા દેવા ખડી ઝો-
કી કરતી હતી.

આખર પ્હો ફાટયો અંધારાના કટ્ટા શત્રુના પધારવાથી કુદરતના
પુત્રો સૌ સૈને કામે વળગ્યા. આ વખત જંબાના સમય થતાં કીશનજીએ
અંદાને જંબા બોલાવી; પરંતુ જંબા ન હોતાં પોતાના બાપના સામુ તેણી
એકીટસારે જોઈ રહી. આ વખત કીશનજી રાત્રીએ આદરેલા અધોર ક-
ર્મથી જરાપણ ડરેલો માલમ પડતો ન હતો. તેણે પુછ્યું “ શા માટે
નથી આવું ? ”

“ બાપાજી મને પુછશેજ ના. આપણી મર્યાદા જ્યાં સુધી મારાથી
ન લોપાય તે હું વધારે સાઈ સમજીશું; અને એટલુંજ કહ્યું કે તમારાં
કર્મ જોઈ હું કંટાળી ગઈ છું. જે કર્મ શું છે તેનો વિચાર તમે પોતેજ
કરો હવે હું તમારી પાસ રહેવા ખુશી નથી ” અંદાએ દિલગીરી ભરી
મુખ મુદ્રાએ કહ્યું.

કીશનજી છોકરીને મોઢેથી કોઈ દિવસ નહીને આજ આવે શખ્તે
નિસરતા સાંભળી ચમક્યો; અને તેનાપર વધારે ગુસ્સે થઈ બોલ્યો. “ સુ-
લામાં પડ ના આવું હોય તો ” એમ કહી તે રસોડામાં જઈ જેવું તેવું
જમી અંદા રમણપર આશક છે એવી શંકા લાવતો વિચારજીવનના એક
હોલમાં જઈ બેઠો. અને વિચારવા લાગ્યો કે “ આજની દવાની શીશીમાં
‘ રામે મેળવણી વધુ પડી છે. માટે રમણનો તો આજજ ધાટ ધડાઈ જશે,
અને પછી અંદીને તો ડાકટર બોદલજી સાથ પરણાવવાની છે; એટલે પડે
સુલામાં પછી એનો પ્યાર શા કામમાં આવનાર છે. ખેર જોયા કર હવે
શું થાય છે; ”—આમ વિચારતો તે રમણના મથુની રાહ જોતો ધડીયાળ
સામે ધડી ધડી જો જો કરતો બેઠો. અગીયાર વાગ્યા; પાર, અને એક
વાગ્યો એમ વખત તેની શરમ રાખ્યા વગર બેમર્યાદ થઈ જવાજ લાગ્યો
તોય કંઈ નહીં જથ્થાવાથી પાછો તે રમણના હોલમાં જોવા ગયો. રામ
રામે તેને કાણુ મારી શકે ?—કીશનજીને તેનો કદો શરૂ હતો જીવતોજ

।લમ પડયો, રમણુ એટલામાં તેને જોઇ બબડી ઉઠ્યો.

“ હુઆ ચોર દગલબાજ ખુની કીશન લવજીને મારો. તેજ મારા બાપનું ખુન કરનાર છે. ”

કીશનજી હવે ગભરાયો. તે તેને ઝેર પણ પાચન થઇ ગયેલું પેખી આશ્ચર્ય ચકિત થયો; અને પોતાની પ્રેરણી યુક્તિ નિષ્ફળ જવાથી કંઈક શંકાશીળ થઈ અંપાને પૂછવા લાગ્યો—“ અંપા સુંદરજીને દવા કાણુ આપે છે ? ”

“ શેઠજી હું આપુ છું. ”

“ તે બરાબર પીએ છે કે ઢોળી દે છે ? ”

“ હાજી પીએ છે. ઢોળી કેમ નાખે કાંઈ પૈસા નથી બેસતા. ”

પોતે પ્રયાસમાં નિષ્ફળ ગયો; અને દુસ્મનો આજીવ્યાજીવ ગળ નાંખી રહ્યા છે. માટે હવે તાકીદે કામ સરાડીએ પડી જવું જોઈએ પરંતુ આ કામ ઉતાવળ કરે અને તેમ નથી જેથી ડાક્ટર ભોદલજીને ત્યાં એને સુકુ તો સાર અને તેને પણ પરણવાની લાલચ છે જેથી તે તેને રાખશે; અને આસ્તે આસ્તે જેર કરશે. માટે ચાલ તેને ત્યાં જઈ આ બીનાથી તેને વાકેફ કરું ” આમ વિચારી કીશનજી શેઠ અત્રેથી ડાક્ટર ભોદલને દવા આપે જવા મુખ્ય ઉપડી ગયા.

આણી બાબુ અંદાએ વિચાર કીધો કે “ મારો બાપ ખુની છે પરંતુ મારે પ્રથમ જોવું જોઈએ કે તે દવામાં ઝેર છે કે બીજી કાંઈ અને તેની પારખ કરવા કાંઈ ડાક્ટરને બોલાવું ” એમ વિચારી તેણીએ અત્રે રહેતા પ્રખ્યાત ડાક્ટર જહાંગીરજી ફ. ખંખાતા જેઓ મેડીકલ કામમાં ધણીજી હુશિયાર નિવડેલ છે. તેમને બોલાવ્યા ડાક્ટર જહાંગીર આવ્યા. પ્રથમ તેને દર્દીના ઝોરડામાં લેઈ જવામાં આવ્યા બાદ તેની હાલત પૂછતાં તેને પણ કેસ બમંદર લાગ્યો. પછી તેણી તેને પોતાના હોલમાં લેઈ ગઈ; અને બોલી “ ડાક્ટર સાહેબ મ્હારે તમને એક સલાહ પૂછવી છે ? ”

“ બોયલો શું ? ” ડાક્ટરે ઉભા રહી કહ્યું.

“ આ શીશીમાં કેવી બતનો રંગ છે ? ” અંદાએ શિશી બતાવતાં કહ્યું.

“ અરે ! આપતો પોષકનની રેળવણીવાળી દવાય છે તમે કાંથી લાવ્યાં ? ” ડાક્ટરે સુંધી બોતાં કહ્યું.

“ શું ઝેર છે ! હું રંગવાળાની દુકાનેથી લાવી છું એવું શું નામ હશે ? ” અંદાએ અભણ બની પૂછ્યું.

“ એને ઇચ્છેલાં એકાનાષ્ટ કહે છે ” ડાકટરે કહ્યું.

“ એથી શું થાય ? ” ચંદાએ પુછ્યું.

“ શું થાય ? કેવાં દેસાં ! એર શું કરે તે બી તમે નથી જાણતાં ! અને આ દવામાં જેટલી મીલવટ થાય છે તેટલીજ પ્રાણ જતાં વાર બી ન લાગે; સંભાળ રાખજો નહીં તો નકામું હોય તો તે શીશી અને આપો અગર ઢોળી નાખો તમે છોકરૂંની પાસ એ રહેવું સાર નહીં.” ડાકટરે કહ્યું.

“ નાજી બીજી નથી આતો આટલું જ છે. જેથી કાંઈ શીકર જેવું નથી. ” ડાકટરને ફેરાની શી આપતાં ચંદાએ કહ્યું.

“ તમારા દર્દીની જો તમારે દવા કરવી હોય તો તમારા બાવાજી સાથે દરાવ કરેથી હું આવસ. ” ડાકટરે લાલચથી કહ્યું.

“ વારજી હું તેઓને પુછી જોઈશ. ” ડાકટરને વિદાય કરતાં ચંદાએ કહ્યું.

ડાકટર ગયો. એટલે ચંદા અફસોસ કરતી સુઢી વીનાની થઈ એક કાચપર પડી. “ અરે પ્રભુ ! હવે મારું શું થશે ? ! નિરદોષ સુંદરજીને એર દેવાવું કારણ હવે પુરતી રીતે હું સમજી. મારો બાપ ખુની છે; અને તેને ખુન કરતાં સુંદરજીએ જોએલું લાગે છે અને તે વાત જરબડવાથી કાંઈને ખબર પડે માટે તેને મારી નાંખવા આ યુક્તિઓ કરવા માંડી છે. અરે ! પ્રભુ પણ સાચને આંચ લાગતી નથી મારો બાપ ખુની છે તો તે તેના કલથી લેવાશે. શું દુનિયા છે ? ! સારાં અને ખાનદાન આદમીયોજ જ્યારે હાવું કરે ત્યાં પછી બાકી શું રહ્યું ! ! અહા તેના ડોળ અને સાખ્યપરથી કાંઈ માને કે તે હાવે ધાતકી છે ? !

આમ વિચારના વખતમાં ચંદા જોયાં ખાઈ છે એટલામાં ચંપાએ આવી તેના હાથમાં કાંઈક કાગળ આપ્યો. તે ઉઘાડી વાંચતાંજ તેણી ચમકી ઉભી થઈ; અને પુરું વાંચી રહેવા સાથે કપાળે હાથ દેઈ એક પુરી હાથ મારી તેણી બેશુદ્ધ થઈ જમીનપર પછાડ ખાઈ પડી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ચંદાણું સ્વપ્ન.

પ્રેમી તણો વિયોગ પડ્યાનો, ધા લાગે જે દિલમાં;
પુરી શકે એવો કો ન દિહો, આકાશને પૃથ્વીમાં.

ખીડ્યા અણસાધી, જાણે વેદ શું તે બ્યાધી—ચંદ્રબાહા.

વખત સતનો હતો. રાત્રી ચંદ્ર રહીત અને ઘણી ભયંકર હતી; વિજળીઓના ચોપાસ ચમકારાથી મનુષ્યના દીલમાં કુદરતી રીતે ધ્રુજારો છું-ટ તેમ હતું. આવા ભયંકર સમયે બાર પર એક વાગતાંજ ભુતવખારના દરવાજામાં એક ઘોડા ગાડી આવી ઉભી રહી. આ વખત દરવાજો ખુલ્લો ન હોય પરંતુ શેઠ અત્રે સુતા અને તે નહીં આવ્યા હોવાથી ચાકરે દરવાજાને ખુલ્લો રાખ્યો હતો. ગાડી ચાલતી અટકી એટલે તેમાંથી બે શખસે ઉતરી. આજી બાજી જેતાં મકાનમાં સબજો શાંત હતું. ધરનાં તમામ માણસો નિંદ્રાદેવીના સપાટામાં સપડાએલાં હતાં. આ લાગ જોઇ પેલા બે જણા આસ્તે રહી દર્દી (રમણ)ના ઝોરડા તરફ ચાલ્યા; અને બારણું ચાંપી બંધ કીધેલું હોવાથી સાથે રાખેલા એક હથીયારથી નિશાચરની માફક ઉઘાડ્યું અને અંદર દાખલ થયા. ચંપાને તો આ વખત પાછલીજ રાત હતી જેથી પેલા સખસો તુરત દર્દીના પલંગ પાસે ચાલ્યા; અને તે ૫ ઉંઘતો જેમ પેલા બે શખસોમાંના એકે પોતાના ખીસામાંથી એક શીશી કાઢી દર્દીને સુંઘાડી કે દર્દી બેભાન થયો. એટલે જટ પેલા બે શખસોએ તેને ઉચક્યો અને આસ્તે રહી બહાર લાવી ગાડીમાં નાંખી પેલા બે શખસોમાંથી એક તેને સેધ ચાલ્યો ગયો. અને બીજો અત્રેજ રહ્યો.

વાંચનાર સમજ્યા તો હશે કે પેલો દર્દીને સેધ જનાર ડાકટર ભોદલજી અને અત્રે રહેનાર કીશનજી લવજી પોતેજ હતો. કીશનજીના કહેવાથી ડાકટર ભોદલજી રમણને પોતાની ખાનગી હોસ્પિટલમાં લેઇ ગયો અને કીશનજી તેને વિદાય કરી પોતાની રૂમમાં આવી નિશ્ચીંતપણે સુતો.

મળસ્કાના ચાર થયા. દિવાકરના ચોપદાર કુકડાઓ નેહી પુકારવા લાગ્યા. આ વખત નિંદ્રા દેવીએ ચંપાને પોતાના પંજામાંથી વ્હીલી મુકી. તેણી દર્દીને દવા પાવા ઉઠી. અને બીજાના તરફ તેની અર્ધા ઉંઘે ઘેરાએલી આંખો લંબાવતાં દર્દીને નહીં દેખવાથી પાછી આંખો ચોળીનેવા લાગી તોપણ દર્દી બીજાનાપર માલમ પડ્યો નહી. આ બનાવથી તેણી ચમકી. અધીરી બની ગઇ. અને કીશનજી કદાચ ઉંઘને લીધે મારી બેરીકરાઇ જાયશે તો મને ઇપકો આપ્યા સાથ હેરાન કરશે. સમજી ગાભરી ગાભરી તેણી ચંદાના હોજ તરફ દોડી; અને આસ્તે રહી બારણું ઠોક્યું.

ચંદાના હાથમાં ચંપાએ જે કાગળ આપ્યું હતું કે જે વાંચવાથી તેણી પજાડ ખાઇ પડી હતી તે પત્ર કીશન લવજીએ ડાકટર ભોદલજી સાથે પોતાની જાકરીના લગ્ન કરી આપવા કીધેલા કરારની ન-

કલ હતી. અને ઉતાવળમાં જતાં તેના ખીસામાંની નીકલી પડતાં ચંપા ચંદા પાસે લાવી હતી. જે વાંચી ચંદા પછાડ ખાઈ ધરણીપર ઠળી પડી હતી. ચંપાએ તે વખત તેને સાવધાન કરી ખીજાનાપર સુવાડી હતી—ચંદા એને એ વિચારમાં ગુંથાઈ હતી. આખરે રાત્રી થઈ તોપણ તેણીએ ખાધું નહીં; અને જે દિવસની સખત ભુખ તથા આ આવી પડેલા વિભયથી પોતાના નાળુક બદનને દુઃખાવતી આ કામળ—મુગ્ધ ખાળા વિચારના વમળમાં ગોથાં ખાતાં ચાકી જવાથી કેટલીકવારે નિદ્રાદેવીની ભોગ થઈ પડી હતી.

તેણીના આપનો કંતમી ખેલ કેટલોક તેણે સ્વયંભુએ જોયો હતો; અને તેના ખ્યારા પર પડતી આકૃતનો બાકીનો ખેલ કુદરતે આ વખતે સ્વપ્ન રસ્તે તેણીની ચક્ષુ સમક્ષ મુક્યો હતો જેથી આ વખત તેણી નિંદ્રા દેવીના પુર કપાટામાં સપડાઈ પોતાના નયનાનંદકપર પડતી સર્વ વ્યથા સ્વપ્ન રસ્તે નિદ્રાળતી હતી એટલામાં તેણીની કરણેન્દ્રી પર કાંઈનો આરણું ઠોકવાનો અવાજ અથડાયો. તેણી એકદમ ચમકી—સ્વપ્નથી વિમુખ થઈ—અને બચબીત થઈ આંજુઆજુ નિદ્રાળવા લાગી ચંપાનો બીજી વખત અવાજ અતાં તેણીએ તેને ઝોળખી—ખીજાનાપરથી ઉઠી આરણું ઉઘાડ્યું અને આ વખત આવવાનું ઠારણુ પુછ્યું. ચંપા ગળગળી થઈ ગઈ અને ઉતરી ગએલ મુખ સાથ ગડચદીત સ્વરે જવાબ દીધો “ મને જરા નીદ્રા આવતાં હું ઊંઘમાં ઘેરાઈ અને થોડીવાર રહી જોઉં તો દર્દી તેના ખીજાનાપર નથી એવું માલમ પડે છે. મેં આંજુઆજુ ઘણું જોયું પણ કંઈ જણાવતો નથી; ”

આ સાંભળી ચતુર ખાળા ગામરી બની ગઈ. તેણીના શરીરમાંથી હોસ કાશ ઉડી ગયા. તેને આવેલ સ્વપ્ન ખરૂં લાગ્યું. અને કોઈ પોતાનું અંતરનું સચુ મરી નય છે અને એકદમ તે સાંભળી જેમ શરીરમાં સજ્જડ ચોટ લાગે તેવી રીતે તેણીને થવા લાગ્યું. તેણીનું વદન ખાણી ખાણી થઈ ગયું, મ્હોડું વિબ્ધ થઈ ગયું. હોઠ ઘોળી પુણી સરખા દિસવા લાગ્યા. તેણી ત્યાં જ બેસી પડી અને ગદગદીત કંઠે ઉચરી “ચંપાકાકી હવે કેમ થશે ? ! અરે તે ક્યાં ગયો હશે ? જીવોને મારા પિતાજી રાત્રે મુખપથી આવ્યા છે કે નહી. ”

ચંપા કીશનજીના હોલ તરફ દોડી; અને આરણું ધકેલી જોતાં અંદર સાંકળ મારેલી માલમ પડવાથી પાછી આવી અને કહેવા લાગી “ શેઠ આવ્યા છે. ”

આ સાંભળી ચંદા વિચારમાં જ લીન થઈ ગઈ તેના બાપે સ્વપ્નામાં

દીઠેલ બનાવ પ્રમાણે બરાબર લાતકી કામ કર્યું છે. એવું તેને મન નક કા થયું. તેણી સમઘ યમ; અને ચંદાને સાથે લેઈ સ્ત્રીના હોલમાં ગઈ; અને આજી આજી નીહાળતાં કંઈ માલમ નહી પડવાથી તેણી પાછી આવી ખ્યારના વિષયથી નિસ્તેજ અને વિવહલ મુખમુદ્રાએ વિચારના તરંગમાં નિમગ્ન થવા લાગી.

પ્રાતઃકાળ થયો. અરણ્ય સોનાની કુંચીવડે પૂર્વ દિશાનેા મ્હોટો દરવાજો ઉઘાડ્યો; અને સુતી દુનિયાને કામે લગાડવા જાહેર કીધું—કીશનજી ઉઠ્યો; અને ચંદાના ઓરડા તરફ આવતાં, તેણીને ઉતરી ગએલે મુખાર્પિદે તથા દિલગીરી ભરેલે દેખાવે અને રડવાથી મુજી ગએલી આંખોએ જોઈ તે અંદર આવ્યો. આ વખત તેણીપર તેને કાંઈક હેત આવવા લાગ્યું. પરંતુ પાછો વિચાર આવતાં તેણે મીઝાજ બદલી ચુસ્સાથી કહ્યું. “કેમ મીઝાજ છોકરી આજ આમ ફેલ કરતી પડી રહી છે?”

“કાંઈ નહી, મારું માથું દુઃખે છે” ચંદાએ તીરસ્કારના આવેશમાં ચુસ્સાથી કહ્યું.

“માથું દુઃખે માટે ખાવું નહી પીવું નહી. અને બીજાને કનડી આપો દિવસ રડ્યા કરવું કેમ?” કીશનજીએ ચુસ્સાથી કહ્યું.

“માફ કરો પીતાજી મારું માથું ઘણું દુઃખે છે. માટે કાંઈની સાથે વાત કરવા તથા કાંઈની વાત સાંભળવા હું હેરાન છું.” ચંદાએ કંટાળી ચુસ્સાથી કહ્યું.

“ત્યારે દવા કર ચાલ હું ડાકટરને બોલાવું” કીશનજી સ્નેહયુક્ત શબ્દોચારથી કહ્યો.

“નાજી દવાતું અને ડાકટરતું કંઈ કામ નથી તેથી મારૂ દરદ નરમ થાય તેમ નથી કારણ ગરમી કે શરદીતું માથું નથી દુઃખતું” ચંદાએ ચુસ્સાથી કહ્યું.

“ચંદા તું ઘેલી થએલી માલમ પડે છે. કાલ સવારે તે જે મારા સાથ વાત કરી છે. તેવી રીતે બાગ્યેજ કાંઈ ઘરડો સખ્સ મને કહેશે.—માટે તારા મસ્તિકમાં (મગજમાં) શું છે? કીશનજી જીજ્ઞાસાથી બોલ્યો;

“પીતાજી શું કહું મઘ કાલ મને એક સ્વપ્ન આવ્યું છે જે હજી સુધી મને સખ્ત રીતે હેરાન કરે છે, અને એનેજ લીધે ખાવું પીવું બંધ કરે કાંઈ સાથ બોલવું પણ મને મગતું નથી. જે આપ સાંભળોતો હું તે બપોર સ્વપ્ન આપને વિદીત કરું?” ચંદા પોતે એ સર્વ વાત જાણે છે એવું જણાવવા કીશનજીને કહ્યું. “જે તે કહેતી તારા દિલમાંથી દિ-

લગીરી દુર મતી હોય તો કહે ” કીશનજીએ કહ્યું.

“ પીતાજી મારી દિલગીરી તો હવે પેલે બવ દુર થશે; અને ખાકી ની જીંદગી હવે કંગાલ હાલતમાં ગુજરે એમ ધારૂં છું. એટલું બોલી અંદાએ સ્વપ્નની વાત શરૂ કીધી. પેલો મારો ચિતારો કે જે હાલ આપણા દર્દી તરીકે છે તેનાપર કોઈ બચકર આફતે પોતાના કાથ લંબાવ્યા છે. પરંતુ તે આફત તેનાપર કેવા રૂપમાં ઉતરનાર છે. તે હું સમજી શકી નહીં. એ સમજવાને મેં ઘણા કાંઈ માર્યા—ઘણી યુક્તિયો કરી. પણ તે સઉ ફેગટ. આખર કુદરતના સામું મારૂં કંઈ પણ જોર નહીં ચાલવા થી હું મારો એરડો તજી તે દર્દીના એરડામાં દાખલ થઈ. વોલસેટ ઝગઝગાટ ચળકતો હતો તે ખીચારો ભરનિંદ્રામાં જાંધે મસ્તકે પડ્યો હતો. એક બાજુ ચંપાકાકી બેરીકરાઈ ધારણ કરી અશીશીની માફક ઝોકાં ખાતાં આરામ પુરસીપર હિંદોળે ચડ્યાં હતાં હું તે દર્દીને નીહાળવા તેના ખીજાના તરફ જાઉં છું એટલે બહારથી કોઈ માણસ અંદર આવે એવા ગણસારા થયાં. આથી હું ગભરાઈ અને મને કંઈ જવાનો રસ્તો નહીં સૂઝવાથી એક નેતરના ઉભા કીધેલા માચડા પાછળ હું ભરાઈ ગઈ. અરે પીતાજી કેવી આફત !” આટલું બોલી અંદાથી ન રહેવાતાં રડી પડી.

“અંદી તું દિવાની થઈ છે. એક ઘરના ચાકરજાને તાવ-સવરીને ઉપદ્રવ થતાં તેને બદલ તું તહાર મરિતક દુઃખમાં નાંખે છે. કેવી બેવકુફ કીશનજીએ દિલગીરી સાથે કંઈક ગુસ્સાથી કહ્યું.

“પીતાજી દયા એજ આ દુનિયામાં ધર્મનું મુળ છે; અને અબીમાન એજ પાપનું મુળ છે. માટે જેના દિલમાં દયા નથી તેનું જીવનું વ્યર્થ છે.”

સાંભળો મારા સ્વપ્નનો છોડો એટલી નજીવળીનાથી આવતો નથી પણ તે એક બચકર ખીનામાં પ્રવેશ કરાવે છે.

જેવી હું પેલા ઉભા કીધેલા માંચા પછવાડે ભરાઈ તેવોજ પેલો સખસ આસ્તે રહી યુક્તી પ્રયુક્તિથી દ્વાર ઉઘાડી નિશાચારની પેઠે અંદર દાખલ થયો; અને દર્દીને જાંધમાં ઘેરાયેલો—તથા ચંપાકાકીને ઘેરતાં જોઈ જાણે તે ખુશ થયો હોય તેમ ચહેરો કરી તે ત્યાં પડેલા ટેબલ પાસે ગયો ત્યાં પડેલી દવાની શીશીઓમાંથી એક ખાલી શીશી તેણે ઉપાડી; અને પોતાના ખીસામાંથી એક ન્હાની શીશી કાઢી. તેમાંથી પેલી ખાલી શીશી માં કંઈક ગણતરીનાં ટીપાં તરીકે રેડ્યું. બાદ પેલી ખીજી શીશીમાં દવા હતી તે પેલી ખાલી શીશી જેમાં પેલાં ગણતરીનાં ટીપાં રેડવામાં આવ્યાં હતાં—રેડી પોતાનું કાર્ય ફતેહ થયેલું સમજી તે આવેલે રસ્તે ઘટ પાછો વળ્યો.

કીશનજી આ ચંદાનું સ્વપ્ન સાંભળી અકળાયા લાગ્યો; તેણે જાણ્યું કે તેણીએ મને તે કત્ય કરતાં જોયોછે જ્યો તેણીને ધમકાવી તે બોલ્યો “દીવાની છોકરી તારો મગજ હવે હાથમાંથી ખસ્યો હોય એમ માલમ પડે છે.”

“પીતાજી સાંભળો એટલેથી તે સ્વપ્નનો હજી અંત આવતો નથી” એમ કહી ચંદાએ આગળ લાંબાવ્યું.

તે ગયાને થોડીવાર થઈ નહીં એટલામાં એક આદમીને લેઈ એ પાછો આવ્યો. તેઓ બંનેએ તેને બીજાનેથી ઉઠાવ્યો; અને તેને બહાર લેઈ ગયા; અને પેલા પહેલા આદમીએ દર્દીને ઝળે કરવા બીજાને સોંપ્યો. અફસોસ ! પીતાજી આ થોડી દિલગીરી ? ! એક કંગાલ અને ગરીબ નોકરપર હાવી મોટી-મયંકર-આફત આવે તે આપણાથી કેમ દેખી ખમાય ? અને વધુ દિલગીરી મને એ થાયછે કે જે પહેલો સખ્સ આવ્યો હતો તે નિહાળીને જોતાં આપનાજ જેવો માલમ પડતો હતો.”

કીશન જીવજી આ સ્વપ્નનું વૃતાંત સાંભળી સ્તબ્ધ થયો. તેને નહીં થયું કે આ સ્વપ્ન નહીં પરંતુ તેણીએ તમામ કત્ય કરતાં મને જોયોછે; અને તે પણ હવે મારી શત્રુ નિવડશેજ. માટે તેને હવે ડર બતલાવવો જોઈએ. એમ વિચારી ગુસ્સાથી બોલ્યો—“ એમર્યાદ છોકરી વિચાર કીધા વીના અતિશે શું લવેછે ! તારો મગજ ખસી ગયો છે કે શું ? ! ચિત્ત ઠેકાણે લાવી જેમ આવડ્યું તેમ બોલ્યામા કર નહીં તો આ યુવાવસ્થાનો વખત કોલાપ્તાની મેડ હાઉસમાં કાડવો પડશે. સમજ ? તું એ દુષ્ટ ચાકરડાપર આશ્રય થઈ છે. એમ મને માલમ પડી ચુક્યુંછે ! તેમ ન થતાં તારાં લગ્ન બેચાર દિવસમાંજ પેલા ડાકટર બોદલજી સાથે કરનારહું; અને એ હરામખોર ચાકરડાને એ ડાકટરોના અભિપ્રાયથી આજેજ અત્રેથી વિદાય કરી એક ખાનગી ઈસ્પીતાલમાં મોકલ્યોછે—બેવકુશી રીતે બકયા કરેથી મારા કુટુંબને—નામને—આજરને ખસેલ લાગે એવું હું કેમ થવા દઉં. અને યાદ રાખજે કે જો હવે તે કંઈ લવારો ક્યો તો તારા પણ એ હાલ થશે” એટલું બોલી કીશનજી ગાડી જોડાવી અત્રેથી મુંબઈ ચાલ્યો ગયો.

ચંદા તેના આપના આ અધરીત શબ્દોચાર સાંભળી પછાડ ખાઈ એક કોચપર પડી. પોતાનું કત્ય છુપાવા તેણીનો આપ તેને મહેલું મારી ગયો, અને ડાકટર બોદલજી સાથે હવે પોતાને ખચીત પરણાવશે. એ બાબતનો તેણીને અંતઃકરણમાં સજ્જડ ધા લાગ્યો. તેણી જરાવાર રહી શુદ્ધીમાં આવી ઉઠી. અને વિચારવા લાગી. “ખેર મારા બાપે મને ગમે તેમ કહ્યું તો બન્ને. અરે ! પરમાત્મા પ્રભુ હું તારી પાસે એટલું માણું છું

કે જે કુદરતે તેને ઝેર પીતો બચાવ્યો છે. તેજ કુદરત તેની આજ્ઞા દુર કરી તેમું રક્ષણ કર્યો" આટલું બોલી સત પડતાં પોતાના નમનાનંદકને બચામાંથી મુક્ત કરવાના સાધન મેળવવા તથા ડાકટર લેન્ડલ જેવા બદમાસ સાથે ચનાર લગ્નથી બચવા તેણી જેમ થઈ ગઈ. કોશન લવજી આવી જુવે છે તો પક્ષી પોંજરામાંથી ઉડી મળું જેમ તે ધણેજ દિલગીર થયો; અને તેણીની બોળ કરવા પાછળ પગલાં બધાં.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

ભુરાની સોખતમાં લાલાનો નારા.

દુષ્ટ થકી દુર જઈ વણિયે ખસિએ બળનો પરખી પડછાયો.
હેત નિહાળી ચવું નહીં હર્ષિત શું થયુંજે ગુણુ વર્ણવી ગયો;
ગર્ભવની કદો થાય ન ગાય ગમાર બહે જમનાં જળ નાલો.
દુષ્ટની સોખતથી દલપત નથી જમમાં સુખ કાષ કમાયો.

મકસદમાં કીનો દુઃખકારક છે. કરતુકમાં કીનો બચકર છે. કીનાખોરે ઉઠાવેલી કુવાડી ગમે તેવી નેમથી તાકીને લગાવી હોય; તોપણ ધારેલે કે-કાણે આખાદ કવચિત લાગે છે; પછી જુઓ, અંતે શું બનશે. તેજ કુવાડી પાછી ઉછળીને તેના પોતાનાજ કપાળને જખમી કરી નાખશે. (જ. જો. જુ.)

નાતાલ આવ્યાં. રકુલમાં પણ કાલથી રજાઓ પડે. ફક્ત આજ નોજ દિવસ રકુલમાં જવાનું છે; અને ખિચારી નિરદોષ તારાને પણ દુઃખ-આજ્ઞાનાં વાદળાંમાં ધેરવાનાં પગલાં ભરવાનો પણ આજનોજ દિવસ મુકરર થયો છે. દસ વાગ્યા, તારા રકુલમાં દાખલ થઈ; અને પોતાના કલાસમાં જઈ બેઠી. તેવીજ સેના જે કે આજ દરરોજ કરતાં અગાડીથી રકુલમાં આવી બેઠી હતી. તે તેણી પાસે આવી, અને બોલી "બહેન આજ સુધી મારી કમ અક્કલને લીધે-મારી બેવકુફાઈથી હું આપના તરફ વિનંદોરણે ધીઃકારની નજરથી જોતી હતી. પણ તેને માટે હું દિલગીર છું; અને તે બદલ આપની પાસે મારી માગું છું. મેં જે તમારી સાથે દુનખનાઈની ધીઃકારવા જોગ આજ સુધી વર્તણૂંક ચલાવી તે ફક્ત ખરાબ લોકોની શીખવણીથીજ. પણ વખત જવે હું જેહંજું તો તમ જેવાં સદ્ગુણી મનુષ્યપર ખીજની સિખવણી ગ્રહી કરી નજરે જોતી હતી તે મારી ધણીજ મુખાંધ છે એમ હું માનું છું. અને મારા તે મુરખત્વ બરેલા ગુન્હા વિશે પસ્તાવો કરી મુકી છું. માટે વિનંતી કરું છું કે તે ગુન્હાની આપ પણ મને મારી આપશો."

તારા તેના આ સખ્દોચાર સાંભળી (જે કે તેણી એક કદા ચતુ પ્ર-
માણે વર્તણુંક ચલાવતી તોપણ આ વખતે શરણે આવેલ જોઈ) તેના પર
ક્યા બાવી બોલી-“ એમાં શું માફ કરવાનું હતું. કાંઈ નહી. હું મારે મા-
ર્ગ અને તમે તમારે માર્ગે ચાલતાં હતાં. બીજું મારે વિશે તમે અને ત-
મારે વિશે હું અજાણ્ય હોવાથી મારે માટે તમે જે કંઈ વિચારો લાવતાં
તેની હું દરકાર રાખતી નહતી.

“ પણ આજથી આપણે એકમેકને દોસ્તીની નગરે જોવું. ” સોના
એ દયામણું મુખ કરી કહ્યું.

“ મને એમાં ક્યાં નાંછે ” તારાએ બેદરકારી દર્શાવી કહ્યું.

આમ અરસપરસ સાધારણ વાત થતાં થંટ થયો એટલે પોત પોતાના
કલાસમાં જઈ તેઓ કામે વળગ્યાં બાદ સાંજ પડી એટલે સોના પાછી
તારા પાસે આવી. અને બોલી “ તારા બહેન, મારું એક તમારી પાસે
માગણું છે. જે આપ કપુલ રાખશો. ”

“ મારાથી અને તેવું હશે તો તે હું કપુલ કરીશ. બોલો શું છે ”
તારાએ પુછ્યું.

“ તે કપુલ થાય તેવુંજ છે; અને તે બીજું કાંઈ નહી પણ કાલ-
રાજ મારી માનતાની ગોવણીયો જન્મવાની છે; અને આપણે આજ ધણે
દિવસે દોસ્તીનો હક તાજે કરી બોલતાં થયાં. તેમ કાલે રજા પણ છે; એ
ટલે આપે મારે લાં જળા પધારવું. ” સોનાએ ખુશામત મ્હોરે કહ્યું.

“ કોઈને લાં જળા જવું એ મને પસંદ નથી તેમ આજ મુધી હું
અત્રે કોઈને લાં જળા ગઈ નથી. પરંતુ મારા પર તમારો આટલો રોષ
લાવ છે તો ભલે હું તો બદલ મારી માતૃશ્રીને પુછી તમને જીવાપ દેઈશ ”
તારાએ પોતાને માથે ન રાખતાં કહ્યું.

ત્યારે હું તમારી સાથે આવું છું ચાલો મને ખાત્રી છે કે તમારી
માતૃશ્રી મારૂ માગણું નામંજુર કરશે નહી ” સોના તેની ઠગાઈ પાર પ
ડવાના ઠરાવથી બોલી.

“ બલે ત્યારે હું ક્યાં નાખુશ છું ” તારાએ કહ્યું.

પાંચ વાગ્યા. એટલે સ્કુલ છુટતાં તારા ઘેર જવા લાગી. સોના
પણ તેની સાથે ગઈ. અને તેણીની માને પોતાથી થાય તેટલાં ચરીત
કરી બણી આજીજી કરી સમજાવી. જેથી રાધાએ તેણીનું હેત જોઈ
જળા મોકલવા હા પાડી.

“ ઠીક છે ત્યારે વખત થએ હું જાતેજ ગાડી લેઈ બોલાવવા આ-

વીશ. ” સોનાએ પોતાની મતલબ સરવાથી મલાકતે મ્હેરે કહ્યું.

રાધા—સાર આવજો.

જંબાનું માગણું કબુલ રહેવાથી સોના હરખાતી હરખાતી ઘેર આવી. આ વખત કીશનજી તથા તેના દોસ્તો વીગેરે સાં આવી તેણીની વાટ જોતા બેઠા હતા. સોનાએ આવી કીશનજીને તમામ વૃતાંત કહ્યું અને બોલી “ પણ કીશનજી શેઠ અંદર આરં કોઈ ખી રીતે નામ આવે નહીં.

કીશનજી—સોના મેં એક અચ્છો પેય રચ્યો છે. અને તેમાં તારા નામ બીજકુલ આવે તેમ નથી. જો સાંભળ તેણી તારે ત્યાં જંબા આવે બાદ તેને પાંચ છ વાગતાં સુધી અત્રેજ રાખવી; અને ત્યારે ત્યાં આવનાર પેલા મારા એક ડાક્ટર દોસ્તને ત્યાંથી હું એક શીશી લાવીશ તે તેને અત્તરને નામે જાળવીને—સંભાળથી—સુંઘાડજો એટલે તેણી બેભાન થશે. એટલે અમો બરાબર છને આશરે નિચે ગાડી લેઈ ઉભા રહીશું. તું અમને ઇસારો કરજો એટલે અમો ઉપર આવી તેણીને નિચે લેઈ જઈ ગાડીમાં નાંખી ચાલ્યા જઈશું એટલે બેડો પાર.

સોના—હા પરંતુ પેલી રકમ હવે તૈયાર કરજો અને સાડીયો સવારમાં મોકલી આપજો. કારણ એક તેણીને બોલાવા જઈશ ત્યારે મારે પહેરવા જોઈશું અને બીજી તે વખતે તેણીને આપવા જોઈશું. માતાનો સારો દિવસ છે તે કહી આવીશું જેથી તે દિવસ કંઈ સાધારણ કપડાં પહેરાય કે ?

કીશનજી—ના, કોણ કે છે કે સાધારણ પહેરો સવારમાં સર્વે મોકલી દઈશું.

સોના—ઠીક છે ત્યારે સવારમાં મોકલવા ચુકસો નહીં.

કીશનજી—ઠીક. લો હવે રજા લઈએ છીએ.

સોના—હા પધારો.

અત્રેથી આ અકલ્પના દુખનો કાલની વાત માટે હવામાં કીલા બાંધતા ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ તેઓને ઓછીજ ખબર છે કે તેઓની મુરાદ નાપુદ કરનાર અને તારાને સંકટમાંથી બચાવી તેની તમામ આશુ તોને દુર કરનારનો એક શીસ્તો તેઓની પાછળ ભમ્યા કરે છે; અને વખત પણ તે તેઓની સાથે પણ જરા દુર અજાણ્યા મનુષ્યની પેઠે ચાલતો હતો. તે શીસ્તો સુંદરબાઈએ મોકલેલો છુપો જાસુસ હતો. આ

દેસ્તોની દરરોજની મુલાકાત કાવસજી પટેલ ટેન્ક નજીકના હોટલમાં થતી હતી; અને આ જમસ પછી દરરોજ અબજણા આદમીની માફક અત્રે આવી તેઓના વિચાર જાણતો અને સુંદરબાઈને કહેતો. આજ સર્વે સદરહુ હોટલમાંજ એકઠા થયા હતા; અને સોનાને ત્યાં ગયા. તે વખતે આ જમસ પછી તેમની પછવાડે જઈ દાદરમાં બરાઈ તેઓના મનસુબાથી માહેતગાર થયો હતો. અને એઓનાથી જુદો પડતાં તે આ સર્વ વૃતાંત પોતાની શેઠાણીને વિદીત કરવા ગયો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પ્રેમરાય.

स्वजनस्याहि दुःख मग्रतो ।

विवृतद्वार मित्रो पजायते ॥

(સ. ચંદ્ર.)

“ પોતાનું માણસ મધ્યું એટલે દુઃખીનાં દુઃખનાં બારણું ઉઘડી જાય છે. ”

આનંદદાયક વર્તમાન સાંભળવાનો પ્રભાવ કંઈ અદ્ભુતજ હોય છે ચંદા જીવનખારને બંગલેથી નિસરી ચાલી તેણીની વ્હાણી માને બંગલે ગઈ અને પોતાના પીતાના કતમી કામથી તેણીને વાકેફ કીધી. રમણને બચાવા પ્રયત્ન યોજવા તેની માને કહેવા લાગી; અને સુંદરબાઈ પછી પોતે મોકલેલા છુપા જમસના કહેવાથી ક્રોધ બીચારી તરૂરા નામની બાળકીને વિદ્વમાંથી મુક્ત કરવાનાજ વિચારમાં હતી. તેણે આ સર્વ કામમાં આશ્રય આપવા ચંદાને હા કહી. એટલામાં પોષ્ટનો સીપાઈ “ મીસીસ કીશનજી લવજી ” ના નામનું એક રજીષ્ટર કવર લેઈ આવ્યો. સુંદરબાઈએ સહી કરી આપી. આવેલા કવરને વાંચવા તેઓ અધીરાં થયાં. તેણીએ તે વાંચવા ચંદાને આપ્યું. ચંદાએ તે ઉઘેડી વાંચતાંનેવાર તેમાં અતિ આનંદદાયક સમાચાર માલમ પડ્યા કે જે આનંદદાયક સમાચારે તેણીના નેત્રમાં હર્ષના આંસુ લાવી મુક્યાં. જે હર્ષના આંસુએ તેણીની મસ્ત બનેલાં તેજ ચક્ષુને ઝાંખા કરી દીધાં.

વાચકશ્રદ્ધ તેણી પત્ર વાંચતાંજ હર્ષવેદી બની ગઇ આરે તે પત્ર કહેતું હશે તે વિશે આપ શંકાશિળ તો નહીંજ રહો કારણ—

ત્રિમરાય, ત્રિમરાય ! તેના બહાલા પણ ઘણા દિવસના વિયોગી બંધનનું તે પત્ર હતું. વ્યંદ તે મુનંદમાં આવ્યો વાંચી અત્યંત આનંદીત થઇ; અને તેણીની માને તે સમાચાર કહેતાં તેણી-પણ અધીરી બની. તે આવેલ પત્ર સ્વહસ્થમાં લેઇ વાંચવા લાગી જોની મતલબ નીચે મુજબ હતી.

મુનંદ, બાંધખલા, તા. ૧૫ મી નવેમ્બર.

મહારાં બહાલામાં બહાલાં તિથિરૂપી માતૃશ્રી.

હું ગઇ કાલ વિલાયતથી આવેલ મેલમાં ત્યાંની મુસાફરી કરી સુખરૂપ અત્રે આવ્યો છું. માતૃશ્રી જે દિવસે મારા પીતાશ્રીના ધાતકી કલ્પથી કંટાળી—આપનાથી હું વિમુખ થયો તે વખત મારે માટે આપને મારો વિયોગ સહન કરવો દુસહ થઇ પડ્યો હશે; પરંતુ ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે. દુષ્ટ કામથી બાપનો એકલા કીધેલા પૈશાચી મોજશોખ મારવા અને પસંદ નહીં પડવાથી જાતી મહેનતે પૈશા પેદા કરી સુખ ભોગવવા હું ઉદ્યમમાં મચ્યો રહ્યો. અને ઘણા સંકટો પડ્યાં. પરંતુ અલાહાબાદની ચિત્રશાળોતેજક મંડળીએ અને ચિત્ર સંગ્રાહી કાર્યમાં કૃતેહમંદ ગણી રા. પાંચ હજારનું ઇનામ આપવાથી મેં થોડા દિવસ ત્યાં વકીલાતને અભ્યાસ કીધો અને એક સદ્ગુણવાન સલાહથી હું વિલાયત ગયો. વિલાયત જવું મુનંદ આવ્યો તે વખતે આપને મળવા મન થએલું પરંતુ હું મારા કાર્યમાં શ્રેતમંદ નીવડ્યો નહોતો ત્યાં સુધી તથા કદાચ તે કાર્યમાં અને વિદ્ય નડે એટલાજ કારણથી હું આવી શકેલો નહીં. થોડા દિવસ વિલાયત જઇ અભ્યાસનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યા બાદ પરીક્ષા આપતાં ઇબ્ટ કૃપાથી હું સાશમાં સારે નજરે પાસ થયો; અને તે બદલ સરડીશીફ સાથે બારી-બારની ડીગ્રી સંપાદન કરી હું અત્રે આવી પહોંચ્યો છું. મારા સદ્ગુણી મિત્રોની મદદથી મારો ધંધો અત્રે ધમધાકાર ચાલશે એવી મને પ્રતિતી છે. કારણ અત્રે આવતાં વારંજ તેઓએ એક સાઠ હજારની ફીનો કેસ મને અપાડ્યો છે. મારી બહાલી બગીની વ્યંદ તથા આપ સુખ શાંતીમાં હશે. વ્યંદના લગ્ન કરવામાં આવ્યાં કે નહીં. તે હું જાણુવા ઈતેમજ હું અને મારા પીતાશ્રી હજી આપની સાથે બોલતા નહીં હોય એવું મને લાગે છે. ખેર એમ હોય તો આ પત્ર વાંચી બહેન વ્યંદને લેઇ આપે તૃપ્તિ બાંધખળાપર રાખેલા નં. ૧૦૫ નાળા બંધલામાં આવવું. હાલ એજ.

લી. આપના દશનનો અબીલાષી
આજાંકીત હોર પ્રેમરાય કીશનજીના

સાષ્ટાંગ દંડવત કબુલ કરશે.

આ પોતાના બહાલા અને ધણા દિવસના વિયોગી પુત્રના સમાચાર વાંચી સુંદરબાઈ અત્યંત આનંદોદ્ભવ રતનાગર સાગરની બહેન આવતાં હર્ષ મદનુ પાન કરવા લાગી. અને ગાડીવાળાને હુકમ કરી અંદાને લેધ તેણી પ્રેમરાયની મુલાકાતે ગઇ.

પ્રેમરાય આ તેના અંતરના સ્નેહીયોથી ભેટયો. ધણા દિવસનો વિયોગ ભાંગતાં તેઓ એકગેકની ચક્ષુમાંથી હર્ષના આંસુ પાડતા લાગ્યાં. સુંદરબાઈએ પોતાના પુત્રને કીશનજીના તમામ કલ્પથી વાકેફ કીધો અને કાલે કોઇ એક અખળાને તેઓ પકડી લાવી દુઃખી કરનાર છે વીગેરે તેને કહ્યું. પ્રેમરાયનું દાલ તે દુઃખી અવસ્થામાં આવનાર જીને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા કુદરતી રીતે ઉશ્કેરાયું અને અંદાના કહેવા મુજબ ડાક્ટર બોદલજીને ત્યાં રમણના સૌરક્ષણાર્થે કોર્ટમાં જાહેર કરી જપ્તી કરી. અને તપાસ કરતાં રમણ તેમાંથી બેહાલ થતો મળી આવ્યો. રમણ જો કે પ્રથમના કરતાં દુઃખી અવસ્થામાં આવી પડ્યો હતો તોપણ કુદરતી રીતે પ્રેમરાયે તેને ઝાળખ્યો અને તે અત્રે કેવી રીતે આવ્યો હશે તે શંકા લાવવા લાગ્યો. પરંતુ તેની હાલત હાલ સારી ન હોવાથી તેને એક બીબા ડાક્ટરને ત્યાં દવા કરાવા રાખી ડાક્ટર બોદલજીપર ખુબ કરવાની કોશીશનો આજ્ઞ લાગુ કરી કોર્ટમાં ફરીયાદ માંડી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

તારાનું ગુમ થવું.

ધ્યાર તણી કુડી બાજી રચી, નરપાજી કદિ કોઇ નાર ફસાવે,
છેલ બની છળભેદથી હેતરી, રંગ રમી પછી નેહ નસાવે;

... ..

આશકને મન એશ થયો, નવ લેશ ધરે મન શોષ કે હાની,
નારી બિચારીની લાજ ઘટે, જગ ચારી રહે નવ છેકજ છાની,
છોરી છકેલ છીતાળ મણે સહુ, પાપની વાત નહી નહી નાની.
એ દુઃખ નારીનું પાપ નિવારણ, રીત બતાવ અરે કેવી જાની.

—ગોલ્ડસ્મિથ (વિકારના બાળાંતરમાંથી)

કીનાબોર આદમી પોતાના શત્રુને સંકટમાં નાંખવાને વેતરણ કરતાં

આખર વારંવાર પોતાનું સત્યાનાથ કરી નાંખેછે—તે પોતાના શત્રુની એક આંખ ફેડવા જતાં પોતાની બંને આંખ ફેડી નાંખેછે. (જી. જી. જી.)

અદેખાં અને ખારીલાં આદમી જેવા પોતાની જાતને દુઃખ દેનાર બીજા કોઈ નથી; અને તે પોતાના સ્વભાવનું ઝેર પોતાનીજ ઉપર વા. પરેછે—(મેસન.)

તારાને જાણા લેવા કીશન લવજીની જે ઘોડાની ફેટીન લેધ કાઠમા-
દથી સોના તેણીને ઘેર ગઈ. તારાની માએ સોનાની પાછી બીજીજ વખ-
તની ઘણી આજીજીથી બહેલાં આવવાનું કહી તારાને તેણી સાથે મોકલી
સોના તારાને લેધ હરખમેર ઘેર આવી. તારા ઘેર જવા સોના પાસે રમ
માગી. કપડી સોનાએ કીશન લવજીએ આપેલી સાડીયોમાંથી એક સાડી
તેણીને આપવા માંડી. તેણીએ તે લેવા નારાજ બતાવી. આખર સોનાના
ઘણા ઘણા સોગનથી તે લીધી એટલે તેણીએ પેલી પ્રાણુહારક શીશી
અચારને નામે તેને આપવા માંડી, તારાએ—મને શોક નથી દર્શાવી તે
લેવા બીલકુલ ના પાડી. સોનાએ તેના ઘણાઘણા વખાણ કરી તેને જરા
પસંદ પડવા સુગી જેવા કહ્યું. આખર તેણીના ઘણા કાલાવાલાથી તેમ
તેણીને ખોટું ન લાગે માટે આ નિર્દોષ બાળકીએ તે શીશીનો ખુચ ઉઘાડી
સુંઘવા માંડી. શું સુંઘે? જરા સ્વાસ લેતાંની અંદર તેણી એક જળ્યરી
ચીચીયારી મારી જમીનપર પછાડ બાધ પડી—ખેમાન થઇ—હાશ વિનાની
થઇ ગઇ—આ શીશી કોરોરોફેર્મ ()ની હતી.

સાંજના છતો સુમાર થયો. આકાશમાં અંધકારરૂપી પડદાએ પૃથ્વી
પર પોતાની હાથ નાંખી. દૂર ઉદયની સોનાએ આ વખત ખારીએ જોયું
તો મક્કન નીચે તેના હેતરવાઓ ગાડી લેધ ઉભા હતા. તેણીનો ઇસારો
થતાં તેઓ ઉપર આવ્યા; અને ગરીબ બીચારી નિર્દોષ તારાને રાક્ષસી
દિલથી ભક્ષ આવ્યાના આનંદમાં શયની માફક બેઠકા ઉપર બેઠા બેઠા
અને ગાડીમાં નાખી ચાલવા લાગ્યા. આ વખત સોનાના માગણથી ઠરા-
વેલી રકમમાંના બાકી રૂ. ૭૦૦ ની ટેલી કીશનજીએ તેણીને આપી.

ગાડી ચાલતાં પરેલ બહુ ગઈ. આ ગાડી હાંકનાર હમેશનો ગાડીત
પણ આજ નહોતો. ફક્ત તેઓ ચાર દગાખોરોજ સોના પાદ બજવતા
હતા. છુતરખારનો અંગ્રેજી નજીક દેખાવા લાગ્યો. વખત આઠનો થયો
હતો. રમણને તો ડાકટર લોદલજીને સાં નાખેલો છે. તથા અંદા તો કંઈ
નાશી ગઈ હોવાથી આ રતને નિશ્ચિંતપણે છુપાવવા કીશનજીને હરકત પડ
નહી, અંધા આ વખત સાં એકલી રહેતી જેથી તેણીને આ રત સોંપી

હાર બંધ કરી, તેઓ હાલ તો અત્રેથી ચાલ્યા ગયા.

આણીયા સાંજ પડવા છતાં તારા કેમ નહીં આવી એમ વાટ જોતી રાધા અધીરી બની બેઠી હતી. આખર સાત વાગ્યા-આઠ વાગ્યા. તોય તેણી નહીં આવવાથી રાધાને ધૈર્યતા રહી નહીં. તેણીના દીલમાં ચટપટી થઇ આખર તેનાથી ન રહેવાતાં તે મકાનના માલિક મી. રસિકલાલની પાસે તેણી ગઇ—જે રસિકલાલ મી. ભાવનગરીનો શુભેચ્છક મિત્ર છે તથા હજુ જે મી. ભાવનગરીની બાબમાંજ છે. તેને તારા અભાર સુધી કેમ નહીં આવી વિગેરે વાત અધીરી બની કહ્યું તે પરાપકારી પુરૂષ રાધાને મોઢે સર્વ વાત સાંભળી ઉભો થયો અને ગાડી જોડાવી તેણીને સાથે લેઇ સોનાને ઘેર ગયો. ખરે કાડતાં સોનાએ કહ્યું અત્રેથી તો તેઓ ચાર વાગ્યાના ગયાં છે. આ સાંભળતાંજ રાધાના તો હોશકોશ ઉડી ગયા. રસિકલાલ પણ ચકિત થયો. તો પણ રાધાને હિમ્મત આપી સાવધ રહેવાનું કહી તે સોનાને પુછવા લાગ્યો.

તેઓ અત્રેથી નિસર્યાં ત્યારે તેઓનો કંઈ જવાનો ધરાદો હતો ?”

“ હાજી ચરનીરોડ ઉપર ફરવા જનાર હતાં. નહીં તો હું પાછી મુકવા ન આવતો. ” સોનાએ ટેકવી કહ્યું.

“ વાહ, તેઓ અત્રેથી ગયા ત્યારે કોઇ તેમની સાથે હતું ” રસિકલાલે જણાસાથી કહ્યું.

“ હાજી અમારી રકુલની બીજી સ્ત્રી શિક્ષકો હતીયો જેણીયોનો વિચાર પણ ચરનીરોડપર ફરવા જવાનોજ હતો. ”

“ સારું, ઠીક છે ”

એટલું બોલી રસિકલાલ અને રાધા અત્રેથી પાછાં ફર્યાં અને આખી ચરનીરોડ વીગેરે બોળો વળ્યાં પણ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહીં. આખર થાકી ઘેર આવ્યાં. રાધા તો પોતાની એક રત્ન સમ કન્યા ગુમ થવાથી પે, કે પોક મુકી રડવા લાગી. રસિકલાલે તેને ધૈર્ય આપી. અને તેણીનો પત્તે મેળવવા તેણી ગુમ થઇ છે તેવો એક પેપરમાં આર્ટિકલ મોકલ્યો. જે બાળ લાવે તેને રૂ. ૫૦) નું ધનામ આપવું જણાવ્યું.

અરે દુઃખીયારી તારા શું તારી દશા ? આખી રાત ઘેનમાંજ ગઇ. આખર પ્રભાત થયો. ઘેન ઉતર્યું તારા જગી અને આજુબાજુ નિહાળતાં પોતે ક્યાં પડી છે ? આ મકાન કહોનું છે ? મારું મકાન ક્યાં ! વીગેરે આ નવીન જગા અને નવો બનાવ જોઇ તેણી આશ્ચર્યચકિત થઇ રડવા લાગી. “ અરે પ્રભુ ! હું ક્યાંય ? આ મારી મા તમે ક્યાં હશે ? ! અરે ! દગો

દગો! મને અત્રે લાવી કાઢો નાંખી છે? અરે! આ કાતું મકાન હશે! એ પ્રશ્ન! અરે મારી માડી હું ક્યાં છું?" એટલું બોલી તેણી એક પુરી હાથ મારી ભરણી પર ઢળી પડી મુહાંગત થઈ. પાછી કેટલીકવારે જ-શા સાવચેત થઈ. બોલવા લાગી "અરે પરમાત્મા પ્રશ્ન! હું ક્યાં છું? અરે મને અહીં કાઢો અને શું કરવા લાવી નાંખી હતો? અરે! શું કાંઈ દુષ્ટ. માઈ શિયળ હુંટવા તો મને અત્રે લાવી નહીં નાંખી હોય! અહો પ્રશ્ન! મમે તેમ થાય. પરંતુ હું માઈ શિયળ તો કદી પણ હુંટવા દેનાર નથી; તો પાછી હું ઝીંમ કરડી મરી જઈશ. પણ મહાંગતે શિયળ તો ભંગ નહીજ થવા દઉ. અરે! પણ એટલો વખત આવે મારા અવયવ અવ્યવસ્થ થઈ અપવિત્ર થાય તેના કરતાં પ્રથમજ મરવું એ વધારે સારું છે. એક વિખ્યાત કનિષ્ઠરે કહ્યું છે કે:—

છે તે રૂપ ખરાબ આ જગતમાં જે શિળ રાખે નહિ,

છે તે ધન્ય કુરૂપ નારી જનનું જે શિળ ચુકે નહી;

છે તે ધિક્ક સદાય નારી જનને જે શિળ ત્યાગી કરે,

તે પાપાણની પુતળી સગજવી ના ધર્મને આચરે.

દુનિયામાં સ્ત્રીનું ખરું ભુવણ પતિવ્રત-શિયળ છે તો પછી તેને તણ જગતમાં રહેવું એ નિર્થક છે. અહા! નેકી! નેકી! તું ત્હારી ખૂંટ ન-મૃતા સાથે મળી એક પ્રુત્તસુરત અજાણના સલુખને શોભા આપે છે તારે તેણીનો ચળકાટ આકાશના તારાઓ કરતાં પણ વધારે ચકચકીત લાગે છે. તો એથી નેકી અરે જે નેકીનો અધિપતિ પ્રેમરાયને બનાવ્યો છે—જે પ્રેમરાય બે ધમાન થઈ મને છોડી ચાલ્યો ગયો છે—તે નેકીને હું છોડી અદ્ય સુખને માટે ખીમની કહેવડવા મુંકું? અરે કદી કાંઈ બદમ, સ મારા સામી બદ નજર કરે તો મારાથી જેટલું જોર થાય તેટલું કરી તેના ફેલા ફરું. પણ તાબે તો મરીને કકડા થઈ જાઉ તો પણ થાઉ નહીજ—"

આમ એક કોચ પર બેઠી બેઠી તારા વિચારના વમળમાં આમથી તે મ જોયાં ખાધા કરેછે; એટલામાં આશરૂપી અરણ્ય ઉદયના સમાચાર આપવા લાગ્યો. એકદમ બારણું ઉઘડ્યું—બહીકના આવેશથી તેણી ચમકી-પરંતુ આવનારાઓને જોઈ તેઓ શું કરે છે તે વિચારજ કરતી બેઠી. બારણું ઉઘડતાં ત્રણ મનુષ્યો અંદર દાખલ થયાં, તારાએ આ ત્રણમાંના એકને તો સારી રીતે ઓળખ્યો. અને તેને જોઈ તે વધારે ચમકી-પરંતુ તે ની બહીક તેના જીમરમાં વધારે વાર દબી રહી નહી, તે સખ્સ પણ તેણીને જોઈ આશ્ચર્ય અહીત મયો અને તે એટલુંજ બોલી શક્યો કે "કો

જી તારા ? ”

આ શબ્દોચારથી તારા કશું બોલી શકી નહીં. અને જો કે અત્યાર સુધી તેણી તેને બેધમાન ગણતી હતી. પરંતુ પોતાના વિચારને અનુસરી પ્રથમના કોલકરારને આધારે તેણી તેને એકદમ કંપીત હૃદયે બાજી પડી.

“પ્રીતમ પ્યારીનો અકસ્માત મેળાપ થાય છે, તે વેળાએ તેઆના ગુપ્ત કેવાં અગ્નયેન થાય છે તે અનુભવીજ જાણી શકે છે. ”

વાંચકશ્રદ્ધ આ આવનાર મનુષ્યોને તમે ઓળખ્યાં તો હશે કેમ ? તે પ્રેમરાય, ચંદા, અને તેઓની મા સુંદરબાઈ હતાં. તેઓને આ બનાવ બનવાની અગાઉથી ખબરજ હતી. અને આજ સવારમાં બહાર પડેલા પેપરમાં “ કરસનદાસ છાત્રીલદાસ ભાવનગરીની અઢાર વર્ષની જુવાન છોકરી તારા ગુપ્ત થઈ છે. ” એ સમાચાર વાંચી પ્રેમરાય કદાચ સુરત વાળી તારા તો આ ન હોય ? એમ શંકાશીળ થતાં મારતે ઘોડે ગાડી હાંકતો ચંદા તથા તેની માતૃશ્રીને લેધ તે અત્રે આવ્યો હતો. પોતાની શંકા દુર થતાં તથા ઘણે દિવસે મેળાપ થતાં તેઓની અક્ષુભાંથી હર્ષાશ્રુ પડવા લાગ્યાં. તારાને શક પડતાં પ્રેમરાયને પુછ્યું કે “ તમારી સાથે આ બંને કોણ છે ? ” પ્રેમરાયે જવાબ આપ્યો. “ એક મારી નાની બેન અને બીજાં આ મહારી માતૃશ્રી છે. ”

આથી તારાનો શક દુર થયો. અને ચંદા તથા સુંદરબાઈ જે આ પ્રેમરાયની સ્ત્રેણી છે સમજી અત્યાર સુધી દુર ઉભાં હતાં. તેઓની પાસે જઈ તેણી તેઓને પણ ભેટી.

પ્રેમરાય— તારા, હવે હાં વધુ રોકવાનું કારણ નથી. કારણ આ મકાન મારા પીતાનું છે. તદ્દપી હું તેઓથી જુદો રહું છું; અને એઓ-એજ તને આ આશ્રિતમાં લાવી નાંખી છે. પણ ધીરજ ધર અને પ્રભુનો પાડ માન કે દુષ્મનો તને કશી અડચણ કરી શક્યા નથી; અને તે આ-રસામાં તે કૃપાળુએ તારા રક્ષણ માટે અમેને હાં ત્વરાથી મોકલ્યા; આ બધો પાડ તારે મારી માતૃશ્રીનો માનવાનો છે કે તેઓની નેક વૃત્તિને લીધે હું ન હોતો તોપણ તેઓ તારું રક્ષણ કરતેજ એમાં સંશય નહીં.

“ હા, પ્રેમરાય પણ મારી માતૃશ્રી ક્યાં છે ? અને મહારો બહાલો બાઈ મને બોળશે નહીં ? ” તેણી સુંદરબાઈનો પાડ માની બોલી.

પ્રેમરાય— તારા પ્રિય રાખ, અને અમારી સાથે ચાલ. તુને તારી મા પાસે પોચાડીએ. તારા બાઈના પણ ગુન્હેગારોએ તારા કરતાં યુરા હાલ કીધા હતા પરંતુ ઇશ્વર કૃપાથી તે વખતસર અમને માલમ

પડતાં તેને અમોઝે બચાવી લીધો છે. હાલ તે આપણા કબજામાં છે. શીકર ન રાખ દુબનો પોતાના કૂલમાં ફર્યા છે; અને તે તારા બાંધને બચાવ્યા સંબંધીનો તારે મારી આ બેન ચંદાનો પાડ માનવાનો છે.

તારા ચંદાને ફરીથી બેડી તેઓ એકમેક ખુશ્મરત લાવણ્યતાવાન— અને સરખી વયના હોવાથી આટલા થોડા વખતમાંજ તેઓને પરસ્પર દોસ્તીનો સંબંધ બંધાયો; અને તેઓ સર્વે તારાને લેધ ગાડીમાં બેસી અત્રેથી વિદાય થયાં.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

પસ્તાવાનો કીડો

વ્યર્થ વિચારો પરહર પ્રીતે મુરખ દિલ તું થામા.

સમય પ્રમાણે વરતી લેવું, યુગવાડે ગુલામા.

જ્યારે દૈવ ફરે, લારે કોણ સદાય કરે? (ચં-કાં.)

પડતી દશામાં મરુખ પોતાના જીવને પોતે સચાઇની નાદાર નશિયતો દે છે. પરંતું ચઢતી દશામાં તો તે સચાઇની આખ્યોનેજ આંધળા કરી નાંખે છે. (જ. જો. જી.)

તારાને લેધ પ્રેમરાય વગેરેનું અત્રેથી જવું થયાને થોડો વખત થયો એટલામાં મુગધથી કીશન લવજી અત્રે આવ્યો; અને તારાની હાલત જોવા તેના ઝોરડા તરફ ગયો. તો ઝોરડાનાં બારણાં—જેના ઉપર પોતે તાણુ દબ ગયો હતો તે—ખુલ્લાં માલમ પડ્યાં. અંદર જઇ જોતાં તારાને દિહી નહીં, આશ્ચર્યચકિત થયો—દિવાના ગાફક બની ગયો. ગાબરો ગાબરો ચંપા પાસે જઇ પુછવા લાગ્યો “ચંપા પેલી છોકરી ક્યાં ગઇ અને દરવાજા ખુલ્લા કેમ ?”

ચંપા— “ શેહજી, આપણા શાહનશા પ્રેમરાયભાઈ તથા ચંદા બહેન, અને અમારા શેહાણી સાહેબ અત્રે આવ્યાં હતાં; અને તાણુ ઉઘાડી તેણીને લેધ તેઓ અહુણાંજ ગયાં.

“હતિ તેં તેઓને અત્રે પેસવાજ કેમ દીધાં ? ” કીશનજી દાંત ફરડી ધણી ગુરસાથી બોલ્યો.

“ અરે શેહજી તેમના આમળ મારો શો ધંધાજ ? તેઓ રોકવા જતાં મનેજ કચરવા લાગ્યાને ” ચંપાએ પોતાના બચાવ અર્થે ડંફાસ મારી કહ્યું.

કીશનજી પાછો ફર્યો; અને દિવાનખાનામાં જઈ બેસ્યા હતા. “અરે! હું હાલ બાગદેરીનો એટલો બધો ભોગ થઈ પડ્યો છું કે સંઘણી નવી યુક્તિઓ અને તાજી તદ્દમીરીઓ અંત નજરેજ જોઈશું. અહા! હવે મારો એક ઇલાજ રહ્યો નથી. મારા ઘરના આદમીઓજ મારાં દુખન થઈ સામાં આવવા લાગ્યાં છે. હવે મારૂં બગડવા કાળજી સમજવું. ? દિવસ વાંકો હોય ત્યારે ગમે તેટલી બહાદુરી કરીએ પણ તે નકામીજ છે. કવિ ચંદે પૃથુરાજ કેદ થયો તે વખત કહ્યું છે કે “બંકે દીન બંકી ધડી બંકે હવે સુહાન, ખાંડુઅહંતા કરજળ્યો કાસે દુડી કમાન” તે મુજબ મારે હવે થયું છે. રમણ જે મારા દુખનનો છોકરો કે જે મારે ત્યાં સુંદરજનું જીતું નામ ધારણ કરી રહ્યો હતો. જેણે મારે હાથે તેના બાપનું ખુન થયાનું કંઈક જાણવાથી મેં તેને ડૉક્ટર લોદલજીને ત્યાં મારી નાખવા સંભેલો હતો. પણ લુચ્ચામાં લુચ્ચો ડૉક્ટર લોદલજી પણ પોતાની યુક્તિઓમાં ફસાયો. સરકારમાં તેના કત્ય માલમ પડતાં પકડાઈ ચૂક્યો છે. અને દુખનનો છોકરો ત્યાંથી બચ્યો છે. કાલ રોજ તેઓનો કેસ આલશે. ડૉક્ટર લોદલજી પોતાના બચાવે મારૂં નામ દેશે. જેને માટે હું ગુન્હેગાર થઈશ. અહા! શો ચમત્કાર? હવે મારો પોતાનો ચિતાર જોઈ હું ધ્રુજી છું; અને મારા પોતાનાજ વિચારમાં હું ગાફેલ બની જાઉં છું. મારાં પાપી કામ એક પછી એક પ્રદર્શિત થવા લાગ્યાં. અને આજરોજ એકાએક આ ગમગીનીનાં વાદળાં મારા શિરપર ઘેરાઈ આવ્યાં છે. અરે! હું નથી જાણતો કે હવે કયા શીતમનો વર્ષાદ મારાપર વરસશે! અરે! હું કેવો કમ્મખત! અરે નિરદોષ રાધા, તારૂં શિયળ ભાંગવાને જે ઉધામાં મારેલાં, તું પતિવ્રતા સ્ત્રીને મેં તિસ્કારથી ગાળો દીધેલી. અરે! તારી પવિત્ર અને નાજીગ છોકરીને ગુમ કરી તારી આંતરડી કકળાવેલી તે બધાનો બદલો—અરે તેથી પણ તારા નિરદોષ પતિનું એક પૈસા સાથ તારૂં પ્યાર મેળવવા મેં ખુન કર્યું; અને તમને દગો કરી ઘરબાર વીનાના નિરાધાર કરી મુક્યાં. તેનો આ પ્રતક્ષ બદલો મને મળ્યો. ! અરે હવે મારૂં શું થશે! ” આમ વિચારી અફસોસ કરતો તે મુંઝવળી દુકાને ગયો. ત્યાં તેને બજાર મળી કે તેને પકડવા વેરંટ નીકળનાર છે આ સાંભળી અમદાવાદ નામ દેઈ દુકાન લાલકાકાને સોંપી તે અત્રેથી ઉપડી ગયો. ”

પ્રકરણ ૨૯ મું. કરશનદાસ ભાવનગરી.

જમ મીઠાશપર સદા માખ બમેછે.
તેમ દમલ્યાજ દોરત આપ મતલબ રમેછે.
મીઠાશ ખાજી થાયછે તે મતલબી સાથી.
તે પહેલો નાસેછે જીવેછે હાલત માઠી.

(મનસુખ)

આ દુનિયામાં સુખી અને દુઃખી મનુષ્યો તરફ પરમેશ્વરની સમ-
દ્રષ્ટિનો પુરાવો સુખ દુઃખના રૂપ ઉપરથીજ જણાયછે કે દુઃખી માણસોને
તેમના દુઃખનો બદલો ખીજી જીવંતીમાં પણ મળવોજ જોઈએ—જોઈએસ્મિથ.

લાલકાકાને ખબર પડી કે શેઠ નાશી ગયા જેથી પોતે વિચારવા
લાગ્યો કે હવે બચવાનું બાક રહ્યું નથી. વાત પુટીછે. અને શેઠનો છોકરો
જે વિલાયત જઈ બારીસટર થઈ આવ્યો છે તે પ્રતિપક્ષીઓના (મીઠા
ભાવનગરીના કુટુંબના) પક્ષમાં છે. માટે જો હવે તેઓને મળી જઈ સવ
ખીનાથી વાકેફ કરી દઉં તો કંઈક બચવાનું બાક મળે. નહીં તો પ્રથમ
કાંસીને લાકડે લટકવાનો આપડોજ વારો આવશે. વળી કીશનજીની હવે
પડતી દશા આવીછે એટલે એનો પક્ષ પણ રાખવો નકામો છે. ” આમ
વિચારી તેણે મિ. રસિકલાલ બજુશાળીના અગાઉ બતાવેલ ઠેકાણે રાધાને
અત્રે બોલાવા પત્ર લખ્યો.

અંદા, સુંદરબાઈ અને પ્રેમરાય, તારાના બંતાવ્યા મુજબ તેણીને
લેઈ તેઓ તેની માની પાસે આવ્યાં. રાધાએ પ્રેમરાય—જો કે હજી
તેની આકતીમાં ફેરફાર થયો હતો તોપણ પ્રથમના ધણા દિવસના પરીચયથી
તેને ઓળખ્યો. તારાએ રાધાને પોતાના બચાવનાર તરીકે આ સખ્સોને
ઓળખાવ્યા. રાધા તેનો પાડ માનવા સાથ તારાના ઓળખાવાથી અંદા
અને સુંદરબાઈને બેટી તારાને કેવી રીતે દુખનો પ્રસાવી લેઈ ગયા હતા.
તે વાત જાણતા પ્રેમરાયે સોનાપર સમન કડાવી પોલીસમાં પકડાવી; એ
ટલામાં પોણેનો સીપાઈ રાધાના નામનો એક પત્ર આપી ગયો જેની મ-
તલબ નીચે મુજબ હતી.

“ મહેરબાન રાધાબાઈ. ”

“આપના પતિ કરંજનદાસ ભાવનગરીનો પત્નો મળ્યો છે; માટે આ પત્ર વાંચતાં તમારે કીશન લવજીની પેઢીએ આવવું.”

સી. તમારો સુભેચ્છ-ખેરખાહ-સેવક

હીમજી લધાના યથાયોગ્ય.

અહા! કેટલો આનંદ! કેટલી ખુશાલી? કરંજનદાસ ભાવનગરીનો પત્નો? અરે તે વાત કોણ પશુ માને? અને જોતે ખરી હોયતો કરંજનદાસ ભાવનગરીના કુટુંબમાં આનંદનો કંઈ પાર કહ્યો. ? ! !

આ પત્ર વાંચતાંજ તેઓ સર્વે ત્વરાથી કીશનજીની દુકાને ગયાં. લાલ-કાકા પ્રેમરાય તથા સુંદરબાઈને પ્રથમ નમ્યો અને તેઓની પાસ વચન આપ્યું કે “જે વાત હું કહું તેમાં મને દોષીત ન ગણતાં મારો વાંક હોય તોપણ આપે મને માફ કરવો” પ્રેમરાયે તે પ્રમાણે વચન આપ્યું.

“આ વખત રાધા તથા રસિકલાલ અને પ્રેમરાય વીગેરે લાલ-કાકા શું કહે છે તે સાંભળવા ઉત્સુક થઈ રહ્યાં. એટલે લાલકાકાએ પોતાની વાત ચલાવી.—

આજથી છઠા વર્ષની વાત પર મી. ભાવનગરી એક લાખ રૂપૈયા લેઈ અત્રે બ્યાજે મુકવા આવ્યો હતો. આ વખતે કીશનજીનું ત્રીજેરીનું તળીયું દેખાએલું એવું ખાસ કેટલાંએક પેપરોમાં આવી ચુક્યું હતું. મી. ભાવનગરી રૂપૈયા મુકી તેજ દિવસે એક જવા અત્રેથી ઉપડતી સ્ટીમર પર ગયા. મી. ભાવનગરીના રૂપૈયા કીશનજીની ત્રીજેરીનું ગાખડું પુરવા તેમ માગતા લેણાંવાળાઓને થોડા થોડા રૂપૈયા આપી સંતોષ કરવાને બસ હતાં. આ આવેલા રૂપૈયા પચાવી પડવાની તેની દાનત થઈ. મેં તેને તેમ કરતાં વાર્યો.—પરંતુ કપટી, પાપી, લુચ્ચા મનુષ્યોના મનમાં ધગધગતા તવાપર જળનું ખીંદુ જેટલી વાર રહી શકે છે. તેનાથી વધારે વાર સહ-બોધ રહી શકતો નથી.—તેમ તેણે મારો બોધ ધણી વખતને માટે ગ્રહણ કર્યો નહી. આ વાત ચાલે છે એટલામાં કુદરતના મોકલવાંથીજ મી. ભાવનગરી પાછો આવ્યો; અને રૂપૈયા પાછા માગવા લાગ્યો. કીશનજીએ તેને ધણી સમજાવ્યો. તોપણ તેણે પોતાની હક છોડી નહી. આખર મને દુકાનપર જવા પ્રશારો કરવાથી હું સ્ટેશન પર ગયો. પરંતુ ટ્રેન નહી મળવાથી હું પાછો આવ્યો. પાછા આવતાં જુત વખારના બોંયરામાં કંઈક બત્તી સળગતી હોય એવું અજવાળું તેના ખારણાની ફાટમાંથી જણાયું. હું ત્યાં જઈ તે ખારણાની ફાટમાંથી જોવા લાગ્યો તો મી. ભાવનગરી જતી લેઈ સીડીએ રહી ઉતરે છે; એટલામાં પછવાડે રહી કીશન લવજીએ મી.

ભાવનગરીના ગળામાં એક છરો માર્યો. નિરદોશ ભાવનગરી આથી એક જળરી હાય મારી પછાડ ખાઇ બોંયરામાં પડ્યો. ખતી ખુજા ગાંધ. આ ધાતકી કામ મારાથી સહન થયું નહી. જેથી કીશનજી ગયા બાદ મેં એક માળી-કે જે હાલ જુત વર્ષારના બગીચામાં ગાંડા તરીકે ઝાળખાય છે. તેની મદદ લીધી. અને એક છુપુ દાર જેને વિશે કીશનજી ખીલકુલ અજાણ હતા—ત્યાંથી અંદર ડાખલ થઇ મી. ભાવનગરીના ગળામાંથી આસ્તે રહી, રકતપા છરો કાઢી નાંખ્યો—અને જખમ પર એક પાટો બાંધી બજાર લાવી, ત્યાંને ત્યાંજ મારા એક દોસ્ત ડોક્ટરને ત્યાં એક રાતને માટે તેને રાખી દવા કરવા કહ્યું. બાદ લાગલો હું પાછો જુત વર્ષારના દિવાનખાંતામાં બેઠો. તો મી. ભાવનગરીનો ડગલો ત્યાંજ પડેલો જોયો. તેના ગળવા તપાસતાં તેમાંથી પેલા એક લાખ રૂપૈયા સુકમાની કીશન લવજાએ લખી આપેલી રસિદ નીસરી. જીવે સાહેબ આતે રસિદ—રક્તિલાભે રસિદ બેઠું તે લીધી અને રાધાને આપી બાદ શું થયું તે જાણવા આતુરતા દર્શાવી.

કરશનદાસનુ ખુન કરી મી. કીશનજી બહાર આવી એક દીવાનાની માફક બની ગયો હતો. મેં તેને ઉલટપાલટ ધણી સવાલો પુછ્યા પશુ તેણે ભાવનગરીના ખુનનો પતો જણાવ્યો નહી. આથી મને તેના પર ગુસ્સો આવ્યો. બીજે દિવસે એક બાડી લેઇ તેમાં પેલા ડોક્ટરને ત્યાં રાખેલા મી. ભાવનગરીને સુવાડી હું તેને કાલઃમે લેઇ ગયો, અને ત્યાં ખીજા એક મારા ડોક્ટર દોસ્તને તેની સારવાર કરવા કહ્યું અને એવી યુક્તિથી તેને રાખવા મેં કહેલું કે આજ સુધી તેજો સૂર્ય ક્યાં પ્રકાશેછે એ પણ જાણતા નથી. મી. ભાવનગરીની ખાવા પીવાની સારવાર માટે તે ડોક્ટરને હું દરમાસે રૂ. ૩૦) આપતો હતો. થોડા દિવસ મી. ભાવનગરીનું ખુન કર્યાને થયા નહી. ઓટલામાં ફર કીશનજીએ વાત ઉરાડી કે આગભોટ ટુળવાથી મી. ભાવનગરી તેમાં મત થયા. તે સુરત ગયો; અને તેના ઘરમાંથી કંઈ કાગળીયા ચોરી લાવી એક ઓટો લેખ ઉભો કરવા મારી મદદ માગી. મને પાંનસે રૂપૈયા વર્ષાસન બાંધી આપ્યાથી લોભને માર્યે મેં તે કામ કર્યું. મી. ભાવનગરીની સહીનો એક ચાળીસ હજારની રકમનો દસ્તાવેજ ઉભો કર્યો. હવે છેવટમાં જો હું મી. ભાવનગરીને જાહેરમાં લાવું તો કીશન લવજા માર્યો જાય, હું નિમક હરાગ ખપું. અને મારા વર્ષે સન સાથે ખીજા મળતા હજારો રૂપૈયા હું ખોઈ બેસું. એ કારણથી મેં ભાવનગરીને અત્યાર સુધી અધરામાંજ રાખ્યો છે. અને વધુમાં પેલી

પાનસોની રકમ દર વર્ષ હું તેને સુખાકારીમાં રાખવા ત્યાં મોકલું છું. પરંતુ હવે કીશનજીના પાપનો ઘડો ફુટી ગયો છે. માટે આ વાત મેં તમને કહી છે. આલો હવે મી. ભાવનગરી સાથે તમને મેળવી તે તમને સોંપું.

આ આનંદદાયક વર્તમાન સાંભળી સર્વે અત્યંત ખુશ થયાં અને લાલકાકા સાથે સર્વે કાલુએ ગયા. લાલકાકાએ મી. ભાવનગરીને તેઓને સોંપ્યા. અહા ! આ વખત રત્ના, તારા, તથા રસિકલાલ સાથે રમણને યોડો આનંદ થયો હશે ? હદથી ન્યાદે. તેઓ અરસ્પરસ બેટી હંપાશ્ચુ ટપકાવા લાગ્યાં અને ખુશીઆખુશી મી. ભાવનગરીને લેઈ તેઓ સર્વે શહેરમાં આવ્યાં.

પ્રકરણ ૭૦ મું.

સેશન કોર્ટ.

સ્વર્ગ નદે આ લોકના સઘળા રસ્તા રહેજ,
તે મળવાનાં ત્રણ જીવો આ દરવાજા એજ.

* * * * * (ક. દ. ડા.)

પાપી મનુષ્ય કોઈ દિવસ સુખી થાય છે એવું કોઈએ સાંભળ્યું છે ? અધર્મી, દુષ્ટ, પાપવાસનાથી ભરેલાં કપટી, નિશ્વાસધાતી વ્યભીચારી, છળ-થી, પુણ્ય મનુષ્યો પરીણામે દુઃખને દુઃખજ પામે છે.

(દી. હ. ધ. સ. દે.)

આજનો દિવસ તો કરમીન કામ કરનારાઓને પુરતી રીતે શાસન કરવા તરીકેનો ઉદ્ય થવા લાગ્યો. નેકીનાં ફળ નેકીએ વળગી રહી બદ્ધના ફળ ન્યાયાસન આગળ ટુટી પડવાનો વખત આવ્યો. સોનાના કીધેલાં કૃત્ય બદલ તેણીને આજરોજ મેદાનની શેસન કોર્ટમાં નોંધવામાં આવી છે; અને તેની સાથે પેલા નામદાર બાપના શાહબદાઓ મનમોહન વીગેરે ને પણ દોરાવું પડ્યું છે. બીજી તરફ ડૉક્ટર બોદલજીને પણ તેના પાપો કૃત્યનો બદલો મેળવવા અત્રેજ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રથમ પોલીસ કોર્ટમાં તોહમતદારોની જુગાની થતાં પોલીસે મદદગાર રીતે બોળી કાઢી ગુન્હો સાબીત ગણી અત્રે કમીટ કીધો હતો.

કીશન લવજીની આ તમામ કામમાં ધણી જરૂર હતી પરંતુ તે નાશી ગયો હોવાથી તેને પકડવા કોર્ટે વારંટ કાઢ્યું હતું.

સોના આમી ફરીયાદ તારાની છે; અને ડૉક્ટર બોદલજી સામે રુખ-

જુલાલ તથા મનમોહન વીગેરેપર રાધાની ફરીયાદ છે. અને આ ત્રણે ફરીયાદી તરફથી પ્રેમરાય બારીસ્ટર હાજર છે. સોના તરફથી મી. ગા-
જનર અને ખુદેલીયા સોલીસીટરોની ફરમાસથી મી. ખંડાલેવાલા તથા ગા-
કટર જોડાલજીના તરફથી મી. સોરઠીયા બારીસ્ટરો હાજર હતા. જડબ
સાહેબ આવી ન્યાયાસને બીરાજ્યા. અને આજના કેસો વીશે સીરસ્તેદાર
ને પુછ્યું.

જડબ—ઉવેલ મી. રઘુનાથ હાઉમેની કેસીઝ આર ઓન ધી ફાઇલડુડે ?

સીરસ્તેદાર—ધેર આર સેવન સર.

જડબ—હુ ઇઝ ધી ફર્સ્ટ કમ્પેનેન્ટ ફર્સ્ટ ઇઝ હી પ્રેઝન્ટ હીયર ?

સીરસ્તેદાર—યસ, સર. બટ ધ વીટનેસ સીઝ આર નૉટ પ્રેઝન્ટ.

જડબ—ઉવેલ કીપ ઇટ અપ વૉરંટ ધેમ ડુ બી. પ્રેઝન્ટ ઓન ધી
નેક્સ્ટ ડેટ

સીરસ્તેદાર—ઉવેરી વેલ સર.

જડબ—(વીચીઝ ધી નેક્સ્ટ કેસ ?

સીરસ્તેદાર—બાઇ તારા,

સીપાઇ—બાઇ તારા હાજર હે ?

તારા—હાજી, તારા ગાખલ થાય છે.

સીરસ્તેદાર—બાઇ સોના.

સીપાઇ—સોના હાજર હે ?

સોના—હાજર સાહેબ.

તોહોમતદારને પીંજરામાં ઉભી કરી ફરીયાદીની જુખાની લેવી શરૂ થાય છે.

સીરસ્તેદાર—તારા બાઇ આપ કહેશો કે હું જુહું બોલું તો મને
પરમેશ્વર પુછે.

તારા—હું જુહું બોલું તો મને પરમેશ્વર પુછે.

સીરસ્તેદાર—આપનું નામ શું ?

તારા—મારું નામ તારા, કરજનદાસ બાવનગરી ઉમ્મર વર્ષ અઠાર,
જાતે બાડીયા, ધધો નોકરીનો, ઠા. બાપદેવ સ્ટ્રીટ, રશિકલાલ સ્વામજી-
ના માળામાં.

ફરીયાદીના વહીલ મી. પ્રેમરાયે ઉઠી સવાલ કરવા શરૂ કીધા.

પ્રેમરાય—વાર, આ સોનાને તમે જોળખો છો કે ?

તારા—હાજી, એ મારી સાથ રકુલમાં નોકર છે.

પ્રેમરાય—આપ કેમ સ્કુલમાં નોકર છો. ?

તારા—ખેતવાડીની નૌરોજ કન્યાશાળામાં.

પ્રેમરાય—આપ તેનાથી ઉતરતા ક્લાસમાં છો કે ચડતા ?

તારા—સાહેબ ચડતા, એને સત્તર મળે છે ને મને પાંત્રીસ.

પ્રેમરાય—આમને ને તોહમતદારને કાંઈ દોસ્તી છે ?

તારા—નાહી, હું સ્કુલમાં નોકર થઈ; અને જ્યારથી એઓ ઉપર મેં ચાન્સ મેળવ્યો ત્યારથી તેઓને અને મ્હારે બોલવા સમંધીનો વ્યવહાર પણ બંધ છે. પરંતુ થોડા દિવસપર તેઓના ઘણા કાલાવાલાથી હું એઓને ત્યાં જળા ગઈ હતી.

પ્રેમરાય—તેને ત્યાં શું હતું. ?

તારા—તેતો કહેતાં હતાં કે ગયા માસમાં મને માતાનું થવાથી મારી માએ ગાયણીયો જમાડવાની બાધા રાખી હતી.

પ્રેમરાય—તોહમતદાર તમને જળા બોલાવા આવી ત્યારે તે કંઈ વાહન લાવી હતી ? તથા તે બોલાવા આવી ત્યારે કેટલા વાગ્યા હતા. ?

તારા—તે વખત સાડા અગીયાર થયા હતા. અને તેઓ બે ઘોડાની ફેટીન લેઈ આવ્યાં હતાં જેમાં બેસાડી મને તેઓને ઘેર લેઈ ગયાં હતાં.

પ્રેમરાય—તમો ત્યાં ક્યાં સુધી રહ્યાં ?

તારા—લગભગ સાડાપાંચ સુધી હું ત્યાં હતી. બાદ સાંજ પડવાથી મેં ઘેર આવવા તેઓ પાસે રજા માગી. તે વખત તેઓએ એક બહુરંગની ઓઝલીયાની ઝીકની કોર મુકેલી સાડી મને અતિ આમ્રહથી આપી. અને એક અત્તરની શીશી તેઓએ મને આપવા માંડી જેનો મેં સ્વીકાર ન કરતાં શોખ નથી કહ્યું. તોપણ તેઓએ મને ઘણોજ આગ્રહ કર્યો અને પસંદ કરવા જરા સુગવા કહ્યું. મેં જરા શ્વાસ લીધો એટલામાં હું શુદ્ધિ વીનાનો થઈ પડી. પછે મારું શું થયું તે મને ખબર નથી. બાદ બીજા દિવસના આઠ વાગે મને તેનું ઘેન ઉતર્યું. જાગી જોઉં છું તો હું આશ્ચર્ય ચક્રીત થઈ. ન મળે મારું ઘર કે ન મળે મારી માય, અને હું એક વિશાળ મકાનમાં બંધ હતી. એટલામાં આપે તથા આપની બહેને, તથા આપની માતૃશ્રીએ આવી મને ઉગારી.

પ્રેમરાય—આ બાબત તમારો કોઈ સારો છે. ?

તારા—હા, સુંદરબાઈ, ચંદા બહેન અને મારી મા છે.

પ્રેમરાયનો સવાલ નહિ હોવાથી તોહમતદાર તરફથી મી. ખંડાલેવાલા ખારીસ્ટર ફોસ કરે છે,

ખંડાલેવાલા—તારા બાપ આપને મારે ફક્ત થોડુંજ પુછવાનું છે તે કહેશો કે જો તમારે સોના સાથે દોસ્તી હતી નહીં તેમ તમે તેની ન્યાત નહિ હતાં તો તેને ત્યાં ગોયણી થઇ કેમ જમવા ગયાં ?

તારા—સાહેબ, એ સવાલનો જવાબ અગાડી આવી ગયો છે તદ્દપી આપને જણાવું છું કે સ્કુલમાં તેઓ પોતે મારા તરફ જે આજ સુધી દુસ્મનાઇની ચળમ રાખતાં તેની નાશી માગ્મી અને કહ્યું કે સદરહું પ્રસંગે મારે ત્યાં આપણો દોસ્તીનો હક ધણે દીવસે તાળે થયો મારે જમવા આવવું. અને એ બાબત મારી માતૃશ્રી આગળ ઘણા કાલાવાલા કરી ગઇ ત્યારે તેઓએ મને મોકલી. હું ગોયણી થવા નહીં ગઇ હતી. તેમ તેણીએ મને ગોયણી થવાનું નહિ કહ્યું હતું પરંતુ તે પ્રસંગે જમવાનું કહ્યું હતું.

જડજ—હેવયુ એની મોર કવેશ્વન મી. ખંડાલેવાલા. ?

ખંડાલેવાળા—નો સર.

જડજ—જો આન સુંદરબાઇ કેા બુલાવ.

ત્રેમરાય—સાહેબ. એઓને બોલાવ્યા અગાઉ એમના એક નોકરની સાક્ષી દર્શનીક પુરાવા તરીકે બહુ અગત્યની થઇ પડે તેમ છે, અને તે હાજર છે.

જડજ—યસ, જો આન.

નોકર હાજર થાય છે. તેને પ્રતીજ્ઞ આપી નામકામ પુછ્યા બાદ

ત્રેમરાય—આ તોહોમતદાર તથા ફરીયાદીને ઝોળખે છે કે ?

નોકર—હા, દીઠે ઝોળખુ.

ત્રેમરાય—તેઓને વિશે તું શું જાણે છે. ?

નોકર—એક દિવસ અનમોહનદાસનો ધાટી ચીઠી લેઇ મારી શેઠાણીને ઘેર આવેલો; તે વખત મારી શેઠાણીએ મને વાતચી માહેનગાર કરી અનમોહન તથા મારા શેઠ ક્યાં જાય છે. અને શું બીના બનેછે તે જાણવા મને તે ધાટી પછવાડે છુપી રીતે મોકલ્યો. તો અનમોહન, લાતુ અને ભાઇદાસ વીગેરે કાવસજી પટેલના તલાવ પાસેની હોટલમાં બેસી હતા. બાદ થોડી વારે મારા શેઠ પણ ત્યાં આન્યા. આ મારા શેઠ સુધાં ચારે દોસ્તોમાંથી મને કાઢી ઝોળખતું નહિ એથી આધે બેસી એઓની વાત સાંજળવા મને સુગમ પડતું હતું. આજ રોજ તેઓ તોહોમતદારને ઘેર ગયા. અને ફરીયાદીને જાણાને બહાને બોલાવાનો ઠરાવ કર્યો. તોહોમતદારના મહેનતાણા બદલ તેને તેઓ દોસ્તોએ રૂ. એક હજાર રોકડા તથા બે સ્ત્રીકની ફોરવાળી સાડીયો આપવાનું કબજુલ કરી તે ઠરાવ બીજા દિવસપર

મુલતી રાખી તેઓ અત્રેથી ઉડ્યા અને ઘેર ગયા. બાદ બીજા દિવસે પાછા કાવસજી પટેલના તલાવ પાસેના હોટલમાંજ એકઠા મળ્યા; અને પાછા તોહોમતદારને ઘેર તેઓ ગયા. તોહોમતદારે કહ્યું. નોતર દેધ આવી છું અને તેણી કાલે આવશે. માટે તમારે કાલની સાંજના છ વાગે ગાડી લેધ નીચે ઉભા રહેવું. હું તમને ધસારો કરું એટલે તમે ઉપર આવજો. મારા શેડે આ વખત એક શીશી તેણીને આપી. અને કહ્યું આ તેને મ્હાય તે બાને સુંગાડજો એટલે તેણી બેભાન થશે એટલે આપણને ફાવશે. તોહોમતદારે તે શીશી લીધી. બાદ સર્વે બીજા દિવસની સાંજના છ વાગે ગાડી લેધ પાછા આવ્યા. હું પણ તે દિવસે પાંચ વાગ્યાનો જમ તે મકાન નીચે આમથી તેમ ફરતો હતો; એટલામાં મારા શેડ વગેરે ગાડી લેધ આવ્યા. થોડી વારે તોહોમતદારે તેઓને ધસારો કરવાથી ઘોડાની લગામ હું ત્યાં ઉભો હોવાથી જરા રોકવાનું કહી તેઓ ઉપર ગયા. અને ફરીયાદીને બેભાન અવસ્થામાં નીચે ઉતરી લાવી ગાડીમાં નાખી તેઓ પરેલ બહી આવતા થયા—

પ્રેમરાય—તું પછવાડે કાં ન ગયો ?

નોતર—તેઓના પ્રથમના ઠરાવથી મને ખબરજ હતી કે તેઓ પરેલ પરના મારા શેડને ખંગડેજ જવાના છે તેથી હું તેણી બાજુ ન જતાં લાગલો મારી શેડાણીને કહેવા ગયો.

ખંડાલેવાલા—ત્યારે તોહોમતદારના ઉપર જે વાત થતી હતી તે સર્વે તું નીચે બેસી જ સાંભળતો કેમ ?

નોતર—નાજી તેઓ સર્વે ઉપર ગયા બાદ ઘઘરના ફડેદારની અંદર એક તાકું હતું તેમાં છુપાઇ ઘોડાની લગામ બીજાને શોંપી હું દિવાનખાનામાં થતી વાત સ્પષ્ટ રીતે સાંભળતો હતો જ્યાં રહી સાંભળતાં મને કોઇ દેખી શકતું નહી.

જડજ—મી. પ્રેમરાય, આઇથીંગ, ઘેરજી, નેસેસીટી, ઓફ સુંદરબાઇ એઝ આ વીટનેસ ઇન ધીસ કેસ.

પ્રેમરાય—એઝ સીઇઝ પ્રેઝન્ટ શીયરઅન્ડ મે. બી કોલ્ડ કાફ વીટનેસ સર આ વખતે તારાના શિયળનું લક્ષણ કરવા દયાનાં પગલાં બરનાર પતિવ્રતા સુંદરબાઇ સાક્ષી રૂપે દાખલ થઇ. સીરસ્તેદારે તેને પ્રતિજ્ઞા આપ્યાબાદ નામ ઠામ લખી લીધું.

જડજ—આ કામમાં આપ જે કંઈ સાચી બીના જાણતાં હો તે કહી દો.

સુંદરબાઇ—એક દિવસ મારા ધણીના દોરત મનમોહનની મારા ખા.

વીંદપર ચીઠી આવી. મારા ખાવીંદ મારા મકાનપર કોણક વખત આવે છે આ વખત તેઓ છાં નહિ હોવાથી તે ચીઠી મારા હસ્તમાં આવતાં મેં વાંચીતો. તેમાં એક છોકરીને પંજમાં સપડાવવાની મલુલ્ય હતી. મારે ખાવીંદ તથા તેના દોસ્તોની આ વરતણકથી મારી લાગણી દુખાવા લાગી, અને તેઓના વિચારની હું વિરહ થઈ મનમોહન ઘણો લુચ્ચો છે એ હું જાણતી હોવાથી તે ચીઠી લાવનારને વિદાય કરી તેની પાછળ તેઓ શું યુક્તી કરે છે; અને કોણ ગરીબ બાળાને તે વ્યથામાં નાંખે છે તે જાણવા મારા એક છુપા જસુસને મોકલ્યો. મારો જસુસ દરરોજ જે બીના બ નતી તે મને કહી જતો હતો. બાદ એક રાતરે ફરીયાદીને તોહમતદારના ધરમાંથી બેઠાન કરી ઉઠાડ ગીરા લેઈ ગયા. એ અગર મને મારા જ સુસે આપતાં અમો બીજા દિવસે મારા ધણીના પરેલપરના બંગલે ગયા ત્યાંથી તેણીને છોડી લાવી તેની માને સોંપી

જડજ— આપની પાસે પેલી મનમોહનદાસે મોકલેલી ચીઠી છે ?

સુંદરબાઈ— હાથ આ રહી. [ચીઠી રજુ કરે છે.]

ખંડાલેવાલા— એ ચીઠી મનમોહનની છે એવી શું ખાત્રી?

સુંદરબાઈ— મારી પાસે તેની બીજી ચીઠીઓ છે તે પણ હું રજુ કરું છું. જે બતાવેથી ખાત્રી થશે.

પ્રેમરાય— આ વખતે કાર્ટને મારે જણાવાની ચાગસ છે કે મનમોહનદાસ પર આ કામ સખધી ફરીયાદીને ઉઠાવીને લેઈ ગયા બાબત ફરીયાદ મંડાઈ છે. અને તે વખતે આ ચીઠીઓ તેના હાથની છે કે કેમ તેનો ખુલાસો કરી લેવો અગર હાલ ખુલાસો મેળવવો હાથ તો તેને સાક્ષીમાં દાખલ કરવો.

જડજ— નહીં બેવડા ખુલાસા મેળવવાની જરૂર નથી. જે વખતે તેના પર કામ ચાલશે તે વખતે શંકા દૂર કરી લેઈ શું અને મી પ્રેમરાય તેઓનો કેસ પણ આ કેસને લગતો છે. જેથી તેઓનો કેસ ચલાવ્યા બાદ આ કેસનો ઠરાવ આપવો હું દુરસ્ત ધારું છું.

પ્રેમરાય— ઉવેરી ઉવેલ સર.

ફરીયાદીના સાક્ષી પુરું થતાં તોહમતદારની જુગાની માથ છે.

સીરસ્તેદાર— તમારું નામ શું, ઉમર, ધંધો, ઠેકાણું ?

સોના— મારું નામ સોના. બાપનું નામ રામશંકર, ઉમર વરસ ૨૨ જાતે બ્રાહ્મણ, ધંધો નોકરી, ઠા. વચલા બોધવાડામાં જમનાદાસ શેઠના માળામાં.

મી. ખંડલેવાલા— આ ફરીયાદીને તમે ઝોળખો છો કે ?

સોના— હાજી, અમે એક સ્કુલમાં નોકર છીએ.

મી. ખંડલેવાલા— વાર તમે તેઓપર કઈ દુસ્મનાઈ રાખો છો ?

સોના— નાહી.

મી. ખંડલે— હમોએ તેઓને તમારે ત્યાં જળ્યા બોલાવ્યાં હતાં ?

સોના— હાજી મારી માનતાની ગાયણીઓ હતીયો તે દિવસે મારે દોસ્તી હોવાથી જળ્યા બોલાવેલાં.

મી. ખંડલેવાલા—તમેએ તેને જમાડી દોસ્તના હકમાં કાંઈ આપ્યું હતું ?

સોના— એક ઝીકની કાર બરેલી બલુરંગની ઝોઝલીઆની સાડી તથા એક અત્તરની શીશી.

મી. ખંડલેવાલા—તેઓ પછી તમારે ઘેરથી ક્યારે અને ક્યાં ગયા હતાં ?

સોના— તેઓ મારે ત્યાંથી ચાર વાગે ગયાં અને તેઓ ચરની રોડ પર ફરવા જવાનું કહેતા હતાં.

ફરીયાદીના વકીલે કોસ કીધા.

પ્રેમરાય—સોના બાઈ મને કહેશો કે તમારી માનતાની ગાયણીયો કેટલી માની હતી અને જે દિવસે ફરીયાદીને જળ્યા બોલાવ્યાં તે દિવસે જળ્યામાં કેટલી હાજર હતી ?

સોના—ગાયણીયો તેર માની હતી. અને તેરને જળ્યાનું કબ્જું હતું. પરંતુ ફરીયાદીના બાવળા અગાઉ તેઓ જમી વિદાય થઇયો હતીયો.

પ્રેમરાય—જે જળ્યા આવીયો હતીયો. તેઓમાંથી એક બે અત્રે બોલાવી શકશો અગર તેમાંથી કોઇનાં નામ દેઇ શકશો ?

સોના—આજ સુધી તેઓનાં નામ કમ સાંભરે ? અને હાલ કોઇ સાસરે હશે કે કોઇ પીએર હશે તો તેઓને ક્યાં બોળાએ.

પ્રેમરાય—ઠીક હવે સમજાયું. મગર હવે જરા એટલું તો કહો કે ફરીયાદીને તમે અત્તરને નામે કલોરેફોર્મની દવા સુધાડી બેમાન કીધાં હતાં ?

સોના—નાહી. તેમ કરવાનું કાંઈ કારણ ? જે આપવામાં આવ્યું હતું તે અત્તરજ હતું. જે લેઇ ને ખુશીયા ખુશીથી તેઓ મારે ઘેરથી સી ધારી હતાં.

પ્રેમરાય—ઠીક ત્યારે એ વાત પડતી મુકીએ. પણ એટલું તો કહે-શોને કે ફરીયાદીને તમે જળ્યા તેડવા ગયાં ત્યારે પેલી બે ઘોડાની ફેડીન કોની લઇ ગયાં હતાં ?

સોના—(આ સવાલથી ધણીજ કચવાઇ બોલી.) કીશનજી શેઠની.

પ્રેમરાય—હાં, ! કીશનજી શકેને તમે જોળખો છો ! અને તે શાથી ?
સોના—તેઓને ને અમારે ઘણા દિવસની લેવડ દેવડ ચાલે છે માટે
જોળખું.

પ્રેમરાય—ફરીયાદીને ફસાવવા માટે કીશનજીએ તમને કેટલા રૂપૈયા
તમારા મહેનતાણા બદલ આપ્યા છે ? સાચું જોલખે.

સોના—સાંતે, એ વાત જોદી છે.

જડજડ—હે જુએની મોર કવેશ્વરન. મી. પ્રેમરાય ?

પ્રેમરાય—તો સર.

તોહોમતદારને પુરાવો વધુ નહી હોવાથી તે કામ ઠરાવપર મુદતવી
ખીજો કેશ ચલાવવામાં આવ્યો.

સીરસ્તેદાર—તોહમતદાર જોદલજી અને ફરીયાદી રમણલાલ કેં ખુલાવ.

અરજદાર ત્યાં તોહમતદાર દાખર થાય છે. ફરીયાદીની જુગ્યાની શરૂ
થાય છે. પ્રતીજ્ઞા આપ્યા બાદ—

પ્રેમરાય—તોહમતદાર ડૉક્ટર જોદલજીને આપ જોળખો છો ? અને
તે ક્યારથી ?

રમણ—કીશન લવજીને લાં હું નોકર હતો. ત્યાં મારે મગજ ભગ-
વાથી હું દિવાના થઈ ગયો અને તો; બાદ થોડા દિવસથી હું સદરહુ ડૉક્ટરને
ઘેર પડેલો છું તેથી તેને મિઠે જોળખું.

પ્રેમરાય—તોહમતદાર તમને દવામાં ઝેર આપતો હતો એમ તમે
શા ઉપરથી કહો છો ?

રમણ—તોહમતદારને ત્યાં હું આવ્યો બાદ, મારે મગજ સાફ હતું.
આ વખત એક ઘાટી મને દવા આપતો હતો. આ દવા નીચે કાળી તથા
ઉપર પાણી જેવી હતી. અને તે હલાવેથી બલુચંગ ચમક જતો હતો. હું
ક્યાં પડ્યો છું, એવો મને વિચાર આવતાં ઘાટી મને પ્રથમજ દવા આ-
પવા આવતા. હું તે દવા પીવા જેવું ડોળ કરી ટકવી લાગવાથી એક પો-
હોળા મોંઝાશરકીનાં કોળળા કરી નાંખતો. એમને એમ જે ત્રણ દિવસ
ચાલ્યું બાદ એક દિવસ રાત્રીના અગીયાર વાગે ડૉક્ટર પોતે મારી પાસે
આવ્યો, તો મને ઉઘડો નીચો. એટલે ઘાટીને કહ્યું કેમ આ દવા પીએ છે
ને ? ઘાટીએ કહ્યું હજી. ડૉક્ટરે કહ્યું. તેથી કેમ છે ? ઘાટીએ કહ્યું પ્રથ-
મના કરતા હીક છે. પણ બદન સીચીલ થતું જાય છે. ડૉક્ટર જોદરો વેરી-
વલ, પણ લાવ બેઠકએ જે દવા તું એને આપે છે તે હવે ફેટલીક છે ? આ
પ્રમાણે પુછવાથી ઘાટીએ તે શીશી તેને આપી બહારના હોલમાં ખુમાટો થતાં
તેઓ બંને બહાર ગયા, આ વખત પેલી શીશી તેઓ ટેબલપરજ લુલી

મયા. જો કે મારામાં આ વખત જોઈએ તેટલી શક્તી નહોતી. તદ્દપી બનતી જોગવઈએ હું ઉઠ્યો. અને પેલી શીશી લેઈ વાંચવા લાગ્યો તો તેના ઉપર એકોનાઈટ (Aconite) એવું નામ હતું. એકોનાઈટ એ નામનું ઝેર થાય છે. એવું મને માલમ હોવાથી તે શીશી મેં મારા ખીસામાં મુકી. અને પેલી કોમળા કરેલી શીશી પણ એક કપડામાં છુપાવી રાખી. કેટલીકવારે કેટલાક સીપાઈઓ ડાકટરને પકડી મને બોળતા અંદર આવ્યા. પોલીસમાં મેં એમે શીશીયો તેજ વખતે રજુ કરી છે.

જડજડ— ઇન્ધેર એની એવીડન્સ ?

પ્રેમરાય—હા સાહેબ. એક ચંદા નામે કોશન લવજીની છોકરી છે. તે ફરીયાદીને કીચન લવજીને સી રીતે દૂધમનાઈ થઈ અને કીચન લવજીએ ફરીયાદીને મારી નાંખવા સુધી પગલાં કેમ બંધાં તેનો રૂપ ખુલાસો કરી આપશે અને તે હાજર છે.

તોહોમતદારનો ફરીયાદી ઉપર કંઈ સવાલ નહીં હોવાથી ચંદાની જુવાની શરૂ થઈ. તેને પ્રતીજ્ઞા આપી નામ કામ પુછવા પાદ—

પ્રેમરાય—આ બંને પક્ષકારોને તમે બોળાઓ ?

ચંદા—હાજી ફરીયાદી મારે ત્યાં પેઇન્ટરનું કામ કરતા હતો; અને તોહોમતદાર મ્હારી ન્યાતનો એક ડાકટર છે.

પ્રેમરાય—તમાને :યાંથી ફરીયાદીને ડાકટરને ત્યાં કેમ મોકલવામાં આવ્યો. તે વીશે કંઈ તમે જાણો છો ?

ચંદા—હાજી, તેવાન હતું મારા જીગરમાં તાજી છે. થોડા દિવસપર ફરીયાદી કાંઈક સમજાયથી દિવાનો બની ગયો હતો; અને મારા બાપને ખુન કરનાર એમ માળો દેતો હતો. આથી એક દિવસ તેઓ પ્રભુ જાણે કેમ ઉજ્જેરયા; અને એક રાત્રીએ તેની દવામાં ઝેર ભેળવવા યુક્તી કરી. આ વખેત રાત હતી. દરદી મારો ચીતારો હોવાથી હું તેની હાલત જોવા ગયો. એટલામાં બહારથી કોઈ અંદર આવતું હોય એવા ગળુસારા થતાં હું ત્યાં પડેલા કાચ પછવાડે બરાબ જોવા લાગી. તે આદમી અંદર આવ્યો. ફરીયાદીને બાંધતો જોઈ તે તેની દવામાં કંઈ ભેળસેળ કરી પોતાનું કાર્ય ફરતે થયેલું સમજી ચાલતો ગયો. આ આદમી મારો બાપ (કીચન લવજી) પોતેજ હતો. આટલી રાતે છાની રીતે આવી દર્દીની દવામાં ભેળસેળ કરી ગયો તેનું કાંઈ કારણ હોવું જોઈએ એવી મને શંકા થતાં તે દવાની સીસીની જગાએ એક પાણીની સીસી ગોઠવી તે દવાની સીસી ઉપાડી લેઈ હું મારા ઝોરડામાં આવી. અને સવાર થતાં પરેલ-

પરના પ્રખ્યાત ડાક્ટર જહાંગીરજી ફરામજી દારવાજાને બોલાવી બતાવતાં તેઓના કહેવાથી તેમાં “ એકાનાષ્ટ ” નામે ઝેર મીશ્ર હતું.

જડજ—તે સીસી આપની પાસે છે ?

ચંદા—“ હાજી તે આ રહી ” ચંદા દવાથી મીશ્ર થએલી ઝેરની થીથી રજુ કરેછે.

જડજ—પછી શું થયું ?

ચંદા—બાદ એક દીવસ દર્દી તેની રૂમમાંથી ગુમ થયેલો મને માલમ પડ્યો. હું તેની તપાસમાં હતી. એટલામાં મારી ચંપા નામની ચાકરડીએ મારા હાથમાં એક કાગળ મુક્યો. જે કાગળ “ ફરીયાદીને તમારે ત્યાં રાખી તેને આસ્તે આસ્તે જોર કરવો અને તે બદલ હું મારી છોકરી તમને પરણાવીશ. ” એવી તોહમતદારને મારા બાપે કરી આપેલ લેખની નકલ હતી.

જડજ—તે આપની પાસે છે ?

ચંદા—“ હાજી, આ રહી. ” ચંદા તે નકલ રજુ કરેછે.

જડજ—પછે ?

ચંદા—બાદ હું મારા બાપના આ અધોર કલ્પથી કંટાળી મારી મા-જેને મારા બાપ જુદા રાખતા હતા. તેને ત્યાં ગઈ. અને ફરીયાદી પર આવી પડેલા સંકટમાંથી તેને બચાવવા તેણીની મદદ માગી. આ વખત મારા બાપ બારીસ્ટર થઈ વિલામતથી આવ્યા હતા. મેં તેમને આ સર્વે વાત વિદીત કરી. તેઓએ પોલીસમાં જાહેર કરી ફરીયાદીને છોડાવ્યો એજ હું જાણું છું.

મી. સોરઠીયા—બોલો ચંદા બહેન કીશનજી તમારા બાપ થાય કે ?

ચંદા—હાજી.

મી. સોરઠીયા—ત્યારે તમારા બાપની તરફેણમાં તમે ન રહેતાં ફરીયાદીની તરફેણમાં રહો છો તેનું કાંઈ કારણ ? શું તમારા બાપથી તમોને નથી બનતું ?

ચંદા—નાજી બનેછે. પરંતુ હું સદા સત્ય બોલું છું અને જે સત્ય હતું તેજ મેં કહ્યું છે તેમાં મેં કાંઈના પક્ષપાત કીધો નથી.

ચંદાની જુબાની થઈ રહ્યાબાદ ફરીયાદીના સાક્ષી પુરા થતાં તોહમતદારની જુબાની ચાલવી શરૂ થઈ.

સીરસ્તેદાર—નામ, ઉમર, જાત, ધંધો, ઠેકાણું વીગેરે લખાવો.

ડાક્ટર—માફ નામ બોદલજી વીરજી, જાતે બાટીયા ઉમર વર્ષ ૪૫) બંધો ડાક્ટરનો ઠા. મચ્છી જગર—

તોહોમતદારના વકીલે ઉઠી સવાલ કર્યા.

મી. સોરઠીયા—આપ આ ફરીયાદીને ઝોળખો છો કે ?

ડૉક્ટર—હાજી કીશનજી શેઠને ત્યાં એ નોકર હતો. થોડા દિવસ પર તે ત્યાં દીવાનો થવાથી તેને મારા પ્રાઇવેટ મેડિકલિસમાં દવા કરાવા તેઓ મુકી ગયા હતા. •

મી. સોરઠીયા—કીશનજી કોણ છે તથા તે કેવો છે ?

ડૉક્ટર—તે અત્રેના શરૂક જમરનો નામાંકીત સરાફ છે; અને ધણો આખરદાર છે.

મી. સોરઠીયા—રજી થએલી એકોનાઇટની શીશી વિશે તમે કશું જાણો છો ?

ડૉક્ટર—હાજી એ દવામાંથી અમે ઘેનતી ગોળીયો બનાવીએ છીએ.

મી. સોરઠીયા—ફરીયાદીને કોઈ દિવસ એ દવામાં આપતા હતા ?

ડૉક્ટર—નાજી. બીલકુલ નહી. વધુ સવાલ નહી હોવાથી તે એસે છે.

જડજ—ગોઝોન. મી. પ્રેમરાય.

પ્રેમરાય—યસ, સર. (તોહોમતદાર પ્રતિ) ઉર્વેલ ડૉક્ટર બોદલજી તમારે ત્યાં કીશનજીએ ફરીયાદીને દવા કરાવા રાખ્યો તેના બદલામાં તે-ઓએ તમને કંઈ આપવું કરાવ્યું હતું ?

ડૉક્ટર—નાજી.

પ્રેમરાય—(જડજ પ્રતિ) તોહોમતદાર કેટલો જુડો છે અને તે પોતાનો બચાવ કરવા માટે કેટલું જુડું બોલે છે તેનો ખ્યાલ કોરટને કરવા અત્રે એનાજ તાબાનો એક નોકર જે ફરીયાદીને દવા આપતો હતો તેની જુબાની લેવાની ધણીજ અગલ છે અને તે હાજર છે.

જડજ—વેરીવેલ, ગોઝોન.

તોહોમતદારનો નોકર હાજર થાય છે એટલે તોહોમતદારને બહાર ઉભા રાખે છે.

સીરસ્તેદાર—બોલરે જુડું બોલું તો મને પરમેશ્વર પુછે.

નોકર—મી જુડ બોલું તો મલા ઇશ્વરાચી સપત.

સીરસ્તેદાર—તોજા નામ કય ?

નોકર—સકારામ બાહ.

સીરસ્તેદાર—બત.

નોકર—મરાહા.

સીરસ્તેદાર—ઉમર ધંધા અને રહેતોસ કુડે.

નોકર— ઉમર ચૈવીસ વર્ષાચી, ધંધા નોકરી ચા, આણી રહેતોસ શાક-
લ્લંડ રોડ મધી મીયાણ અગદુલ હુસેન ચા માળા મધી.

પ્રેમરાય— આ ડૉક્ટર બોદલજીને તમા ફરીયાદીને ઓળખે છે કે ?

નોકર— હા, ડૉક્ટર બોદલજી માઝા શેઠ આહે, આણી હી ફરીયાદી
ડૉક્ટર બોદલજીચા દવાખાના મધી દરદી હોતા.

પ્રેમરાય— તું કોઇ દીવસ દરદીને દવા આપતો હતો ?

નોકર— માઝા શેઠ બાહીર જાત હસતા તી સમય હી માલા સુપ્રત
કરન જાત હોતા તે મુજબ મી દવા દેતો અસ્તો.

પ્રેમરાય— તે દવા એક નાની શીશીમાંથી ચાર પાચ ટીપાં આપવામાં
આવતી હતી ?

નોકર— હા, આણી દુસરી દવા મીશ્રીત કરત અસ્તા.

પ્રેમરાય— જે દવાનાં ટીપાં રેડવામાં આવતાં તેનું નામ જાણે છે ?

નોકર— ત્યાંચા નામચી મલા ઠાવક નાહી પરંતુ દેખત તુરત ઓળખીન.

પ્રેમરાય—એ દવા તું કેટલે વાગે આપતો હતો ?

નોકર— રાત્રીચી વેળા.

પ્રેમરાય— જો આ તે દવા હોય ? શીશી જતાવે છે.

નોકર— હા હીજ આણી હી. શીશી માઝા શેઠ સંભાળુન રાખતા હોતા.

પ્રેમરાય— તે શીશી તારો શેઠ સંભાળથી રાખતો હતો તો પછી તે
તને કેમ ચોંપી જતો ?

નોકર— શેઠચા પ્રાઇવેટ કામ મીજ કરત હોતા સમજ શેઠચા મી પુણું
વિશ્વસુ હોતા.

મી. સોરઠીયા— જે દવાની શીશી હાલ હાજર છે તેમાંથી તું ફરીયા-
દીને આપતો તેમ કોઇ વખત બીજાને પણ તેજ શીશીમાંથી દવા આપતો ?

નોકર— ચાચી મલા ઠાવક નાહી પરંતુ બહુત કરન નહીજ દેત હોતો
નોકરની જીજાની થતાં પાછી તોમતદારની શરૂ થાય છે.

પ્રેમરાય— ડૉક્ટર બોદલજી સકારામ બાઉ નામનો ધાટી તમારો
નોકર છે ?

ડૉક્ટર— હાજી.

પ્રેમરાય— તેને હાથે તમે દવા આપવાનું કામ કરાવતા ?

ડૉક્ટર— નવા દરદીઓની દવા મારેજ આપવી પડતી પરંતુ હમેશના
જોને એકજ દવા આપવાની હોય તેને મારા સુપ્રત કર્યા મુજબ તે આપતો.

પ્રેમરાય— ફરીયાદીને તે દવા આપતો ?

ડોક્ટર— કાઇ વખતે હું બહાર કામે ગયો હતો ત્યારે મારા કહી જવા-
થી તે આવે.

પ્રેમરાયે પુછવું બાંધ કર્યું. તોહમતદારનો પણ સવાલ નહી હોવાથી
તેમ વખત નહી હોવાથી બીજા દિવસપર કામ મુક્તતવી રાખી કોર્ટ ખર-
બારત થઇ .

પ્રકરણ ૩૨ મું. કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

યાને

કર અને ને

A sinful man can never escape punishment

ઈનસાફ સદા અમર છે. ડાક વગરનો છે. તે કદી ફરતો નથી; અને
જો કે આખી ગુન્હેગાર દુનિયા બળી જશે તોપણ તે આગમાંથી બહાર
નીકળી આવશે; અને તેના જોરથી એક નરમ પીચ પણ ખર્ચા વગર
બળતા હમ ઉપરથી ચઢી આવશે— (વરણીયસ)

બીજા દિવસની સેશન બરાતાં ડોક્ટર ભાદલજીનો પુરાવો નહી હો-
વાથી મનમોહનદાસનો કેસ ચાલવા માંડ્યો. મનમોહનદાસના કેસમાં ફરી-
યાદી તરફનો પુરાવો અગાડી આવેલા કેસમાં વજનદાર થઇ પડેલો હોવા-
થી ફક્ત તેઓને એજ સવાલ પુછવાથી તેઓ ગુન્હેગાર બનતા હતા. જે
થી તોહમતદારની જુગ્યાતી લેવા જડજે ફરમાવ્યું. તોહમતદાર તરફથી
વકીલ નહી હોવાથી જડજે કેટલાક સવાલ પુછ્યા ત્યાં પ્રેમરાયે કેસ કીધા.

પ્રેમરાય—મનમોહનદાસ, તમે કીશનજી શેકને ઓળખો છો કે?

મનમોહન—હાજી તે અમારા દોસ્ત થાય છે.

પ્રેમરાય—કીક ત્યારે કહો જોઇએ. પેલી વચલા ભાઇવાડામાં રહેનાર
સોનાને પણ તમે ઓળખો છો કે કેમ ?

મનમોહનદાસ આ વખત જવાપ દેવા ધણો કચવાયો પરંતું જરૂર
વિચાર કરી કહ્યું “ તે મારી ઓળખાણવાળી નથી પરંતું કીશનજી સાથે
એક વખત તેને લાં હું ગયો હતો.

પ્રેમરાય—(સુદરઆઇએ રજુ કીધેલી ચીડીયોમાંથી મુદતની કાડી
લેઇને બીજી બતાવીને) આ ચીડીઓ કોના હાથની અને તે કાણે કોને
લખી છે તે તમે જાણો છો. ?

મનમોહન—“ હાજી તે મે કીશનજી રોકપર લખી હતી” ચીઠીયો જોઈ કહ્યું.

પ્રેમરાય—ત્યારે મહેરખાતી ફરી કહો જોઈએ આ પણ ચીઠી આપ-મીજ લખેલી કે ખીજની ? ” મુદાની ચીઠી બતાવે છે.

મનમોહન આ વખત ઘણું ગભરાયો ધૈર્ય લાવી બોલ્યો “ સહી મારા જેવી છે પણ મ્હારી નહોત.”

પ્રેમરાય—ત્યારે આ બધી ચીઠીઓમાંથી તમારા અક્ષરો તથા તમારી સહીવાળી ઓળખી શકશો.?

મનમોહન—હાજી.

પ્રેમરાય—પધારો ત્યારે સાહેબ પાસે.

એમ કહી મનમોહનને જડજ પાસે લેઈ જઈ એક કાગળના કકડામાં જીણું કાણું પાડી તેની નીચે પેલી ચીઠીમાં લખેલી મતલબ દબાવી ફરેલી સહી ઓળખાવા મનમોહનને કહ્યું. મનમોહને ઘણી વખત મુદાની ચીઠી બતાવી આથી જડજને ખાતરી થઈ કે તે ગુનેગારજ છે અને જુદી જુદાની આપે છે.

મનમોહન પણ ડરી જઈ ખરી ખીના કહી દેઈ પોતે ખીન તકસીર છે એવું બચવાયું કહી દીધું. આથી જડજની પુર્ણ ખાતરી થઈ કે તે ગુનેગાર છે.

જડજ—નાહિ, આજ ગીવયું જનમેન્ટ કુચુ વેન્ટરું સે એની મોર મી. પ્રેમરાય ?

પ્રેમરાય—હા સાહેબ હું ડોક્ટર બોદલજીના કેસમાં કાંઈક કહેવા માગુ છું.

જડજ—ધેન જોઓન.

પ્રેમરાય—યસસર.

“ કીશન લવજી અને ડોક્ટર બોદલજી કેવા માણસ છે. તથા ડોક્ટર બોદલજી શી લાલચે ફરીયાદીનું પુન કરવું કબુલ કરે. તેમ કીશનજી રજી થએલી મીસ ચંદા તરફની એક લેખની નકલ મુજબ ફરીયાદીને મારી નાખવા કરાર કરે કે નહિ તે બાબતપર મારે જરા કોર્ટનું ધ્યાન ખેંચવાનું છે.—

“ કીશન લવજી એક મશહૂર શરાફ થઈ એવું ઘાતેકી કૃત્ય કરવા હામ બીડે નહીં” એવું તેહોમતદારના બચાવ માટે કહેવામાં આવ્યું છે. એ ખોટું છે. કારણ કીશન લવજી જે આજફદાર આદમી હતો તે સોનાના ઓઢલા સેવી તેને એક હજાર રૂ. રોકડા તથા બે સાડીયો જેની

કિંમત રૂ. સોની થાય છે. તે આપી તથા ઝોરોફામ જેવી ઝેરી દવા સુગાડી તે ખીચારી નિરદોષ બાળકો તારાનું હરણુ કરત નહિ. તારાનું હરણુ કરવામાં તેની એક મતલબ હતી. જે મતલબમાં તે કદી ફાવ્યો નથી. તે મતલબ તેજ કે ફરીયાદીની મા પર તે આશક હતો અને તે-ણીને પોતાને 'કબજ' લેવા નિરદોષ રાધાને તેણે ઘણું દુઃખ વિતાડ્યું પરંતુ તે નેકળેત ઝોરત તેના તરફની પડતી બચાથી ન કરતાં પોતાનું શિયળ સાચવી અત્યાર સુધી તેણી દુઃખમાંજ ફળી રહી છે. વિશેષમાં કીશનજીની ચાલચલગત માટે અને ફરીયાદીનું ખુન કરવાની તેની મતલબ બાબે જે વાત અત્યાર સુધી અધારામાં રહી છે. તે કોટું આગળ અજવાળામાં મુકવાની મારી ફરજ સમજી તે જાહેર કરવા તક લેક છું.

થોડા વર્ષોપર કરશનદાસ ભાવનગરી જે ફરીયાદીના પીતા થાય તે-ઓ કીશન લવજીની પેઢીએ એક લાખ રૂપૈયા બ્યાજે મુકી પોતાની એ-કન ખાતેની દુકાનમાં કાંઈ નુકશાન થતાં તેઓ એકન ઉપડતા હતા રટેશનપરના તેઓના દોસ્તોએ તેને વાર લાગવાનું કારણ પુછતાં મી. ભા-વનગરીએ સદરહું પેડી પર રૂપૈયા બ્યાજે મુકી આવ્યાનું કહ્યું અને તે બદલ તેઓને રસિદ બતાવી. આથી તેઓના એક રસિદલાલ નામના મિત્રે કીશન લવજીની પેઢી લાસ જવાનું પેપરમાં આવ્યું છે. એવું કહી તેને રૂપૈયા પાછા લેવા મોકલ્યો. મી. ભાવનગરી ઉછળતે અંતઃકરણે પેઢીપર આવ્યો. ત્યાં શેઠ નહી હોવાથી ચાકરના કહેવાથી તે પરેસપરના શેઠના જુતવખાર નામના બંગલે ગયો. રૂપૈયા માગ્યા. કીશનજીએ તેને અંદર બોલાવ્યો અને તે વખતે લીમજી મહેતો જે ત્યાં હાજર હતો તેને પોતે ઇશારો કરી મુખ્ય જવા કહ્યું. ભાવનગરીને રૂપૈયા આવવાનું કહી કીશનજી તેને જુતવખારના ગંજવર બોંયરામાં લેઈ ગયો. ભોજો ભાવનગરી ભોજ-પણમાં ભરમાઈ ત્યાં ગયો. અને કીશનજીએ એક છોરા મારી નિરદોષ ભાવનગરીનું ખુન કર્યું.

જહજ મોંમાં આંગળી ધાલી— ઓ માય, ગોડ, કીશનજી, ઇહ, આ મરહર ? ઇહ ઇટ રાઇટ ?

ત્રેમરાય— યસ સર—

—ખાદ એટલામાં તેનો મુંતીમ ટ્રેન ચુકતાં પાછો આવવા લાગ્યો તો બોંયરામાં કાંઈ તેણે અજવાળું જોયું. જેથી તે નેના બારણાની શટમાથી જોવા લાગ્યો તો ઉપરનું ફલ કરતો કીશનજીને જોયો. તેવાથી આ અધોર

સહન થયું નહીં. જેથી કીશનજી ગયા બાદ એક માળીની મદદથી એક છુપા દારથી તેઓ ભોંયરામાં દાખલ થયા. મી. ભાવનરીના ગળામાંથી છરો કાઢીનાંખી તેના જખમ ઉપર એક સજડ પાટો બાંધી તેને જેમાન અવસ્થામાં તેઓ બહાર લાવ્યા. અને અત્રેજ તે મહેતાનો એક ઝોળાખીતો ડાક્ટર હતો તેને ત્યાં લેઈ જઈ તેને રાખ્યો. આ મદદગાર માળી તે દીવસનો દિવાનો બની ગયો છે, બીજો દીવસ પેલા મુનીમ મી. ભાવનગરીને ફાલાબાની એક આસ્પીટલમાં લઈ ગયો હતો. જ્યાંથી તે હાલ ફરીયાદીના કુટુંબને ફક્ત આઠજ દીવસ થયાં મળ્યો છે.

આ બનાવ બન્યાને યોડાં વર્ષ થયાં એટલામાં કુદરતના બનાવથી ફરીયાદી કીશનજી ત્યાં પેઈન્ટરનું કામ કરવા નોકર રહ્યો. કીશન લવજી ફરીયાદીને ઝોળાખતો નહોતો. પેલા દિવાના માળીના બોલવાથી ફરીયાદીને કંઈ શક આવતાં તે પેલા છુપા દારથી ભોંયરામાં હતર્યો. જેને ત્યાંથી એક છરો તથા એક લોહીથી ખરડાએલો રમાલ મળેલો. આથી તેનું મગજ બમવા લાગ્યું. અને કીશનજીએ કોઈનું ખુન કર્યું છે એવું તેને લાગ્યું એઆરસામાં ફરીયાદી પર તેની માતુ કાગળ આવ્યું કે તારા બાપની તપાસ કરતાં તે કીશન લવજીને ત્યાં રૂપીઆ મુકવા ગયા બાદ ત્યાંથી સહી સલામત પાછા ફર્યા નથી.” આથી ફરીયાદીની ખાત્રી થઈ કે કીશન લવજીએ મારા બાપનું ખુન કર્યું હોતું જોઈએ. તે પાછો તેના બાપકો ફોટો લેઈ પેલા ખુદા માળી પાસે ગયો. અને તેને ફોટો બતાવ્યો. તે માળીએ ફોટો ઝોળાખ્યો અને ઘણુંજ રડવાલાગ્યો આ ઉપરથી તેણે નીશ્ચય કીધો કે કીશન લવજીએ જરૂર મારા બાપનું ખુન કર્યું છે. આ વિચારમાં ને વિચારમાં તે દિવાનો બન્યો. કીશનજીને દેખે ત્યાંથી ગાળો દેવા લાગ્યો એક દીવસ ફરીયાદી આથી વ્યાધીના કબ્જે કરી જરા નિંદ્રાવશ થયો છે. એ વખતે કીશનજી તેને જોવા આવ્યો અને ટેબલ પર પડેલું ફરીયાદીની માતુ કાગળ હાથમાં લઈ વાંચતાં તેના અંતઃકરણમાં એક મોટો ચીરાડો પડ્યો. ફરીયાદી દુસ્મનનો છેકરો છે અને તેણે તેના બાપના ખુનની વાત જાણી છે. માટે હવે તેને ત્રિલો મુકવો નહીં. તેમ જીવતો પણ મુકથી હું માર્યો જઈશ. એમ વિચારી તેને મારી નાંખવા ડાક્ટર બોદલજીની મદદ લેવાનો ઇરાદો કર્યો “મુતુબ્બ એક પણ ધર્મનું પગથીયું ચુકે છે એટલે તે અનેક ધર્મનાં પગથીયાંથી વીસુખ થવામાં તત્પર રહે છે.” ડા. કટર બોદલજીને તે માગે તેટલા પૈસા આપવા તેણે કબુલ કર્યા. પરંતુ ડાક્ટરનું મન તેનો પુત્રી સાથે લગ્ન કરવાનું હોવાથી લગ્ન કરી આપવા કબુલત આપે તો તેમાં મદદ આપવા તેણે કહ્યું. આખર પાપાન્ધ કીશન

જાએ તે કપ્પલ કર્યું. અને તે બદલ એક દસ્તાવેજ કરી આપી ફરીયાદીને મારી નાંખવા તેને ત્યાં મુક્યો હતો. આ મહારી કહેલી ખીના ખીલકુલ ખોટી નથી. અને ફારટને ખાતરી કરતી. હોય તો હું મી. ભાવનગરી તથા કીશનલલજીના વડા મુનીમ જેણે મી. ભાવનગરીને ખયાબ્યોછે તે સાથે પુરવાર કરવા તૈયાર છું.

જડજ—વાય, ઘેન, યુડીડનોટ ફાઇલ આ સુટ ઓન્સ્ટ કીશનજી ?

ત્રેમરાય—ધી એકયુઝ એઝટન્ડ ઓફ અન્ડ આ વોરંટ એઝઓબરેડી ખીન ઇસ્યુડ ફોરહીમ.

જડજ—યસ, યસ, ડોક્ટર બોદલજી એન્ડ કીશન લલજી આર વેરી કર્નીંગ મેન.

ત્રેમરાય—વિશેષમાં તેઓ તરફરી એકોનાઇટ ઝેર ફરીયાદીને આપવા માં આવતું કે નહીં. તેનો પુરતી રીતનો પુરાવો તોહોમતદારનાજ એક વિશ્વાસુ નોકરના અમાનપણાથી મળી શકે છે. એટલે તે બદલ મારે વધુ કહેવાતું નથી.

જડજ—હુ યુ વોન્ટ હુ સે એનીમોર. મી. ખંડલેવાલા એન્ડ મી. સોરડીયા ઇન યુઓર કેસ ?

“યસ, સર”—ખંડલેવાલા અને મી. સોરડીયા બારીસ્ટરોએ પોતાના અરીજોના ખયાવ માટે લેખીત બાબત આપ્યું એટલે જડજે જુરિનો અભીપ્રાય લેઇ ઠરાવ આપ્યો.

ઠરાવ પહેલા.

“તારા અને સોનાના” કેસમાં પક્ષદારોના પુરાવા તપાસ્યા. “સોના”એ તેના ખયાવથે કહ્યું કે “મારને હું જ્યાં બોલાવા ગઇ હતી. પરંતુ તેણી મારે ત્યાંથી સહી સહમત ગઇ છે. તથા આપવામાં આવેલી શીશી અતરતી હતી.” આ ખયાવનો તેણી કંઈ પુરાવો આપી શકી નથી. તેમ ફરીયાદીના પુરાવા આગળ તે ખયાવ નબીશકનો નથી. ફરીયાદીને સોના જ્યાં બોલાવા ગઇ હતી તે વખતે જે બે ઘોડાની ગાડી લેઇ ગઇ હતી તે તેણીના કહેવાથી કીશન લલજીની હતી; કે જે કીશન લલજીએ તોહોમતદારને ઉસ્કેરી તેના ગહેનતાણા બદલ રૂ. એક હજાર રોકડા તથા રૂ. એકસોની બે સાડીઓ આપવા કપ્પલત કરી હતી. આ સમયથી તથા રજુ થયેલી સુદરખાઇની ચીઠી તથા તેવણની જુગાની અને તેમના નોકરની સાક્ષી આગળ તોહોમતદારનું કાંઈ ટુંકું નબીશકતું નથી. વળી આજનો મનમોહનદાસનો કેસ પણ તોહોમતદારને ગુનેગાર ઠરાવા દર્શતીક પુરાવા તરીકે પુરતો વજનદાર થઇ પડ્યો છે. ફરીયાદી જે હોશીઆરીમાં

હતે તો આટલે સુધી વાત આવતે નહીં. પરંતુ તે ખીયારી નીરદોષ બાળકોને ધાતકી સોનાએ રૂ.ની લાલચે લલચાઈ. દુષ્ટ કીશનજીનાં કાવત્રાને આધીન થઈ ક્લોરોફોર્મ (Chloro form) જેવી ધાતકી દવા સુંધાડી બેભાન કરી તેથીજ તે ખીયારીનું કથું આધુનું નહીં, અને કુદરતે તેણીને દુષ્કાંતોના સપાટામાં સપડાવી મુકી.

સોનાએ એક પવિત્ર કુમારીકાને તેનો ધર્મચુકાવા તથા તેથી થતો (પૈસા સંબંધીનો) પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ધાતકી કૃત્યથી તેણીને ફસાવી નાહક હેરાન કીધી. તેથી તેનાપર કારટ ખીજ ગુન્હાઓ દુર કરી એક સાપ્રાધ વિશ્વાસઘાતનો ચાળં લાગુ પાડી પી. કો. ક. ૪૦૬ મુજબ તેને બે વર્ષ સખત કેદ તથા રૂ. ૨૨૫) ડંડની શિક્ષા કરે છે.

ઠરાવ બીજો.

ડાક્ટર બોદલજી તથા રમણલાલ વીજેરે પક્ષકારોના પુરાવા તપાસ્યા સદરકુ કેસમાં તોહોમતદારનો બચાવ બહુજ નબળો છે. મીસ ચંદાની જીવ્યાની તથા તેવણે રજુ કરેલી લેખની નકલ તથા તોહોમતદારનાજ એક વિશ્વાસુ નોકરની સાક્ષી વીજેરે આ કામમાં ધણીજ યજનદાર થઈ પડ્યાંછે; અને ફરીયાદીના વકીલ. મી. પ્રેમરાય તરફથી જે ફરીયાદી તથા કીશન લવજી કે જેણે તોહોમતદારને ત્યાં ફરીયાદીને મારી નાંખવા મુકલ તેમને-અરસપરસ વેર કેમ ઉત્પન્ન થયું તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો મળવાથી ડાક્ટર બોદલજીએ ફરીયાદીને મારવા યત્ન કરેલો તેમાં કોઈ વાતનો કોટં સંશય લાવતી નથી.

આ કામમાં તથા અગાડી સોનાના કેસમાં પણ કોશન લવજીની ધણીજ અગત્ય છે. અને એ હતે તો પ્રતિપક્ષીઓ તરફથી મળેલા વજનદાર પુરાવાને આધારે તોહોમતદારના કૃત્યનો બદલો તેઓને પુરતી રીતે અપાડવામાં આવતો. પરંતુ તે નહીં હોવાથીજ કોટં ડાક્ટર બોદલજી પર રહેમ લાવી (શિક્ષણી મનુષ્ય વધ)નો ચાર્જ તેના પર લાગુ પાડી. પી. કો. ક. ૩૦૪ મુજબ પાંચ વર્ષ સુધી આશ્વાન કેદ તથા એક હજાર રૂપીઆ દંડની તેને શીક્ષા કરે છે.

ઠરાવ ત્રીજો.

મનમોહન; લાલુ તથા બાઇલાસના પુરાવાની કાંઈ જરૂર નથી તેમ તેઓ રજુ પણ કરી શક્યા નથી અને હતે તોપણ અગાડી સોનાના કેસમાં લીધેલ સુદરબાઈ તથા તેવણના નોકરની સાક્ષી આમળ તોહોમત-

દારનો કંઈપણ બચાવ થઈ શકવો મુશ્કેલ છે. તેમ તે જાતે પણ ચુનો કાઢી કરી ગયો છે કે અમોને આ રસ્તે કીશનજીએ ચડાવ્યા.

આ કામમાં પણ કીશનજીની આગેવાની માલમ પડી છે માટે તેની જરૂર છે.

આજકાલના પૈસાદાર માળાપોના ઉછરતી વયના બીન કેળવણી પામેલ જુવાનીયાઓ પૈસાને ગર્વ ધરી અંધ બની જઈ કુકત્યો કરી માળાપોની ધજતને કલંક લગાડે છે; અને આખર તે કલનો બદલો પોતાને શિર આવી પડે છે ત્યારે તેઓના કેવા હાલ થાય છે તેનો આ કેસ એક દાખલો છે.

મનમોહન ખાનદાન કુટુંબનું ફરજન તેને આવાં કૃત્ય કરવામાં કદી ભાગ લેવો જોઈએ નહિ; તેમ છતાં તે તેની બીન કેળવણીથી બુદ્ધિને સ્વતંત્ર અપાત્યાર આપી લાલુ, બાઇદાસ, તથા કીશન લવજી જેવા લકંગર અને લુચ્યા દોસ્તોની સોજતમાં બળ્યો. તેનો તેને આ એક બદલો છે.

લાલું અને બાઇદાસ તો ખાવા પીવા અને પારકે પૈસે મોજવાના ઉદ્યવવાની લાલચેજ આ કામમાં આવી પડેલા માલમ પડે છે પરંતુ તેઓને નકારાતી સોજતનાં ફળ અપાડવાં જોઈએ સમજી તેઓના માળાપોની ધજતનો વિચાર કરી એક શિખામણ તરીકે કોર્ટ ઘણી રમીયત લાવી. જે કે તેમનાપર મનુષ્ય હરણ કરવાની મદદગારી બદલની પી. કો. ક. રૂ. ૩૬૫ લાગુ પડે છે. તેમ છતાં મનમોહનને છ માસ ત્યાં લાલુ અને બાઇદાસને ત્રણ ત્રણ વર્ષની સખ્ત કેદ તથા મનમોહનને રૂ. બસો તથા લાલુ અને બાઇદાસને એકાવન એકાવન રૂ. ૩૫૫૫ દંડની કોર્ટ શિક્ષા કરે છે.*

• પ્રકરણ ૩૨ મું.

સત્યની ફતે—સગ્નનો ખુશાલો.

અત્રે અધિક સજ્જનને પડે કષ્ટ પણ અત્રે સુખ પામે.

કસે તવેને દીપે તોજ કનકમાં રંગરૂપ જામે. (મ. મો.)

સત્યવાદી મનુષ્યે વર્તેલું ભવિષ્ય કદી ખોટું પડતું નથી. સત્યના આગળ સર્વે નિસ્તેજ છે. અને મનુષ્ય ગણત્રી વિષાતાના લેખ આગળ બ્યર્થ

* આ કોર્ટ સમંધીનો હેવાલ ફક્ત વાંચનારની ગમત માટેજ રૂ. ૩૬૫ ના શક્તિએ દાખલ કર્યો છે અને તેમાં સામાવાળાના શાક્ષીઓ આપતાં ઘણુંજ લંબાણ થઈ જઈ વાંચનારને કંટાળો આવે તેમ હેવાથી ફક્ત ચાર્જનો મુખ્ય વિષયજ નજીવી રાખવો દુરસ્ત ધાર્યો છે અને કોઈ જાતની તેમાં જુલ હેરાયતો કદખીત સમજી વાંચનાર દર મુજર કરશે. શી કર્તા.

છે. (દિ. ૬. ઇ. સ.)

વાંચકવૃંદ આ કશ્ચારસ બરેલું રમણ પુસ્તક વાંચતાં હવે તમને કંટાળો ઉપજ્યો હશે કેમ ? હા, 'હા, માટે ચાલો હવે. આપણે થોડી વાર લગ્નની મેળ ખારી આ વાર્તાનો છેડો લાવીએ—

કેટલાં કેસ ચાલી ગુન્હેગારોને તેઓના ક્રયનો બદલો મળ્યા બાદ સાંજે પ્રતિપક્ષિયો (ફરીયાદીવાળાઓ) પોત પોતાને ઘેર બાળ્યા. આ વખત પોતાના મિત્રના કામમાં પ્રેમરાએ તથા તેનાં સગાં બહાલાંએ એક સભ્યને માટે સગા આપનો પણ પક્ષ ન રાખતાં અંતઃકરણથી મહેનત લે છે સભ્યની ફતે મુઝી. તેથી તેમના પર ખુશી થઈ રસિકલાલ બહુશાળી એ તેઓ સર્વેને તથા મી. ભાવનગરીના કુટુંબને પોતે એક જ્યાફત આપી. આ જ્યાફત પોતાની મહાલક્ષ્મી ઉપરની વાડીમાંજ આપવામાં આવી હતી. આ વખત આ ઉપવનની શોભા પણ અજબજબ બની રહી હતી.

વખત રાતનો હતો. રાત ચાંદરણી હતી. જે ચાંદરણાંએ બધું મેદાન રૂપાના પત્રાં જેવું સુશોભીત કરી દીધું હતું. તેમ દીવસે સુર્યના તાપથી તપી ગયેલું આકાશ પણ આ ચાંદનીના છંટકાવથી અત્યંત શિતળ બની ગયું હતું. મંડપ ઉપર અને આશપાશ આવેલાં ખુશખોદાર પુષ્પોને મંદ મંદ વાયુ ગતી આપતો હતો. અને ભમરાઓના ગુન્ગરવથી સુખાર બનેલી વાપીકાઓ, વનદેવીનો ઉપહાસ કરતી હોય એમ જણાતી હતી. અંદરથી તથા વાદળાંથી વીરકત થઈ પ્રકાશતો હતો. વખત તથા વાયુ બંને આશક માથુકની પ્રેમાળ વૃત્તિને અનુસરતાં ક્રતાં. પુષ્પના ક્યારાઓની આબુખાબુ રોપેલી લીલી ધાસવાળી જગા ગૌરવર્ણની સ્ત્રીના હાથ ઉપર લીલમની વીંટીના જેવી માલમ પડતી હતી, અને ચોતરફ આવી રહેલા ખુશખોદાર ઝાડપાનમાંથી પવનની લહેકીયો સાથ દીક્રને આનંદ ઉપખાવે એવી ઉત્તમ સુગંધીઓ નીકળતી હતી. આ વખત આ બગીચાના એકાંત ભાગમાં આવેલા એક આનંદાયક દ્રાક્ષવેલીના મંડપ તરફ પડેલા રૂપેરી મંચ ઉપર બે ત્રણ મનુષ્યો કાંઈ ખાનગી વાત કરતા ખીરાજ્યાં હતાં

આ મનુષ્યો ખીજ કોઈ નહિ પરંતુ રસીકલાલ, કરશનદાસ, રમણલાલ, અને રાધા હતાં, તેઓ આ વખત તારાનાં પ્રેમરાય સાથે લગ્ન કરવાની જોડવણીનો વીચાર કરતાં હતાં. અને મોલાવેલા ઇજનમાં પ્રેમરાય શ્રીજેરેને તે આજ કહેવા રસીકલાલે માથે લીધું હતું. રાધાએ તારાને તેવું હાઈ જાણુવા તેણીને આ વખત કહી જેના જવાબમાં તારાએ શર્માજી મહેર

નીચુ જોઇ કાંઇક ખુશી પતાવી. એટલામાં એક બે ઘોડાની ફરીન વાડી માં ધમધોકાર ચાલતી આવી અને મી. પ્રેમરામ લીમજી તથા સુદરખાઇ અને ચંદા માડીમાંથી નીચે ઉતર્યાં એટલે મી. ભાવનગરીનું કુટુંબ તથા રસીકલાલ તેને મળી માન આપી સરવે એક બેઠકમાં મયાં રસીકલાલે પ્રેમરાયને એક ખાનગી રૂમમાં લેઈ જઈ તેની સાથે તારાના લગ્ન કરવા સખંધી વાત કરી જે પ્રેમરાયે હિંપકાર સાથે કબુલ કરી. તેણે પશુ રમણલાલ સાથે ચંદાના લગ્ન કરવા જણાવ્યું રસીકલાલ વીજેરે તો તે વીચારમાંજ હતા તેથી આ અરસપરસનું માંગણું કબુલ થતાં તેઓ ઘણા ખુશી થયા. અને બીજેજ દીવસે લગ્ન કરી દેવા ઠરાવ કરી તેઓ જ્યાં ગયાં. જમી કરી પરવારી પાંનસોપારી વીજેરે ખાઈ પાછા બેઠકમાં આવ્યા આ વખતે રસીકલાલે સર્વ સમુદાયની સમક્ષ તે વાત બહાર પાડી. સર્વે ખુશી થયાં અને પ્રેમરાય તરફથી લાલકાકા અને કરશનદાસ તરફથી રસીકલાલ કારભારી થયા. અને તેઓએ આ શુભ પ્રસંગેજ લગ્ન પત્રીકા લખી બીજે દીવસે લગ્ન નીરધાર્યાં.

બીજે દીવસે બંને પક્ષકારોને ઘેર ગંગાવર માંડવા નંખાયા. અને મોટા મોટા શાહુકારો, કામદારો, અને સેસન જડજ મી. વીલસન સુધી આમંત્રણ થતાં તેઓ આ શુભ પ્રસંગે માંડપમાં પધાર્યા. સેશન જડજ આ કેળવણી પામેલ દંપતીનું જોડું જોઈ ઘણા ખુશ થયો અને કેટલુંક ઇનામ આપ્યું. પ્રેમરાયના લગ્ન સહવારે રાખવામાં આવ્યાં હતાં અને રમણલાલના લગ્ન સાંજના ઠરાવ્યા હતાં. આ બંને વરઘોડામાં આખા મુંબાઈ શહેરના લોકોએ ભાગ લીધો હતો અને પ્રેમરાય વીલાયત જઈ આવ્યો તથા કરશનદાસ રાધાને લેઈ નાથી આવ્યો હતો માટે જે પ્રથમ ન્યાત બહાર મુક્યા હતા. તે આ ખુશાલીના વખતમાં તેવોની સમગ્ર અને શાણી ન્યાતે તેઓને પરીત્ર કરી ન્યાતમાં લીધા. વાજતે ગાજતે લગ્ન થયાં. આ વખતે લીમજીએ (ચંદાને) કન્યા પધરાપી આગા તરીકે પોતાની જમા કરેલી એકલાખ રૂપૈયાની રકમ તેણીને બક્ષીસ કરી. આણીપા રસીકલાલે પશુ તારાને કન્યાદાન વખતે કેટલુંક નાણું આપ્યું પ્રેમરાયે મી. ભાવનગરીનું સુરતનું મકાન તેઓને સ્વાધીન કર્યું અને તેના બાપે કુમારેલા એક લાખ રૂપૈયા પાછા લેવા મી. ભાવનગરીને કહ્યું, ભાવનગરીએ તે પાછાં ન લેતાં તેને બક્ષીસ કર્યાં. રમણલાલને પ્રેમરાયે એક મહાલક્ષ્મી હિપરની પોતાની વાડી બક્ષીસ કરી. આગ એકમેકને મન પસંદ આવ્યો.

મળવાથી તેઓ ઇશ્વરનો આભાર માની પ્રીતિથી તેના પ્યારમાં લીન થઈ કાળક્ષેપ કરવા લાગ્યા. ટુંકમાં બંને જોડાનો હંપતી પ્રેમ ઇશ્વર કૃપાથી સં-
પ અને આનંદમાં પોતાનો કાળ નીર્ગમન કરવા લાગ્યો. ટુંક વખતમાં
ત્રેમરાયને ઘેર તારાને અને રમણને ઘેર ચંદાને શ્રીમંત આગ્યાં અને બં-
નેને એકેક પુત્ર રત્નથી પ્રાપ્તી થઈ. તારાના પુત્રનું નામ વિહારીલાલ અ-
ને ચંદાના પુત્રનું નામ કનૈયાલાલ તેઓની ફાઈયોએ પાડ્યાં. થોડા વખત
માં આ કુટુંબમાં આદમીયોનો મોટો સમુદ્ધ મળ્યો.

“ માત્ર અપરાધીજ લાંબા વખત સુખી દુખી રહે છે.

તેમ કેઠ થયેલી સોના આખર કેદમાંજ મરણ પામી. ડોક્ટર ભોદલજી
જણુ કાળા કરતુકથી કાળાગ્રહમાં ધણો દુઃખી થયો. કીશનજીએ પોતાના
ઉપર વોરંટ નિસર્યું છે. એવું જાંબળતાં આખર પ્રભાસપટણમાં આવેલા
એક કુંડમાં પડી આપઘાત કર્યો. કરણી પ્રમાણે સડ કોષ પોતપોતાની
ગતિને પહોંચ્યાં. કીશનજીના મરણની વાત કેટલેક દિવસે તેના કુટુંબને
માલમ પડતાં તે ધણુંજ ખીન્ય થયું. પરંતુ લોકોએ તેઓને શાંત પડવા
થી તે ખીન્નાવરથા વધુ ટકી શકી નહી.

બજરપી આ સમુદ્રમાંહી નીત્ય બનાવ બને લાખો,
શોક હર્ષના થાય કપાટા નજર જરા એમાં રાખો,
દુરાચારને સદાચારની નૌકાએ તેમાં ચાલે,
જે માંનવી બેસેછે જ્યાં દુઃખ સુખ ત્યાં તે માણે.
દુરાચારની નૌકામાં છે સંકટના સ્થાનો મોટાં,
ભાગ્યહીણો નર બેસેછે તેમાં કરવાને કત્યો ખોટાં.
સદાચારની નૌકામાં છે શાંતીરૂપ સારાં ધામો,
ભાગ્યશાળી જન બેસે છે જ્યાં કરવાને સાચાં કામો.

(કું—ક)

સર્વથી સસ્તો ધરગતુ માલ મસાલો સાથે આ, કાશી, ખરીદવા

બહેરામ અધર્સને ત્યાં જવો.

આજકાલ વેપારમાં હદ વીનાની હરીફાઈ છતાં અમારા માલ મસાલાએ પોતાનું અદ્યપણું વગર શકે જાળવી રાખ્યું છે. સમગ્ર દીન હોય તેનો ઉઠાવ વધુને વધુ થતો જાય છે. થોડે નફે બહોળો વેપાર કરવાની પેહેલ કાઢનારે પણ હમોજ છીએ. જો કે અમારે પગલે ચાલવાની અત્યંત કોશિશો થવા છતાં હજી સુધી કોઈપણ બહેપારી અમારા બાવોના પ્રમાણમાં અમારા માલની સરસાઈ તો રહી પણ હરીફાઈ કરી શકતા નથી. અમારું નામ પ્રજના દરેક વર્ગમાં એક સાધારણ શબ્દ થઈ પડ્યો છે. એજ બતાવી આપે છે કે, અમેએ પ્રજનો પુરેપુરો વિશ્વાસ મેળવ્યો છે. અમારે ત્યાં પારશીઓને તેમજ દરેક કામને ધરતો ધરગતુ સામાન બેહદ સસ્તે બાવે ખાતરી ભરેલો તૈયાર મળે છે. તેમજ આરડર મોકલવે તુરત જ જોઈતા જથામાં મોકલી આપીએ છીએ.

બહાર ગામના આરડરોપર (પદસા એડવાન્સ મોકલવે અથવા લખી જણાવવે વી. પી. મોકલીએ છીએ.) ખાસ ધ્યાન આપીએ છીએ.

બહેરામ અધર્સ.

આ, કાશી, અચાર, સરકા તથા પરચુરણ માલ વેચનાર તથા

બહાર ગામના વેપારીઓને શીકાયત બાવે પુરો પાડનાર.

કા. ધોળીતલાવ દા. મેહરવાનજી. જ. હકીમની પાસે.

આંચો-વાણીઆવાડીના રસ્તાપર તથા કાફડ મારકાટ.

રટોલર ના. ૭૭

ખાસ સ્ત્રીઓને માટે.

દેશી વૈદ બાઈ પારવતી બાઈ સુરત વાળાનું.

દવાખાનું.

જ્યાં સ્ત્રીઓની ગુપ્ત અને દર્શિત દર્દોની દવા ચોક્કસ રીતે કરવામાં આવે છે.

દેશાવરથી ચોક્કસ હકીકત લખી મોકલનારને ચોગ્ય દવા મોકલી

ઢેકાણું—કાલબાદેવી રોડ મુંબાઈ.

આડત.

મુંબઈમાં મળતો હરકોઈ પ્રકારનો માલ દેશાવર ખાતે મોકલી આપવામાં આવે છે.

મેશર્સ જગનલાલ બાલુકાઈ.

જનરલ એજન્ટ.

કાલબાદેવીરોડ—મુંબઈ.

ડોક્ટર ગોપીનાથ કૃષ્ણાજી ક્ષત્રાયની ઘણીજ અસરકારક જગ જાહેર દવાઓ.

આ દવાઓની હરીશાષ યજ્ઞ શકે તેમ નથી સને ૧૮૮૮ ના દેશી
કુમરોના પુનાના પ્રદર્શનમાં સરટીરીકેટ મળેલું છે તથા સને ૧૯૦૨
સાલમાં અમદાવાદના રેલી કુન્નરોના પ્રદર્શનમાંથી દાખલો મળેલો છે.

શકિત ઉપર ગોળીઓ નંબર ૨) કુલેલી બીરોળ માટે અશીષુની ટેવ
બીજેર માટે ૩. ૧)

વાનો નાશ કરનાર તેલ (સંધીવા) વીજેર માટે ચાર આના અને ૩. ૨) પંઠરીનાથ
ગોપીનાથ એન્ડ કો. ની સારસાપરીલા ગોળીઓ સધળા ઇન્દ્રિય રોગો માટે ૩. ૧)

સારસોડાધન, બોહી સાફ કરવા માટે આ સધળી જાતના ઇન્દ્રિય
રોગો માટે રાક્ષસી ઉપાય ૩. ૧)

ગોપીનાથની ચ્યુલપત થતા અટકાવની દવા ૩. ૨-૮-૦ મસા માટે લુકો
તથા મલમ દરેક ૩. ૨) વીસરા રોગ ઉપર ટાંકતાં ગમે તે રોગ ઉપર
૩. ૨) વાળ કઢાડવાની દવા ૫) મીનીટમાં વાળ જતા રહેછે ૩. ૧) પરમા
ઉપર દવા અને ગોળીઓ ત્રણ હીવસમાં નકકી સાફ ચાયછે ૩. ૧)

જવરાંકુશ. ત્રણ હીવસમાં અમુક ગુણ તથા ટાઢીયા તાવ ઉપર રા-
મ બાણુ ઓસડ કીમત ૩. ૧)

તાઢીયા તાવ ઉપર સરખત પાંચ મીનીટમાં અકશીર ગુણુ ૩. ૨) શકિતની
ઉપર નંબર ૧ ની ગોળીઓ. બળ વધેક, પૌષ્ટીક તથા વધ્યત્વ ઉપર અ-
ચુક ગુણુકારી ૧૦૦ ગોળીના ૩. ૩-૮-૦ રગત પીત ઉપર પીવાની
તથા લગાડવાની દવાઓ ૩. ૬) જુલાળ, કોલેરા તથા પેટના દુખાવા પ-
રની ઘણીજ અકશીર દવાઓ ૩, ૦-૧૨-૦ બાળ સંજીવન છોકરાઓને
બહુજ ગુણુકારી છે કીમત ૩. ૧) અને પાચક ગોળીઓ મો ગોળીની
કીમત ૩. ૧-૪-૦ ખાંશી ઉપર શરખત દમ ઉપર ગુણુકારી કીમત ૩.
૧) ખાંશી ઉપરની ગોળીઓ ૧૦૦ ગોળીની કીમત ૩, ૦-૧૨-૦ જુલાળની
ગોળીઓ પીત તથા આમ્કી પીધે રમત કરનારી દવાઓ ૩. ૦-૬-૦

શીવરી શીઓમાં બધી જાતના રોગ ઉપર ખાસ દવાઓ કીમત
૩. ૦-૧૨-૦

સફેત કોડ ઉપર લગાડવાની તથા પેટમાં ભેવાની દવા બે બાટલીની
કીમત ૩. ૧-૮-૦

પુનઃજી ઉપર અચુક ગુણુ આપનારો મલમ કીમત ૩. ૦-૬-૦ બાલ
કાળા કરવાનો કલપ (બરાસ સાથે) કીમત ૩. ૧-૪-૦ કેશ વધેક સુમંધી
તેલ તાલતું વીજેર માટે ૩. ૧) દસજ ઉપર રામબાણુ મલમ કીમત ૩.
૦-૬-૦ કપાળ મુળ ઉપર પાંચ મીનીટમાં અખયળ ગુણુ કીમત ૩. ૧-૮-૦
નેત્ર સંજીવની ટીપાં ૩. ૧) કરજુ રોગ ઉપર ટીપાં ૩. ૦-૧૨-૦ હાંતતું
સુમંધી મંજન ડબ્બીની કીમત ૩. ૦-૪-૦ રૂપેરી ગીલીટ કગવાતું પાણી
પાંચ મીનીટમાં ગીલીટ ચડે છે ૩. ૦-૮-૦

વીંછું તો ડામ ઉપર સમજાણુ રૂ. ૦-૮-૦

ચિત્રવાળું કંટલોક મફત મોકલવામાં આવશે. પુણામાં તથા અમ-
દાવાદમાં જે પ્રદર્શન થયું હતું તે ઘણા પ્રખ્યાત વૈદોની કમીશનું બનેલું
હતું. જેમણે દવાઓની બારીકીથી તપાસ કર્યા પછી વખાણ કર્યો. અને
હજારો ધસકો, રાગઓ, જાગીરદારો, જમીનદારો. અને શેઠ, શાહુકારો
તરફથી દવાઓ ઉત્તમ અને અકસીર હોવા વીશે સંખ્યાબંધ સરતીરીકોટો
મળેલાં છે. . .

જનરલ કમીશન એજન્ટ જી સદાશીવ સ્ટ્રીટ. ધર ના ૭૨ ગીરગામ પોસ્ટ
સદાશીવ ગલી. તારના ડા. ગોપીનાથ. પત્તા ગીરગામ પોસ્ટ ગોશીસ.
ડા. ગોપીનાથ કૃષ્ણાણ ક્ષત્રીય મુંબઈ.

બાટલીવાલા એગ્યુમીક્ષયર.

તાવના રોગનો સૌથી અકસીર ઉપાય શું ?

મરડીના સપાટામાંથી બચવું હોય તો વાપરશે ?

મરડીના હુમલામાંથી સૌથી ક્ષતેમદ દવા કયું ?

ધનકૃષ્ણઅનંદાની તાવનો સરસ ઉપાય શો ?

બાટલીવાલા એગ્યુમીક્ષયર અથવા બાટલીવાલા એગ્યુ પીલ્સ.

કોલેરાનો અકસીર ઇલાજ શો ?

ઉલટી તથા ઝાડમાં કયું દવા વાપરશે ?

ઝાડા વધારે થાય તેનો ઉપાય શો ?

મુસાફરીમાં સાથે શું રાખશે ?

દાકતર બાટલીવાલાનો કોલેરાલ.

બાટલીવાલા એગ્યુપીલ્સ. બાટલીવાલા એગ્યુમીક્ષયર બાટલીવાલાની

કંપનીનો કોલેરાલ સરવે ઠેકાણે વેચાય છે. ડી. બાટલી ૧ નો રૂ. ૧)

એકલા બનાવનાર.

દાકતર હો. લી. બાટલીવાલા.

વરલી, દાદર, મુંબઈ.

જાહેર ખબર.

વાંચો ?

વાંચો ?

વાંચો ?

ગુડ કંટસ.

ગુડ કંટસ.

છાપવાના ચીત્રોનાં બીબાં.

ચોપડીઓ અંદર છાપવાનાં ચીત્રોનાં બીબાં લાકડામાં તથા તેના
ઉપરથી ઇલેક્ટ્રોનાં તાંબાનાં ટકાઉ બીબાં સસતાં અને સારાં તૈયાર કરી
આપવામાં આવે છે. વધુ ખુલાસો કાગળથી મંગાવી લેવો.

હીમતલાલ નાથાલાલ યાજ્ઞિક,

ફ્રેઈંગ માર્ગ, દાદરકુલ

મુંબાઈ.

ખંભાત પુસ્તક પ્રસારક કંપની તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં સુપ્રસિદ્ધ પુસ્તકો.

કિંમત રૂ. આ. પા.

રમણ અને તારા (નોવેલ)	૧—૮—૦
રસિક લલિતા (નોવેલ)	૦—૧૨—૦
વિર રમણી રત્ન મેઘાડની વિરાંતનાઓનાં આત્યુત્તમ સંક્ષિપ્ત ચરિત્રો	૦—૬—૦
ખંભાત શહેરનો ઇતિહાસ.... ...	૦—૧૦—૦
સ્થંભ તિર્થ ન્યાયાધિયનો જામનગર નીવાસ ...	૦—૧—૦
શ્રી કૃષ્ણ	૦—૧—૦
કિરાતાગુન્ય	૦—૧—૦
સતિ સાવિત્રી	૦—૧—૦
સુંદરી સદ્બોધમાળા (છપાય છે) ...	૦—૬—૦
ઈન્ડિયન ટેક્સ (સુંદર ચિત્રો સાથે છપાય છે)... ..	૩—૦—૦
ટોળક પ્રકાશ (છપાય છે)	૦—૮—૦

સદરહુ પુસ્તકો નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

ખંભાત—પુસ્તક પ્રસારક કંપનીમાં કર્તા પાસેથી.

અમદાવાદ—બુકસેલર માહાદેવ રામચંદ્ર જાગુભે ત્રણ દરવાજા.

મુળાઈ—મેસર્સ એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કો. કાલ્યાદેવી રોડ.

„ બુકસેલર વસનજી પરમાણુદ ચાહવાલા. કાલ્યાદેવી રોડ.

„ મેસર્સ દી. લક્ષ્મીદાસની કુંપની. પારસીજાગર કોટ.

એ શિવાય જાણીતા બુકસેલરોને લાંબી મળશે.

લી.

ખંભાત. } જુગલલાલ મંગળરામ પંડ્યા.
પ્રોપ્રાઇટર.
પુસ્તક પ્રસારક કંપની.

રાજ યજુઆણ.

પ્રિય વાચકશ્રી ! ભારત વર્ષના અપભ્રંશ, જગદ્વિખ્યાત મત્સ્ય
કુટુંબના મહારાજાશિરાજ યજુઆણ અહીંના નામથી ક્યો સહાય
જાય હશે તે પુષ્ટિ કરી એ જગત્ત્રયભરના અપભ્રંશને
આનંદ ઉપાનના આ છે. સારંગ, મેરાડ, મુજરાત, જાડી માવાડ આ
કચ્છ-આદિ દેશો માં ગરબે આપ્યા આવેલેલાં એ નરેન્દ્રતા એક અપભ્રંશ
શુભાવના ગવાય છે. તેની વાતો જ સમુદાય સુધે આ છે
છે. તેમના પ્રાણે જનસમુદાયની કાંઈક જાણીકાં જાણણી હોય
તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. એ વિશ્વવિખ્યાત તરવાં ચરિત્રના શુ-
જરાતી, હાંદી, બેંગાલી, દક્ષિણી અને ઈંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાન્તરો થઈ
જાય છે. એમ તેમના પ્રાણે જાણીતો છે. પાંચ પાંચે બસ
છે. એ નરેન્દ્રતા જીવનચરિત્ર માટે જોઈતું લખાય તેટલું થોડું છે. તેમના
જીવનચરિત્ર ઉપરથી નાના પકારનાં શિક્ષણ મળે તેમ છે. આમ લેવાની
જગતમાં એક અનુભવી લેખકની કલાવલી જનમથી શુભ-સમગ્ર શુજરાતી
ભાષામાં લખાયેલું જીવનચરિત્ર નાના તરફથી જાણી ગહાર પડી ચુક્યું
છે. જોઈએ, વિસ્તાર આ લેખકે કર્યો છે તેટલો વિસ્તાર આ નાના પાંચ
પાંચ લેખકે કર્યો નથી એમ કહેવામાં હું બાંચેજ સુખ કરતાં હોઈશ.
એથી તે જાણરત્નથી પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે કે, હાથમાં વાંચવા
લીધા પછી મને તેવું અગત્યનું કામ હોય; તોપણ પુસ્તક હાથમાંથી છો-
ડવાનું મન થતું નથી. અને જેમ જેમ આગળ વળેતા જઈએ છીએ
તેમ તેમ તેમાં અધિક આનંદ આવવાં મનોરંજન તેમાંજ વધતી જાય
જાય છે. આ પુસ્તકમાં એકવીસ પ્રકરણ છે. જે વાંચી રહ્યા પછી પણ
તેજ પુસ્તક પુનઃ વાંચવાની જગ્યા સા થયે વગર રહેતી નથી. તે પુસ્તક-
માં લેખકે એના તો કલાદાર ભાષાથી વારસ વર્ણવેલો છે કે, તે વાંચતી
વખતે વાંચનારને રહે રહે એ વારસ ઉપાન ન થાય. તો આજે પુસ્તક
ના પૈસા પાછા આપવા બંધાઈને છીએ. તે પુસ્તકમાં જોવાથી જાણે તેવું
સુદ, પદ્માવતીનો પ્રસંગ, સંયુક્તા દરજી તથા પ્રેમ પ્રસંગ માદે પ્રકર-
ણમાં હદ કરી નથી છે. અને પ્રસંગોપાત મહાકવિ ચરિત્રનાં રચિતો પણ
સુકમાં આવ્યા છે જેથી કરી આનંદની સીમા રહેતી નથી. આ પુસ્તક
કમાં શું પાર, વીર, અપભ્રંશ, કરજા-માદિ રસો કાંઈ વિવિધ પ્રકારથીજ
લખાયેલ છે, એમ કહેવામાં જણાયું અવિરોધિત નથી. જુનારત્ન
વર્ણન અપૂર્વ રીતે લખવામાં આવ્યું છે છતાં પણ અમરોદ નથી, એના
લેખકની કલાવલી જાણી છે. હવે આ માટે વિશેષ લખવું નિર્ણય છે. હાથ
આરસીની સી જાર છે ! પુસ્તક રોયલ બાર પેઇ રૂપ દર્શાવે
સમજાગે ૩૦૦ પેઇ છતાં કિંમત માત્ર એક રૂપીયોજ.
મારું પુસ્તક ખરી પરણીતમ મુલ્યેદ સુધારવા મહારો.
મહારાજ સમચંદ્ર આગુટે મુકેસર અમરવાડ.

